

SPEKTROSKOOPIA (LTFY.01.014)

Valter Kiisk (1.09.2025)

Järgnev on mõningane kokkuvõte slaididest, mida näidatakse loengutes

spektroskoopia

optiline kiirgus

spekter

kiirguse kirjeldamine

kvantiseerimine

spektraalmuutujad

kiirguse spekter

kiirguse neeldumine

Beer'i seadus

neeldumise mõõtmine

Rayleigh hajumine

soojuskiirgus

luminestsents

fluorestsentsi kineetika

spektrijooned

profiili kirjeldamine

mudelprofiilid

laienemismehhanismid

aatomispektroskoopia

kvantarvud

vesinikuaatom

kiirguse elementaaraktid

molekulispektroskoopia

elektronseisundid

võnkeseisundid

infrapunaneeldumine

Raman-hajumine

valikureeglid

energiatsoonid kristallides

kiirgusallikad

gaaslahenduslambid

laser

spektraalriistad

dispersioon ja lahutusvõime

Fourier' spektromeeter

fotodetektorid

karakteristikud

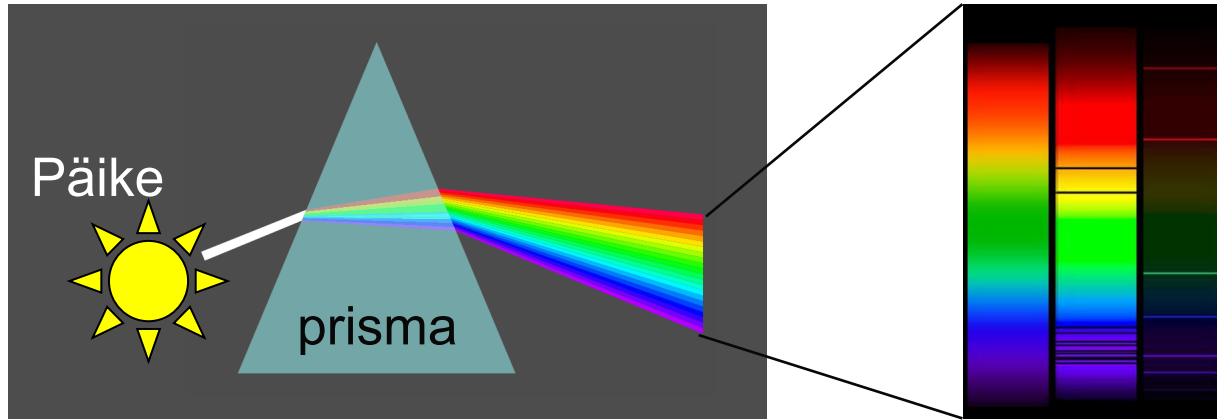
fotoelektrilised detektorid

spektroskoopia idee ja olemus (1)

- püüame uurimisobjekti kohta teavet hankida mõnesuguse **kiirguse** vahendusel (**distant**silt, **mittedestruktiiv**selt)
- igal kiirgusel on **spektraalne** vabadusaste (lainetel **lainepikkus** või **sagedus**, osakestel **energia**)
- põhimõtteliselt varieeritav vahemikus $0 \dots \infty$
- interaktsioon ainega tugevasti sõltub spektraalkoordinaadist
- interaktsiooni tugevust karakteriseerib kiirguse **intensiivsus**

spektroskoopia idee ja olemus (2)

- **spektroskoopia** analüüsib ainega vastastikmõjus olnud kiirguse **spektrit**, mis kannab infot uurimisobjekti kohta
- **optika** uurib valgust ennast (valguse olemust, tekkimist, levimist ja kadumist)

optiline kiirgus (valgus)

- lainepikkus 100 nm ... 1 mm
- interakteerub tugevasti välimiste elektronkihtide ja keemiliste sidemetega molekulides
- paljud keskkonnad (õhk, vesi, klaas, ...) on osaliselt läbipaisvad
- lainepikkus hulga suurem aatomite vahekaugustest
- optilise kiirguse kvant suudab juba esile kutsuda keemilisi reaktsioone (aga veel ei ioniseeri ainet)
- osaliselt silmaga nähtav

energiatasemed ↔ spekter

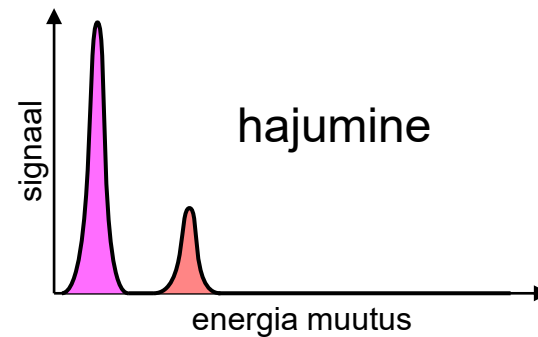
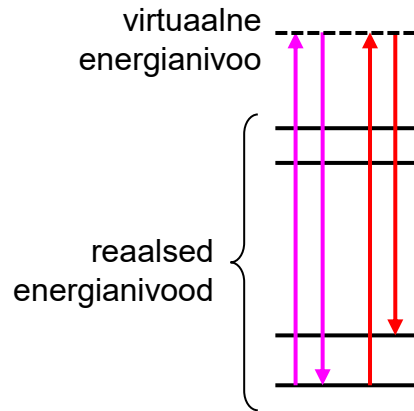
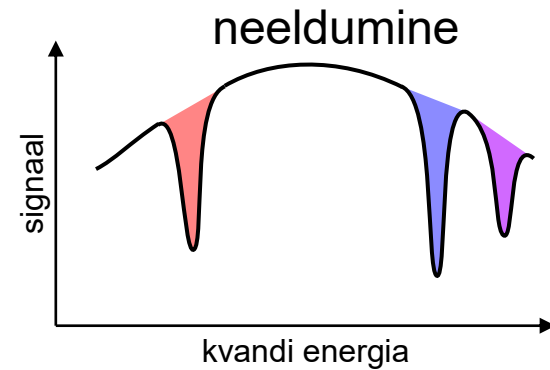
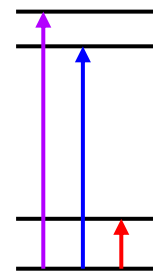
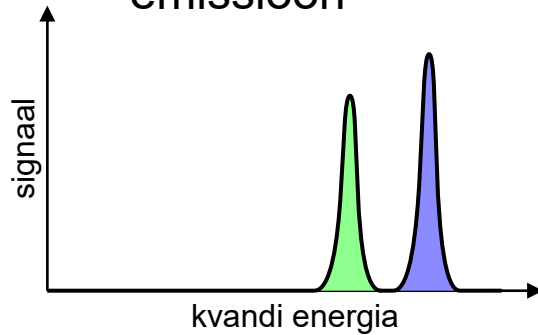
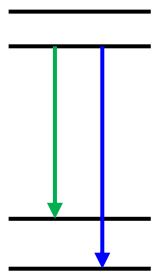

- spektroskoopias mõõdetakse süstemaatiliselt kiirguse tugevust erinevatel lainepikkustel ehk **spektrit** (täpne definitsioon sõltub konkreetsest meetodist)
- kiirgusega sondeeritakse aine kõikvõimalikke **energiaseisundeid**, mis avalduvad spektris **resonantsidena**
- ka ühe ja sama süsteemi spekter (spektrijoonte komplekt) sõltub sellest, mis liiki spektroskoopilist nähtust (ja mis tingimustel) mõõdetakse
- sh spekter sõltub oluliselt süsteemi algseisundist

energiatasemed $\leftrightarrow$ spekter (näited)

aine (aatom)

spektroskoopilised nähtused

spektraalselt saab analüüsida kiirgust,

- mida aine ise kiirgab
- mis tungib ainest läbi
- mida aine hajutab või peegeldab

vastavad fundamentaalsed nähtused:

- kiirguse **emissioon** ainest
- kiirguse **neeldumine** aines
- kiirguse **hajumine** ainelt

spektroskoopilised nähtused (näited)

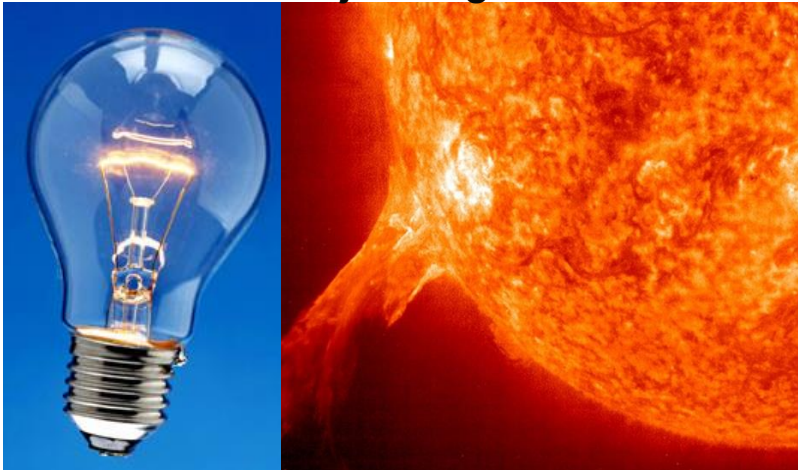
neeldumine (läbipaistvuses) neeldumine (peegelduses)

luminestsents

soojuskiirgus

hajumine (Rayleigh, Mie)

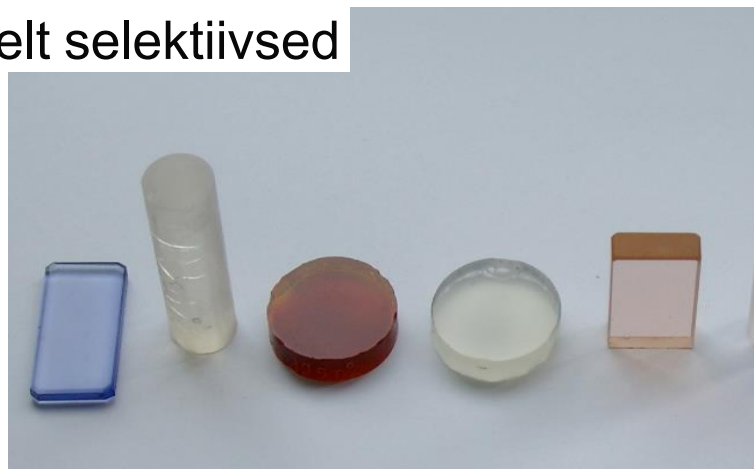

spektraalne selektiivsus

spektraalselt selektiivsed

spektraalselt väheselektiivsed

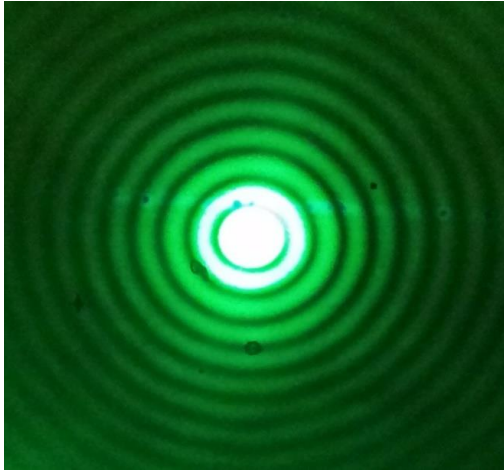

mõni nähtus võib olla spektraalselt kõrgselektiivne, aga väga nõrk
(silmale nähtamatu)

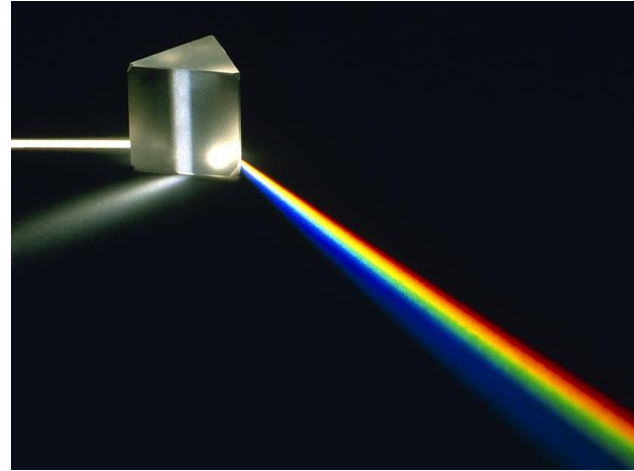
optilised nähtused (võrdluseks)

difraktsioon

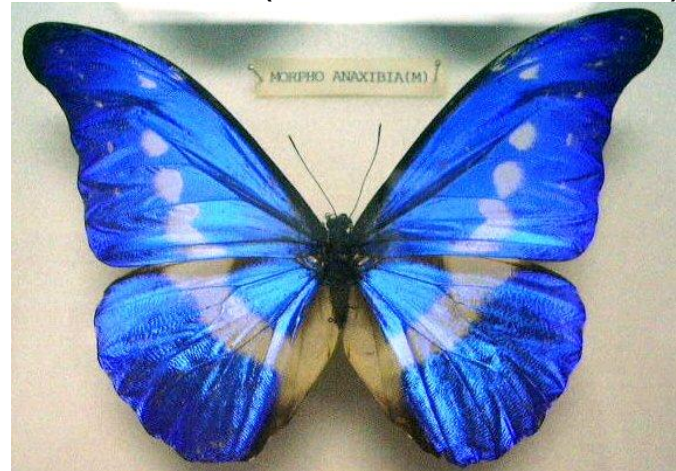
murdumine

interferents (seebikile)

interferents (struktuurne värvus)

spektroskoopiline meetod

- uurib ainult kindlat tüüpi interaktsiooni aine ja kiirguse vahel
- mis leiab aset aine teatud struktuuritasandil
- ja avaldub karaktertsel viisil kiirguse spektris
- mis registreeritakse võrdlemisi piiratud spektraaldiapasoonis
- kasutades spetsiifilist spektraalaparatuuri

spektroskoopia rakendusi

- materjaliteadus, keemia, bioloogia, meditsiin:
elementide, ühendite, faaside jm aine koostisosiste identifitseerimine (analüütiline spektroskoopia)
- (materjali-)füüsika:
uudse teabe hankimine aine ehituse kohta
- astrofüüsika
uudse teabe hankimine Universumi kohta
- sensoorika:
ümbruskeskkonna füüsikalise või keemilise seisundi detekteerimine proovikeha spektri (väikeste) muutuste kaudu

harmooniline tasalaine

häiritus ruumipunktis z ajahetkel t

häirituse amplituud

ruumikoordinaat

aeg

$$\xi(z, t) = \xi_0 \cos(kz - \omega t)$$

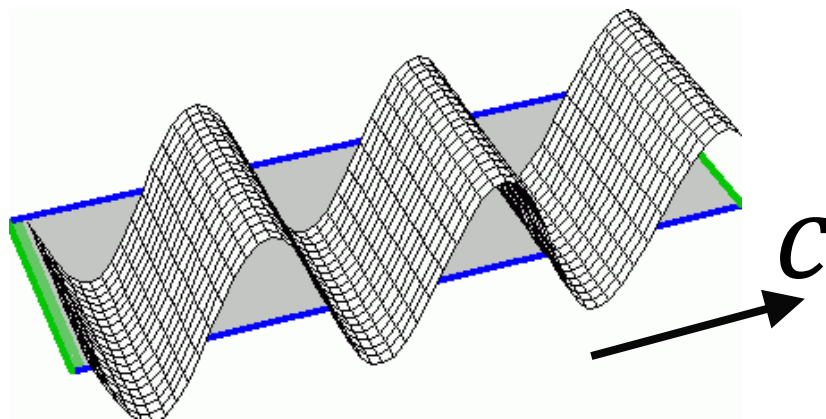
lainearv ($= 2\pi/\lambda$)

ringsagedus ($= 2\pi/T$)

laine liigub edasi kiirusega $c = \frac{\omega}{k} = v\lambda$

laine faas (sulgudes)

põhiseos spektraalmuutujate vahel

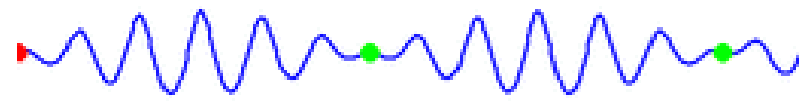
$$\nu \times \lambda = c$$

mitu lainet sekundis   ühe laine pikkus   mitu meetrit sekundis

seega tasalaine avaldisse võib jätta vaid ühe spektraalmuutuja, näiteks

$$\xi(z, t) = \xi_0 \cos[k(z - ct)]$$

faasi- ja rühmakiirus

laine $\xi(z, t) = \xi_0 \cos(kz - \omega t)$ kindla faasiga punkti (nt laineharja, punane täpp) liikumine

$$\text{faas} = kz - \omega t = \text{const}$$

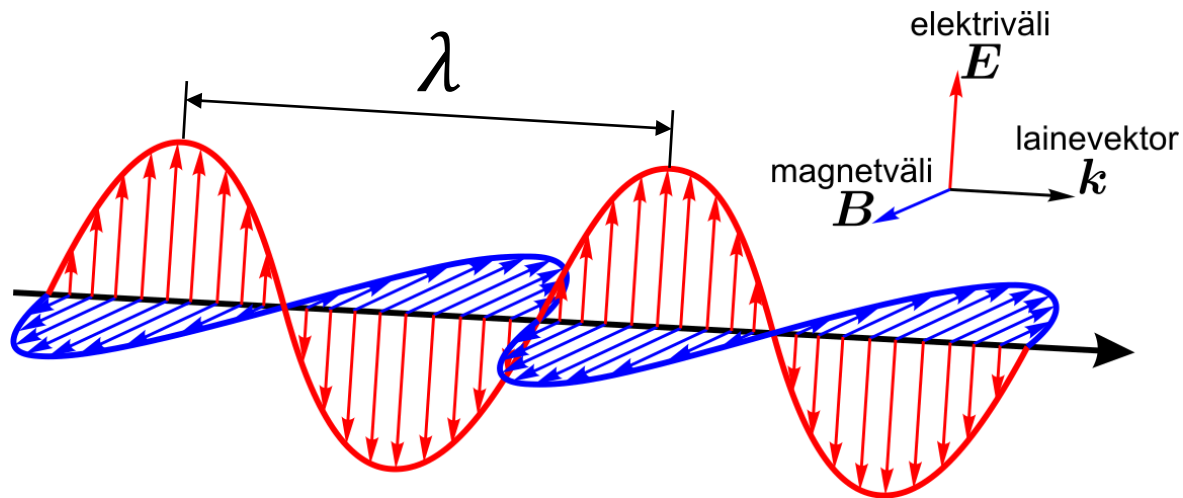
$$k \, dz - \omega \, dt = 0$$

$$\text{faasikiirus} = \frac{dz}{dt} = \frac{\omega}{k}$$

seevastu **rühmakiirus** (st signaali kiirus, roheline täpp) võib olla täiesti erinev, juhul kui faasikiirus omakorda sõltub sagedusest

elektromagnetlaine vaakumis

faasikiirus $c = 299792 \text{ m/s}$

E , B ja k on omavahel risti (ristlainetus)

E , B võnguvad samas faasis ja $B = E/c$

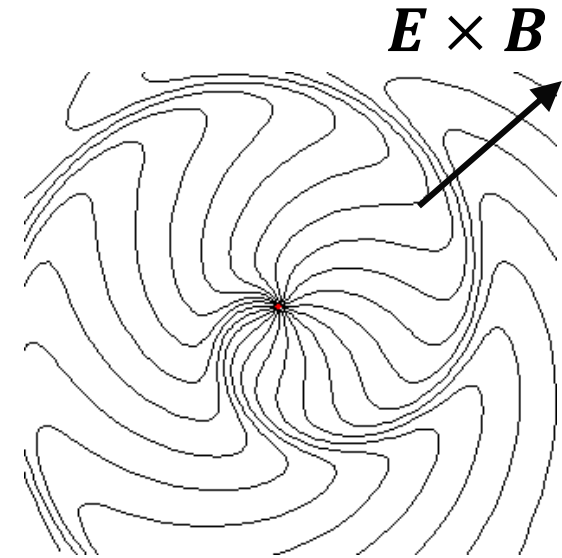
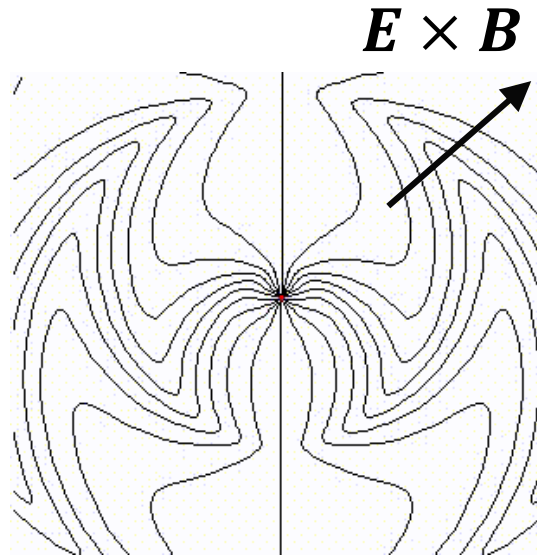
valguse energia levib suunas k (risti E -ga ja B -ga)

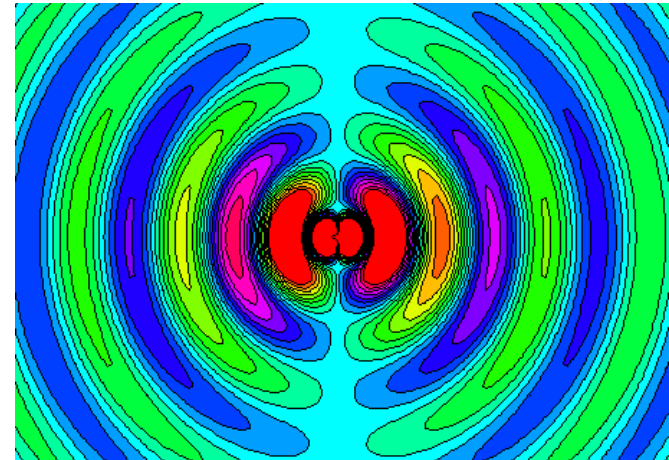
elektromagnetlainete tekkimine

elektromagnetlainete
allikaiks on **kiirendusega**
liikuvad (ostsilleerivad,
tsirkuleerivad, jne)
elektrilaengud

ka **elektroneutraalne** laengute süsteem
(aatom, molekul, ...) suudab interakteeruda
elektromagnetväljaga, näiteks käitudes
elektrilise dipoolina

kiirguse kvantiseerimine → footonid

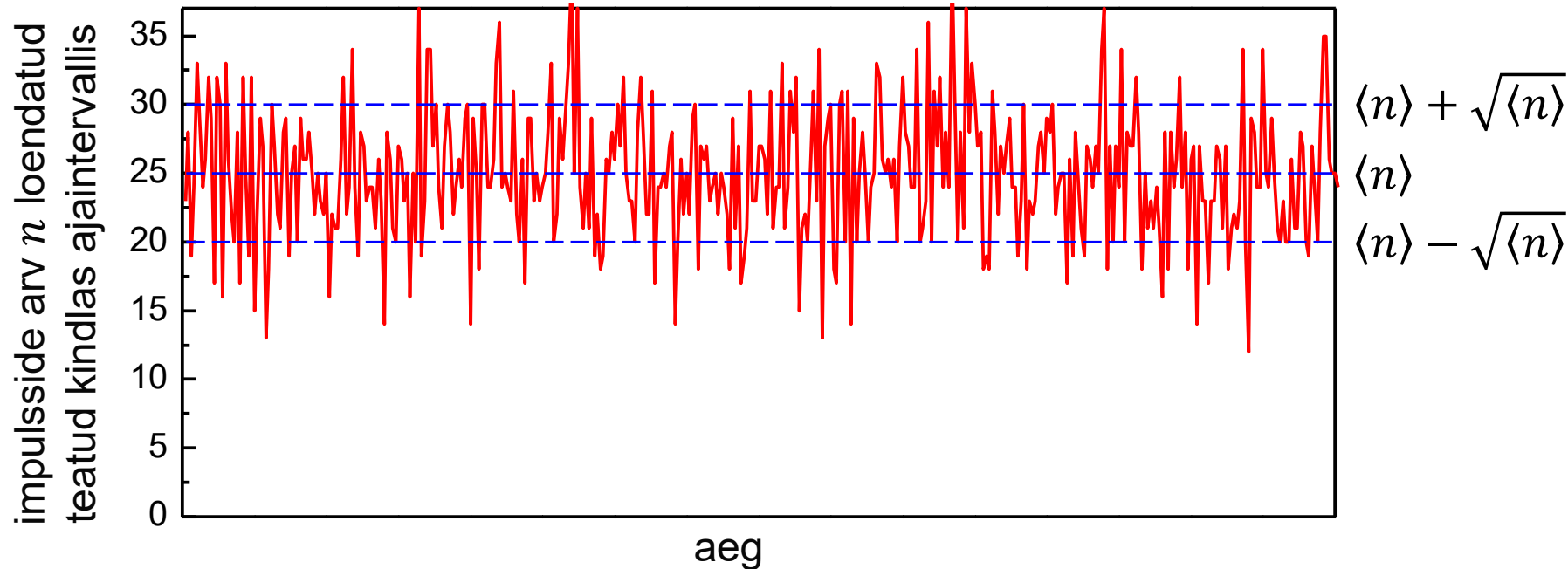

- kindla sagedusega (ν) harmoonilise võnkumise (näiteks valguslaine) energia saab muutuda vaid portsionite $\epsilon = h\nu$ kaupa, kus **Plancki konstant** $h = 6,63 \times 10^{-34} \text{ J}\cdot\text{s}$
- energia ülekanne kiirguse ja aine vahel (portsionite $h\nu$ kaupa) on (ajaliselt ja ruumiliselt) juhuslik
- piisavalt tundlik valguse detektor ei anna enam pidevat signaali, vaid lühikesi elektriimpulsse
- klassikalise EM-laine kiiritustihedus (I_e) kirjeldab footoni detekteerimise tõenäosust antud ruumipunktis
- footonite voo keskmise tihedus $I_n = I_e / h\nu$
- mõistliku suurusega energiaühik kvantobjektide jaoks:
eV (**elektronvolt**) $= 1 e \times 1 \text{ V} = 1,602 \times 10^{-19} \text{ J}$

kvantmüra

ülinõrga kiirguse mõõtmine ühe footoni kaupa (Poissoni protsess)

kui signaali koguda N korda kauem (või kui signaal muutub N korda tugevamaks), siis signaal-müra suhe paraneb vaid $\sqrt{N}$ korda

spektraalmuutujad (1)

- **lainepikkus** λ on optilises diapasoonis kõige otsesemalt mõõdetav spektraalmuutuja (interferentsi- ja difraktsiooninähtuste kaudu)
- **spektroskoopiline lainearv** $\bar{\nu} = 1/\lambda$ on lihtsaim energiaga võrdeline kvantiteet (mis ei sisalda konstante c , h või 2π)
- lainearv, sagedus ja energia on võrdeteguri täpsusega identsed mõisted, sageli viimased kaks väljendatakse hoopis lainearvu ühikutes, näiteks

„aatomide energiatase on 20000 cm^{-1} “ (2,5 eV)

„molekuli võnkesagedus on 500 cm^{-1} “ (15 THz)

spektraalmuutujad (2)

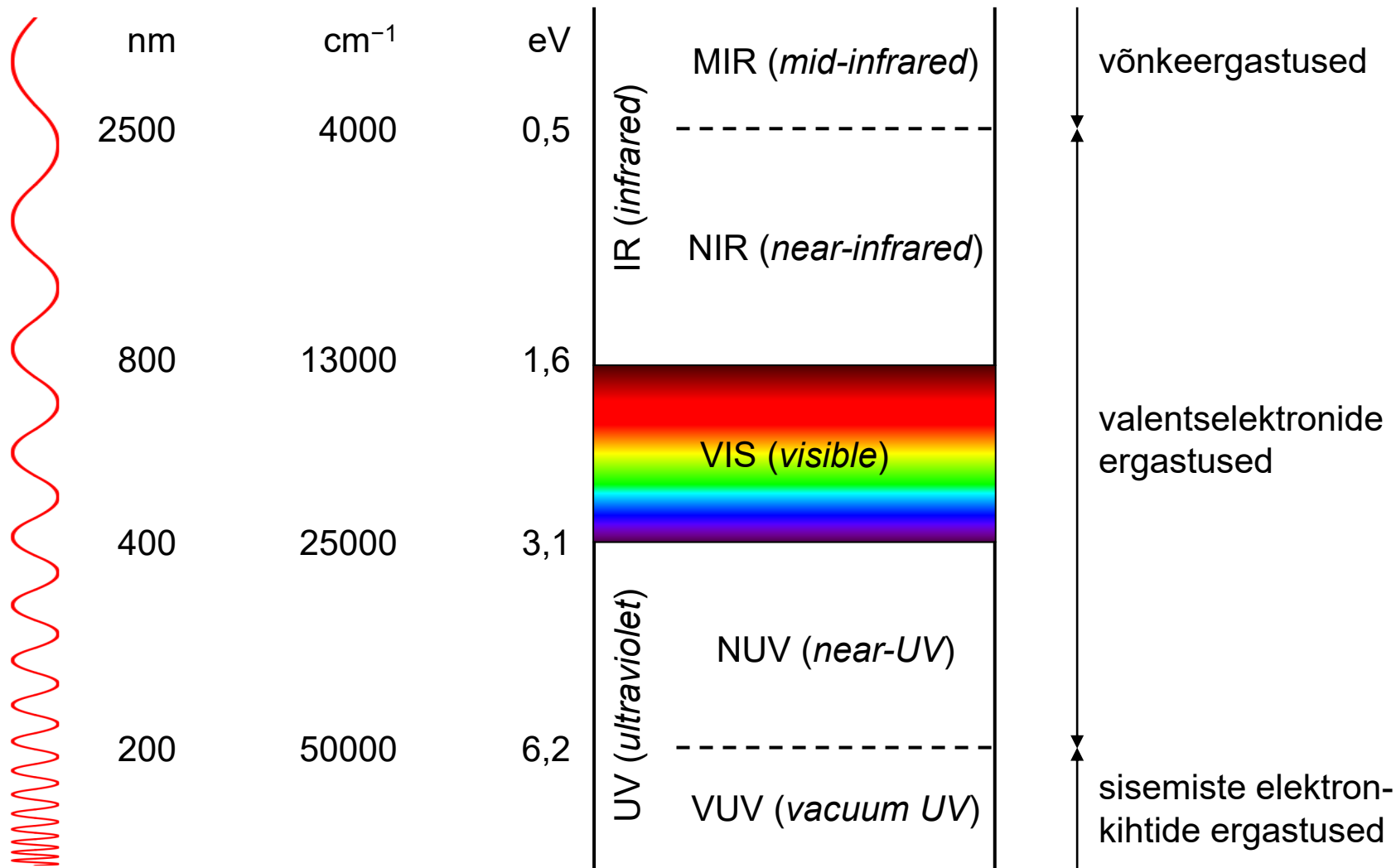

nimetus	valem	levinud ühikud
lainepikkus λ		nm, μm , Å
spektrosk. lainearv $\bar{\nu}$	$= 1/\lambda$	cm^{-1}
sagedus ν	$= c/\lambda$	THz, GHz
energia ϵ	$= h\nu$	eV

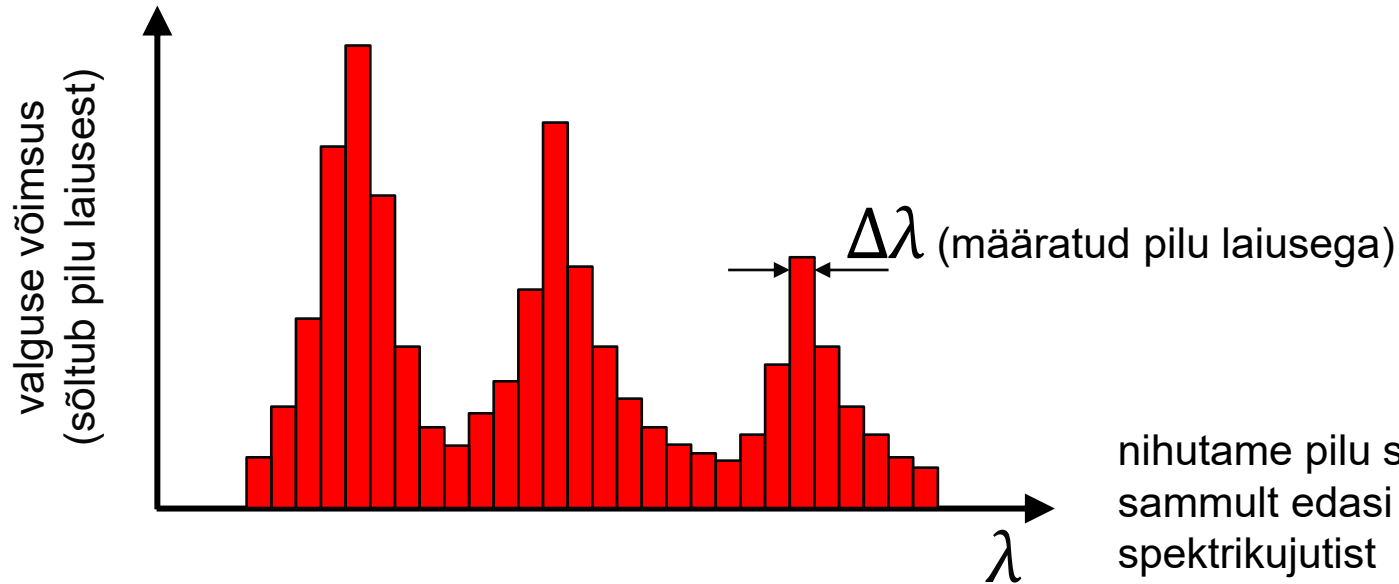
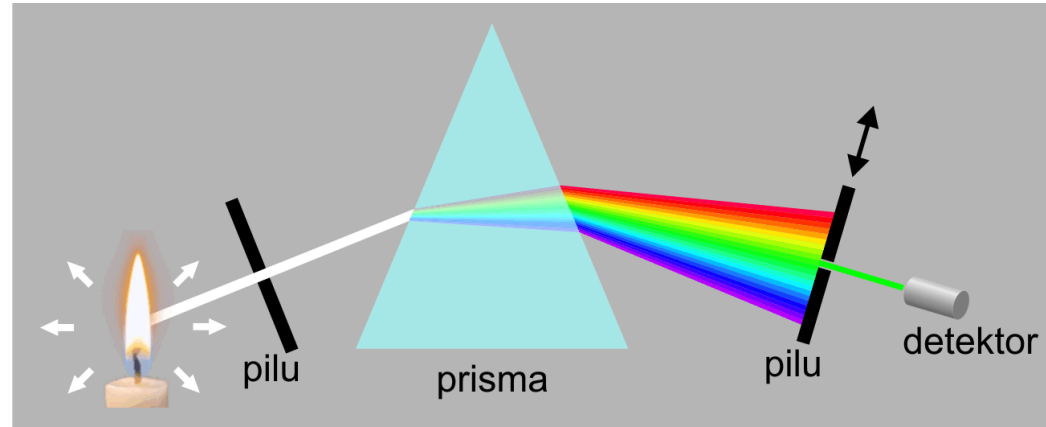
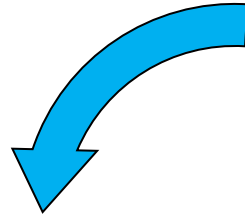
mõned praktilised seosed

$$\bar{\nu}/\text{cm}^{-1} = \frac{10^7}{\lambda/\text{nm}} \quad \epsilon/\text{eV} = \frac{1240}{\lambda/\text{nm}}$$

optiline kiirgus

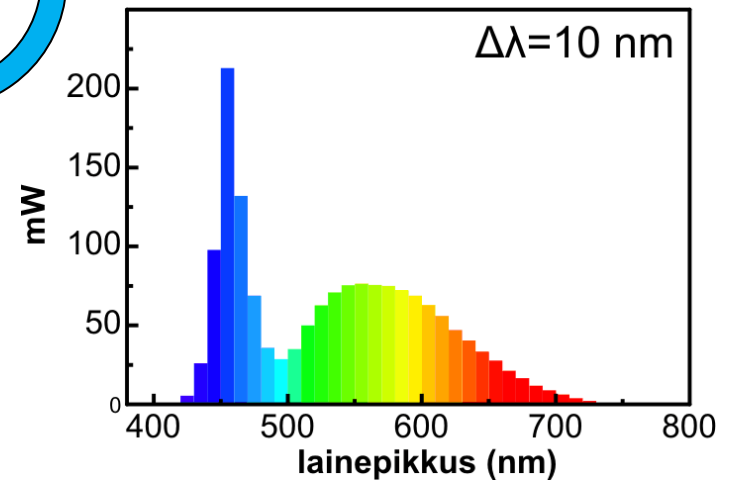
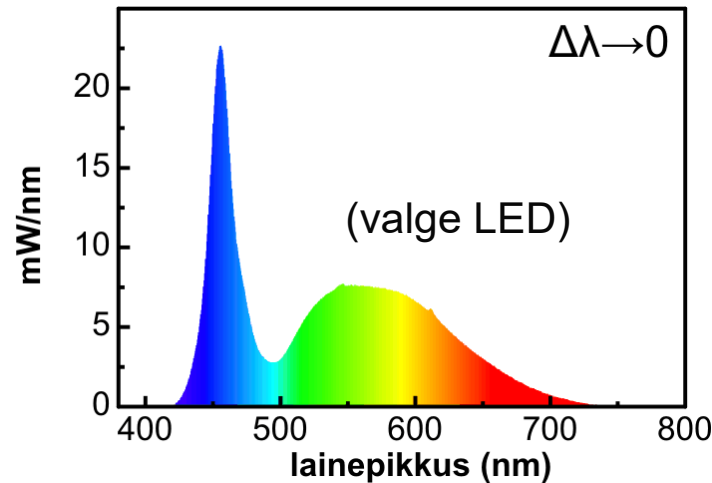
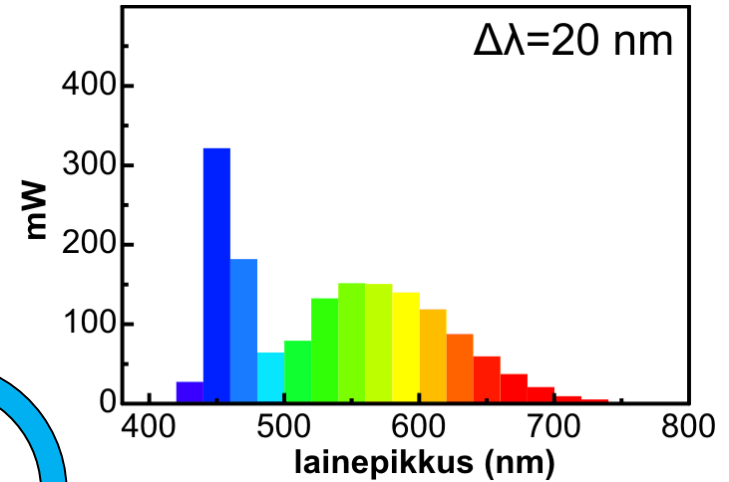
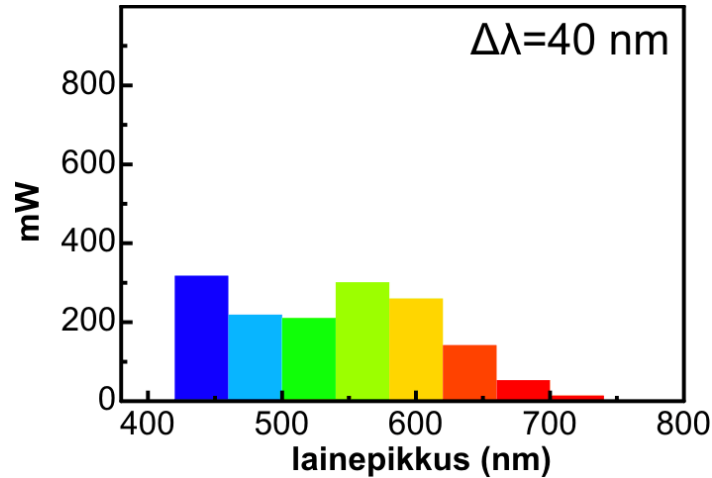

kiirguse spektraalkoostise mõõtmine

nihutame pilu samm-
sammult edasi piki
spektrikujutist

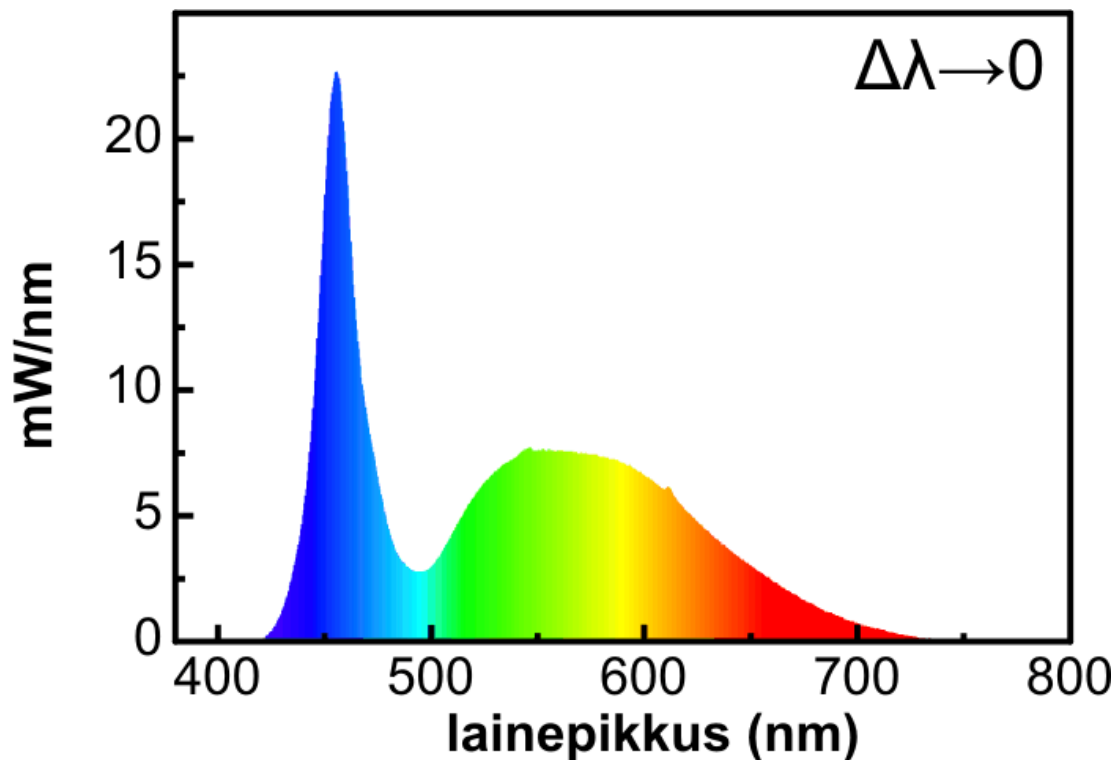
kiirguse spektraalkoostise mõõtmine (näide)

Pöörake tähelepanu ühikutele ja arvudele vertikaalteljel!

kiirgusspektri kvantitatiivne definitsioon

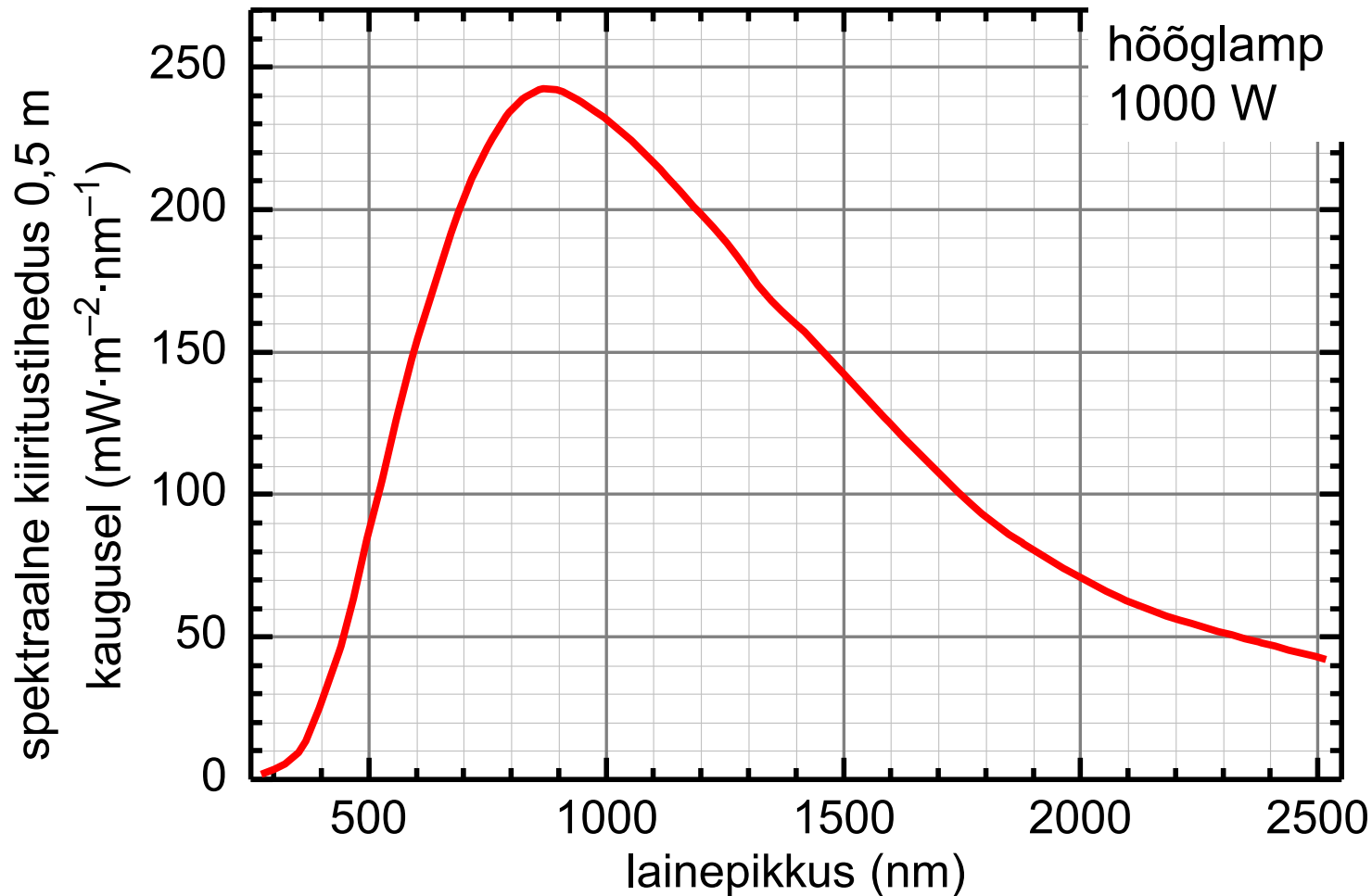

kiirguse spekter = kiirgusvõimsuse
spektraaltihedus (W/nm) sõltuvana lainepikkusest

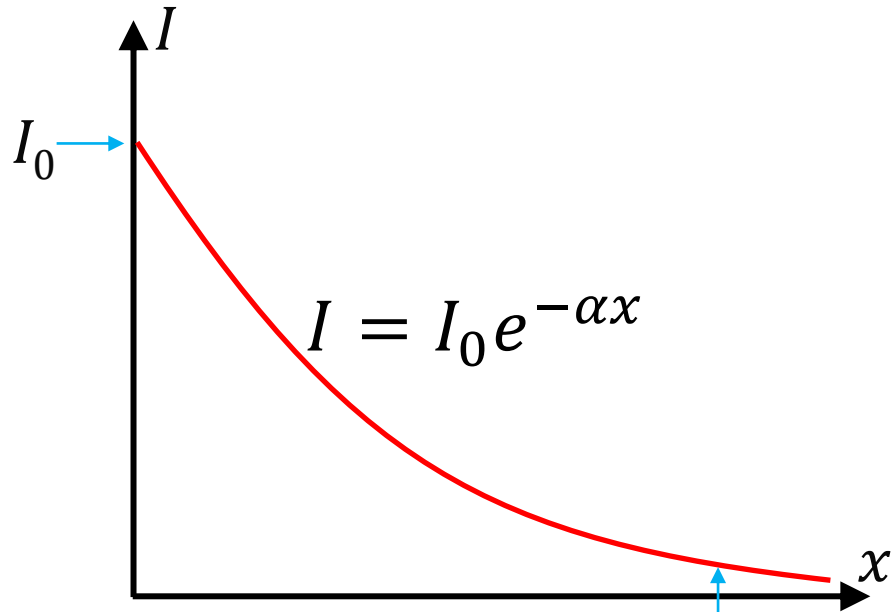
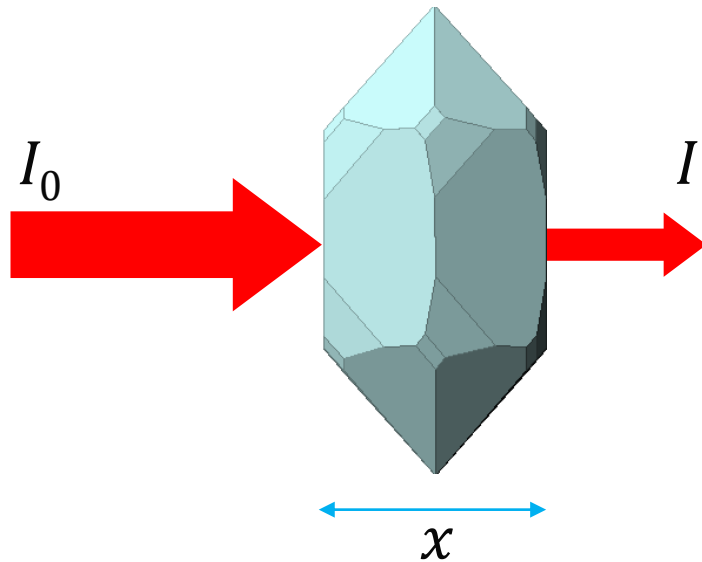
spektraalne kiiritustihedus

Kas arvväärtused graafiku vertikaalteljel on kooskõlas lambi koguvõimsusega?

kiirguse neeldumine aines (Bouguer' seadus)

kiirgus jääb aina
nõrgemaks, aga
täielikult ei sumbu

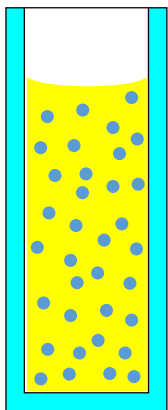
Millest selline seaduspära? Sest iga järgnev ainekiht summutab
järelejäänud kiirgust *proportsionaalselt* samal määral.

neeldumistegur

- ❑ **neeldumistegur** α iseloomustab aine neelamisvõimet antud lainepikkusel
- ❑ $1/\alpha$ on keskmine teepikkus, mille läbimisel footon neeldub aines
- ❑ murdumisnäitaja n ning neeldumistegur α on põhilised optilised konstandid, mis kirjeldavad kiirguse levikut lineaarses optilises keskkonnas (vaakumis $n = 1$ ja $\alpha = 0$)
- ❑ **neeldumisspekter** $\alpha(\lambda)$ on üks põhilisi spektraalkarakteristikuid

Beer's law

neeldumistegur on võrdeline valgust neelava
aine (osakeste) kontsentratsiooniga

(eeldusel, et viimane on piisavalt väike)

näiteks: molekulid gaasifaasis, lahustunud aine
molekulid, lisandiatomid kristallis

mool / liiter (M)

$$\alpha = kc$$

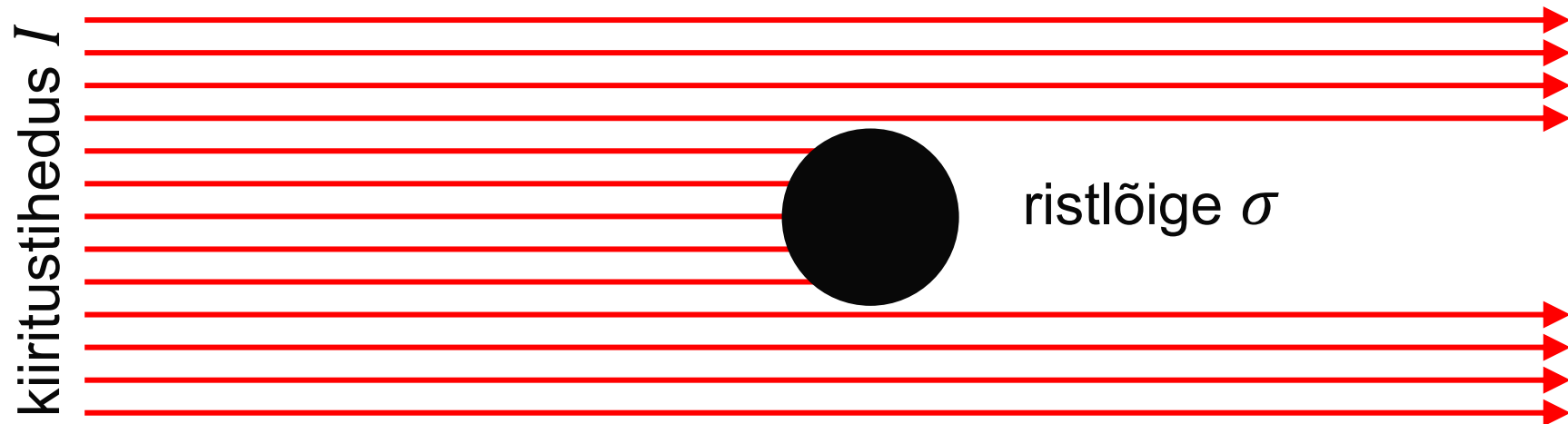
molaarne neeldumistegur ($\text{M}^{-1} \cdot \text{cm}^{-1}$)

osakest / cm^3

$$\alpha = \sigma N$$

osakese neeldumisristlõige (cm^2)

osakese neeldumisristlõige

$$\text{neelduv võimsus} = \text{ristlõige} \times \text{kiiritustihedus}$$

aatomile / molekulile võib omistada teatud
efektiivse ristlõike valguse neelamise mõttes
(ja see võib oluliselt erineda osakese füüsilisest ristlõikest)

Beer-Lamberti seadus

Bouguer'-Lamberti ja Beer seadused kokku võetuna ühte praktilisse seadusesse, mis on otstarbekas keemilises analüüsis

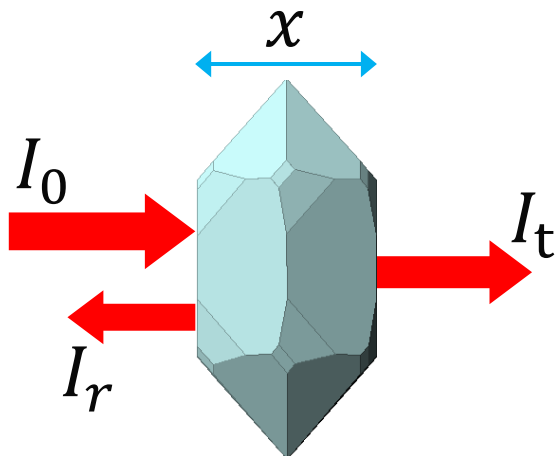
$$I = I_0 \cdot 10^{-\varepsilon c l} = I_0 \cdot 10^{-A}$$

c — moolkontsentratsioon (M)

ε — molaarne neeldumistegur ($\text{cm}^{-1} \text{M}^{-1}$)

A — neelduvus

läbilaskvus- ja peegeldustegur

otseselt mõõdetavad on I_0 , I_t , I_r ning nende suhted:

läbilaskvustegur $T = \frac{I_t}{I_0}$

peegeldustegur $R = \frac{I_r}{I_0}$

esimeses lähenduses $T \simeq (\text{peegelduskaod}) \cdot e^{-\alpha x}$

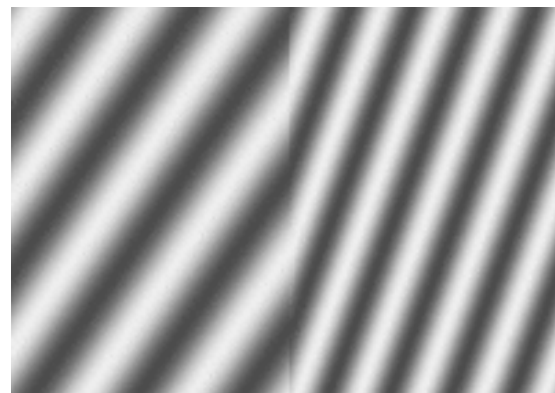
üldjuhul tuleb valguse levikut objektis täpsemalt
modelleerida ja/või kasutada võrdlusmõõtmist

läbilaskvus- ja peegeldustegur

aine **murdumisnäitaja** määrab mitte ainult murdunud kiire suuna (Snelli seadus), vaid peegeldunud ja murdunud kiire intensiivsused (Fresneli valemid)

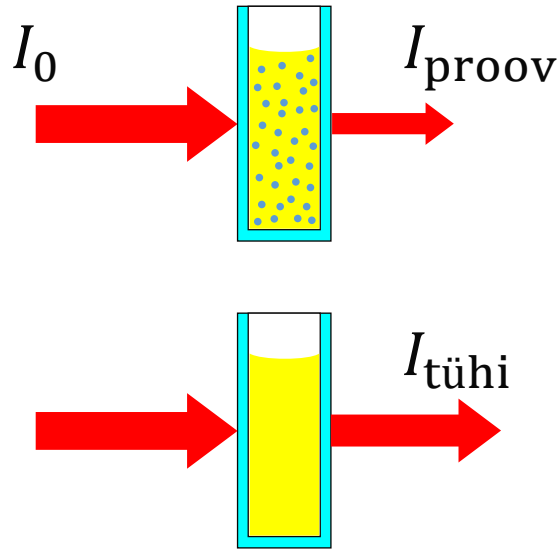

üksiku pinna peegeldustegur
risti langeva valguse jaoks

$$\rho = \left(\frac{n - 1}{n + 1} \right)^2$$

näiteks klaasi jaoks $n \simeq 1,5$ ja $\rho \simeq 4\%$

neelduvuse mõõtmine võrdlusmeetodil

$$I_{\text{proov}} = I_0 \cdot T_0 \cdot 10^{-(A_0 + A)}$$

$$I_{\text{tühi}} = I_0 \cdot T_0 \cdot 10^{-A_0}$$

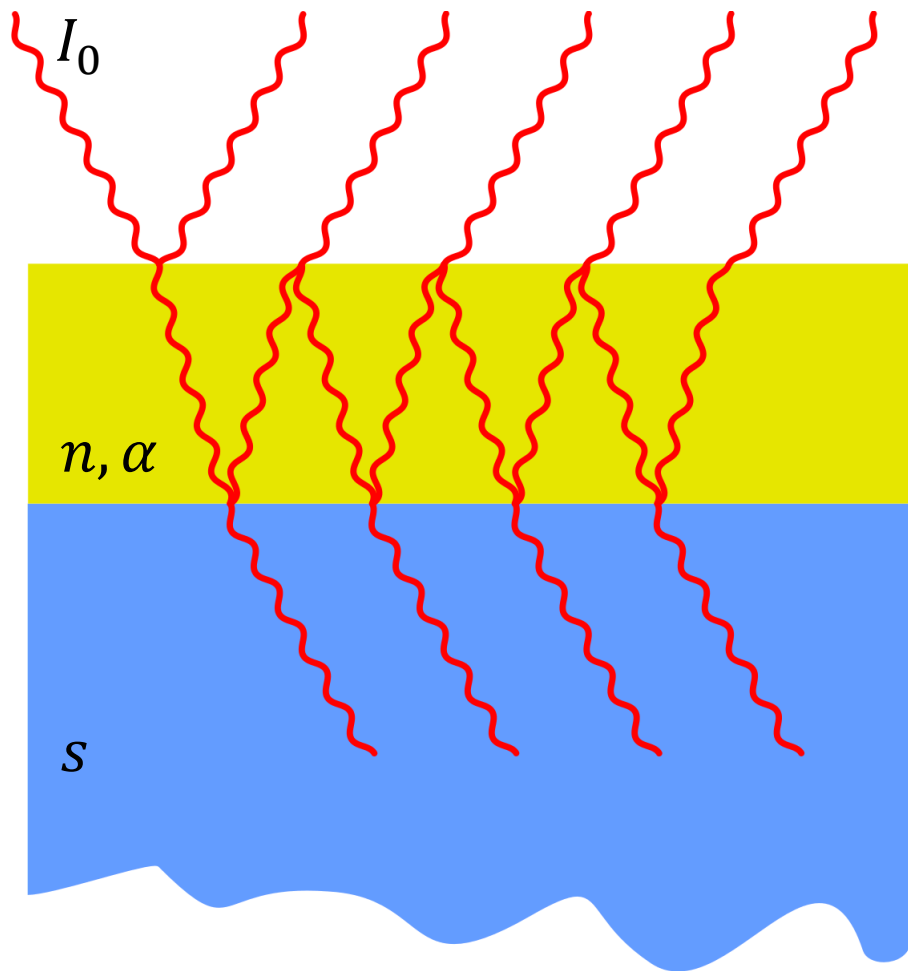
$$A = -\log \frac{I_{\text{proov}}}{I_{\text{tühi}}}$$

T_0 arvestab peegelduskadusid

A_0 arvestab neeldumist peremeesaines

I_0 , T_0 ja A_0 on kõik tundmatud

õhukesed kiled

faasinihe $2\pi \frac{nd}{\lambda}$

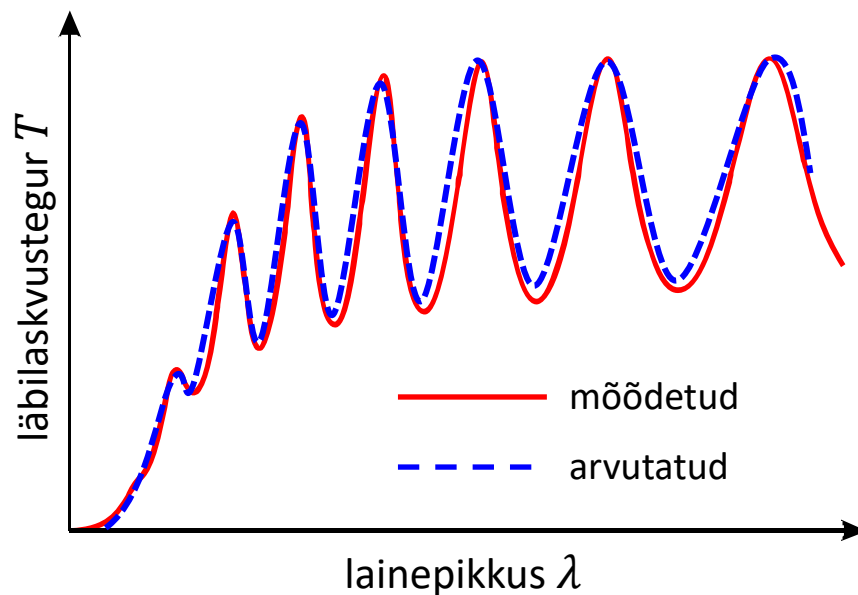
neeldumine $e^{-\alpha d}$

peegeldustegurid ja
faasinihked pindadel
(Fresneli valemid)

õhukese kile läbilaskvusspektri analüüs

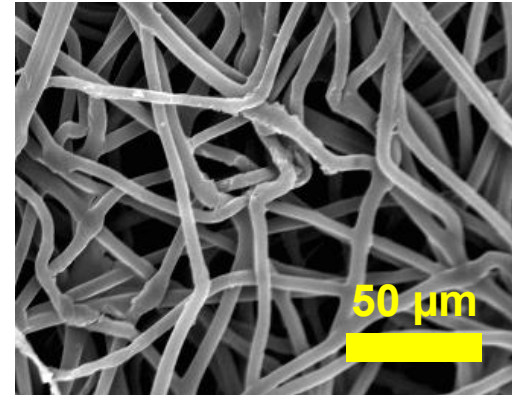
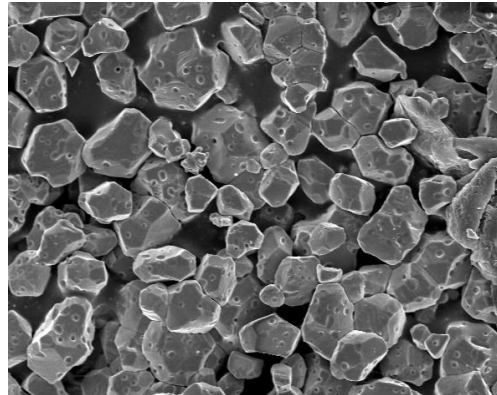
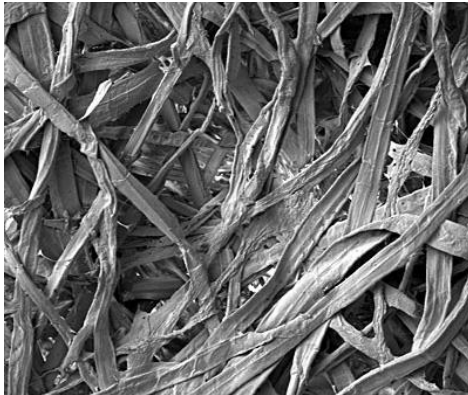

- eeldame füüsikaliselt mõttekad, parametrizeeritud avaldised $n(\lambda)$ ja $\alpha(\lambda)$ jaoks
- seejärel optimeerime kõiki vabu parameetreid (sh d), kuni teoreetiline ja eksperimentaalne $T(\lambda)$ maksimaalselt sarnanevad

tugevasti hajutavad keskkonnad (1)

- pulbrid, värvid, paber, jne
- makroskoopiliselt homogeenne, aga mikroskoopiliselt tugevasti hajutav (st valguslaine ei säili)
- saab siiski mõõta hajunud kiirgust

tugevasti hajutavad keskkonnad (2)

sobivalt üldistatud (Kubelka-Munk) mudel
kaasab edasi (I) ja tagasi (J) leviva valgusvoo
ning neeldumisteguri (K) ja hajutamisteguri (S):

$$dI = -KI \, dx - SI \, dx + SJ \, dx$$

$$dJ = KJ \, dx + SJ \, dx - SI \, dx$$

põhitulemus: efektiivselt lõpmata paksu ainekihi korral

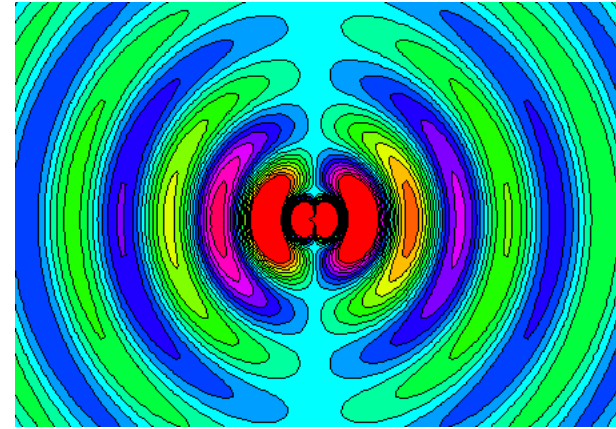
$$\frac{K}{S} = \frac{(1 - R)^2}{2R}$$

Rayleigh hajumine

valguse **elastne** hajumine osakestel, mis on hulga väiksemad valguse lainepikkusest (aatomid, molekulid, nanokristallid jms)

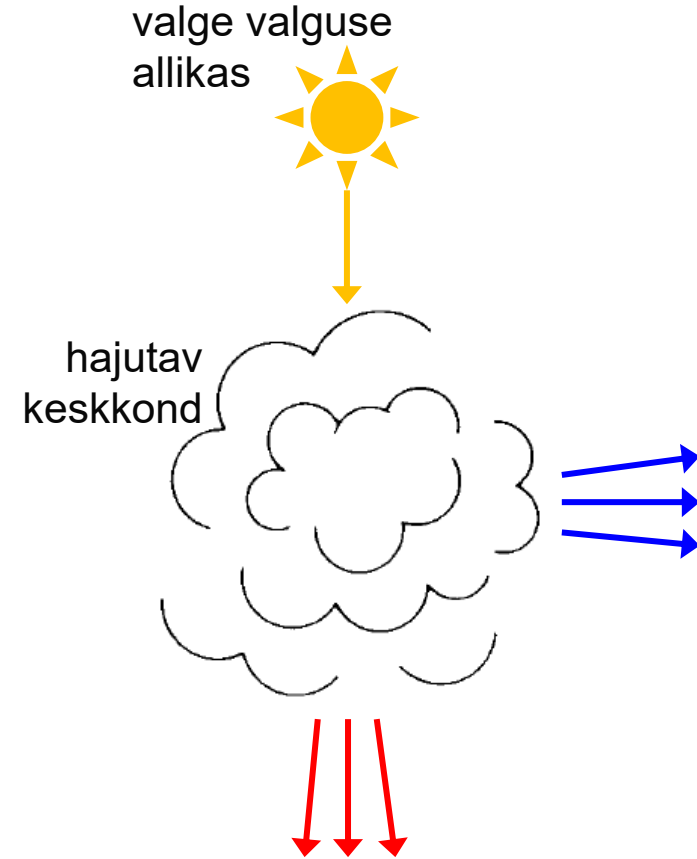
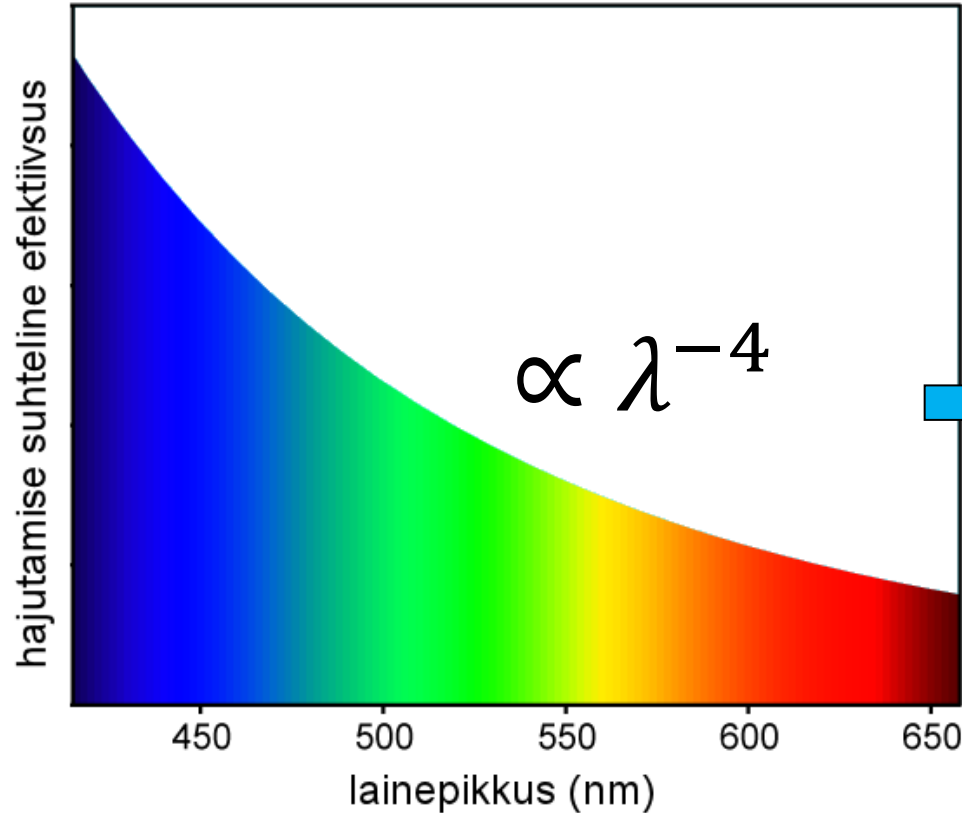
selline osake **polariseerub** valguslaine elektriväljas ja muutub võnkuvaks **elektridipooliks**, hajutades primaarlaine energiat kõigis suundades

ka materjalide **optiline läbipaistvus** on kaudselt Rayleigh hajumise resultaat, tingituna paljude aineosakeste koherentsest hajutamisest

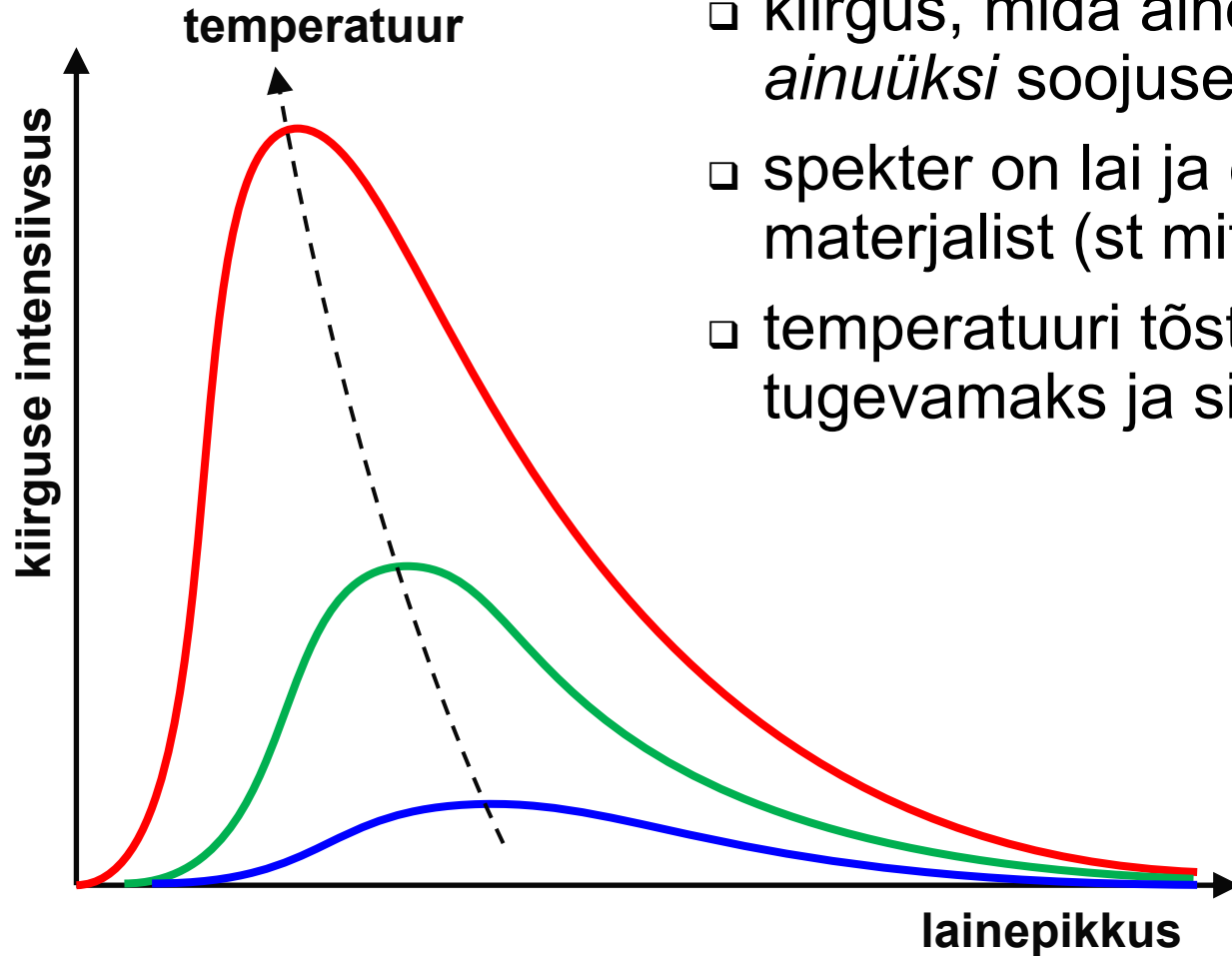
aine reaktsioon valguslainele on teatud viivisega → valguse faasikiiruse vähenemine aines → valguse murdumine ja peegeldumine

Rayleigh hajumine (spektraalomadused)

soojuskiirgus

- kiirgus, mida aine emiteerib *ainuüksi* soojusenergia arvel
- spekter on lai ja eriti ei sõltu materjalist (st mittespetsiifiline)
- temperatuuri tõstmisel muutub tugevamaks ja sinisemaks

ideaalne soojuskiirgur: absoluutselt must keha

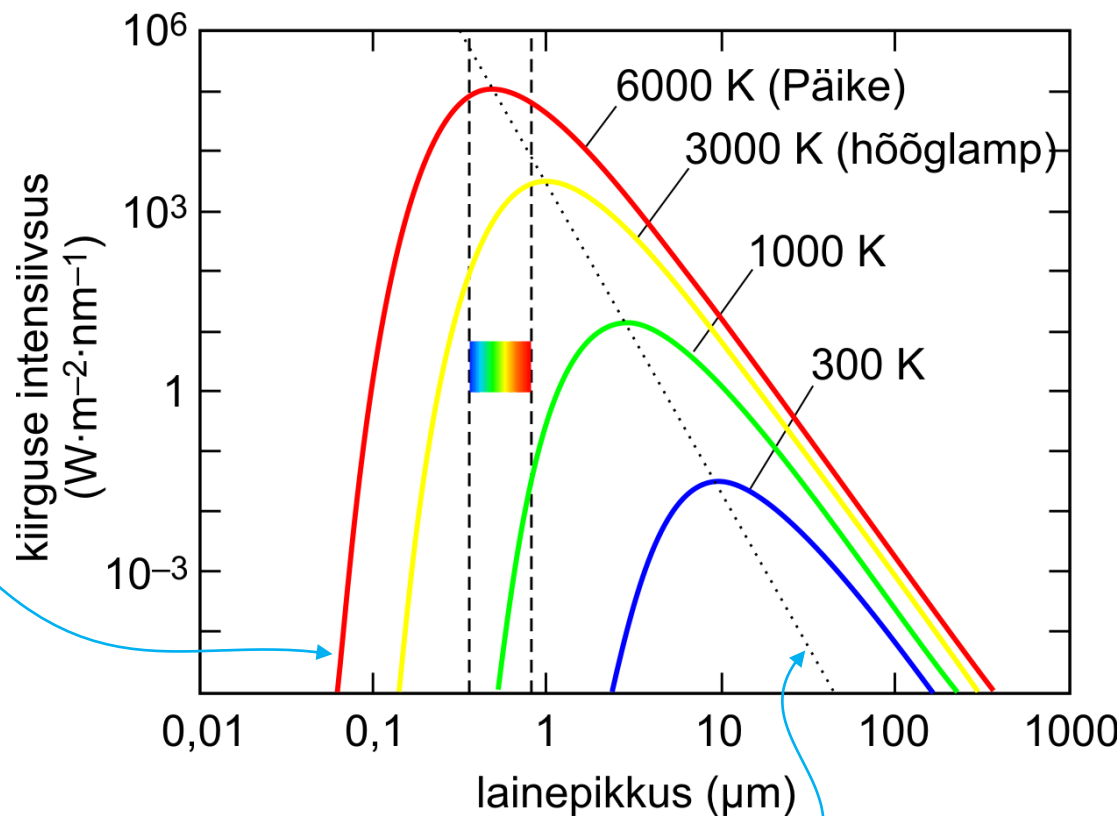

spektri kuju

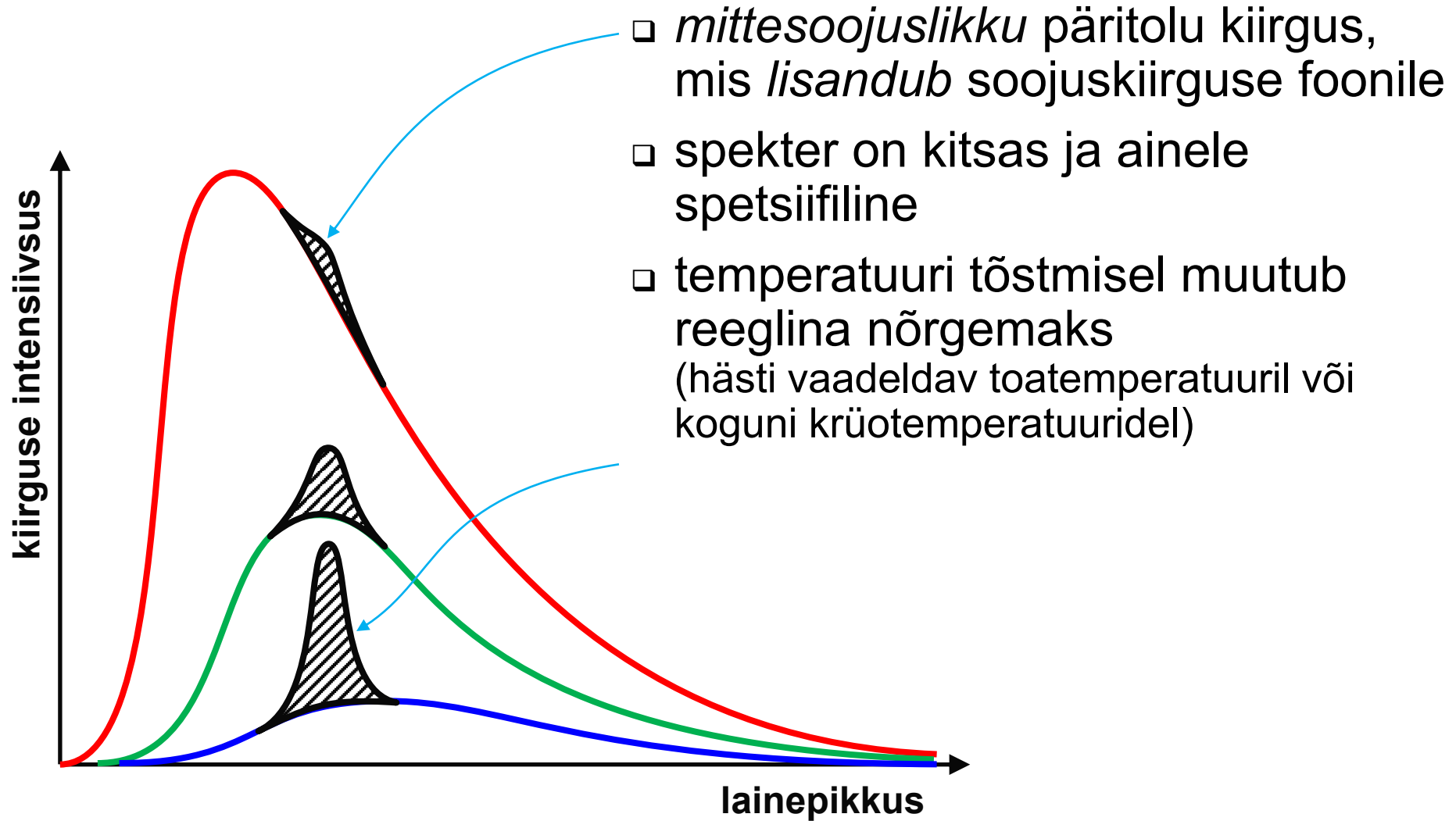
$$\Phi_e(\lambda) \propto \frac{1}{\lambda^5 (e^{hc/\lambda kT} - 1)}$$

kiirguse koguvõimsus
(graafiku pindala) $\propto T^4$

kiirguse maksimumi lainepikkus $\propto T^{-1}$

luminestsents

lumineestsentsi (ergastamise) liigid

fotolumineestsents (UV kiirguse käes)

kemolumineestsents

elektrolumineestsents

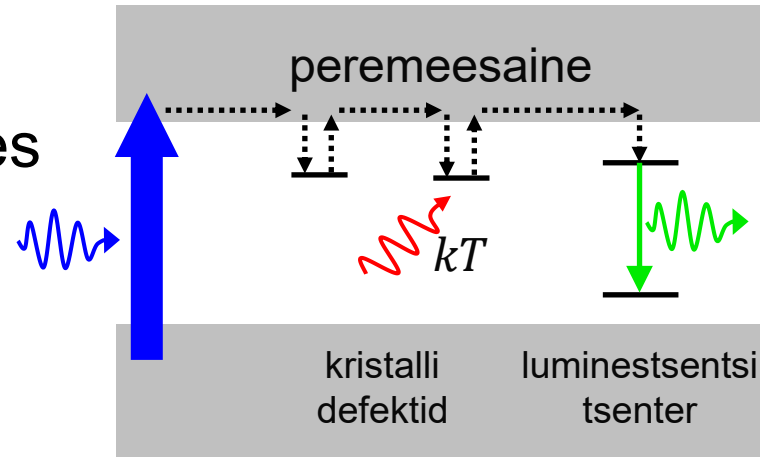
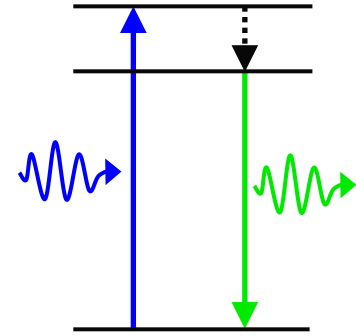

biolumineestsents

luminestsentsi järelhelendus

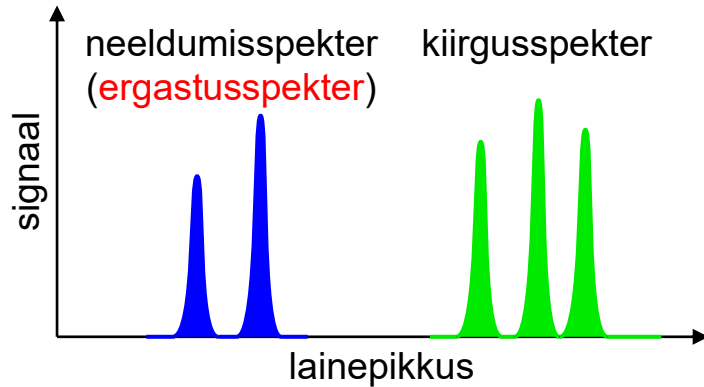
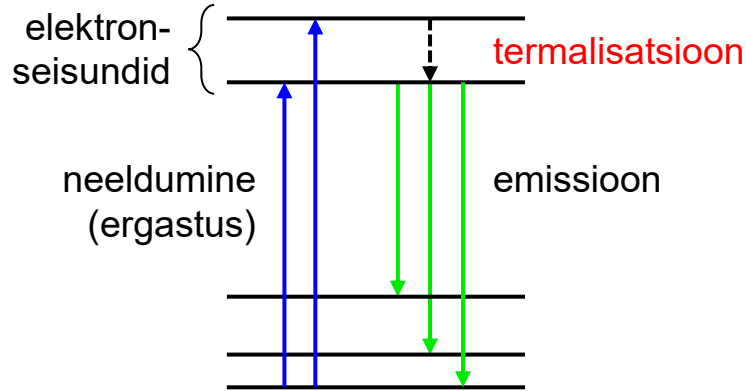
- luminestsentsi ergastamisel energia ajutiselt talletub aines
- **fluorestsents** on praktiliselt hetkeline (sumbub ~ 10 ns)
- ergastatud aatomi/molekuli spontaanne kiirgus
- **fosforestsentsi** järelhelendus on pikk (täheldatav silmaga)
- ergastuse energia talletatud sügavates „lõksudes“ ja vabaneb aeglaselt
- saab termiliselt stimuleerida (**termoluminestsents**)

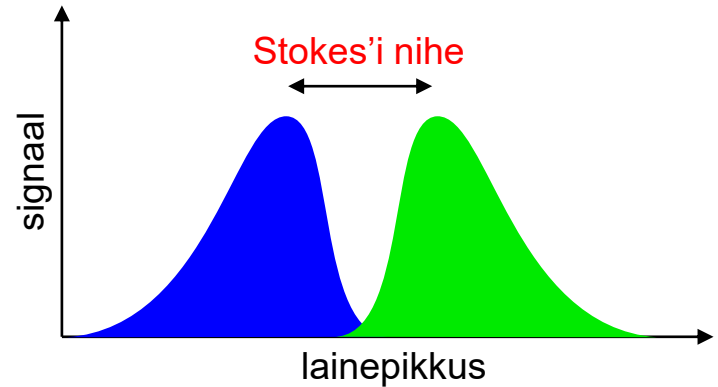
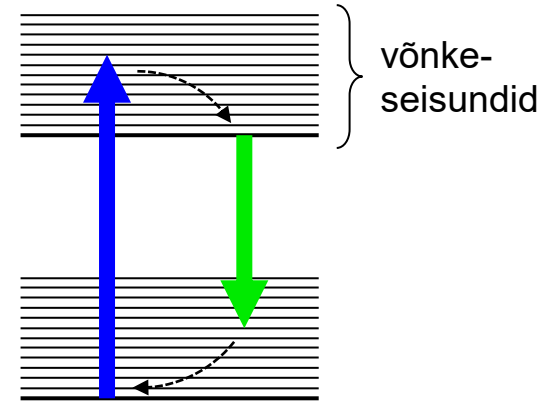
fotoluminestsents (fluorestsents)

aatom

molekul

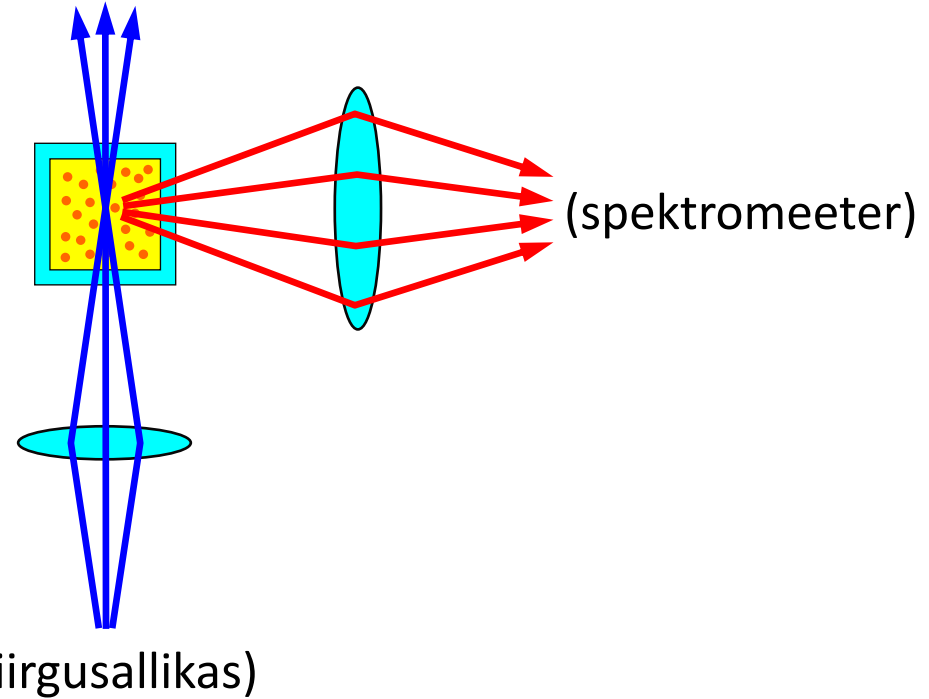
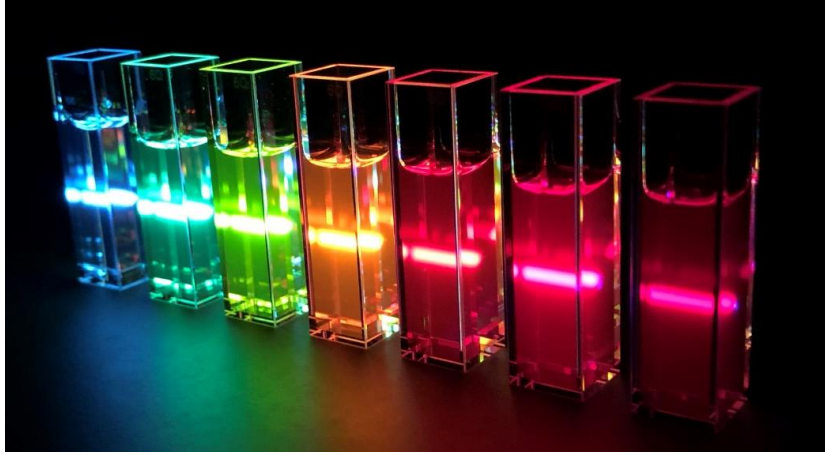

lumineestsentsi ja soojuskiirguse võrdlus

- hõõglamp ja valgusdiod on funktsionaalselt sarnased: elekter läheb sisse, valgus tuleb välja
- hõõglamp kiirgab soojuskiirgust:
  - termiline ergastus (kuumutamine)
  - pole üldse oluline, et kuumutatakse just elektriga
  - ergutatakse aine kõiki seisundeid (→ lai spekter)
- valgusdiod kiirgab (elektro-) lumineestsentsi:
  - mittetermiline ergastus
  - tekib just tänu elektrivoolu spetsiifilisele toimele
  - ergutatakse vaid teatud seisundeid aines (→ kitsas spekter)

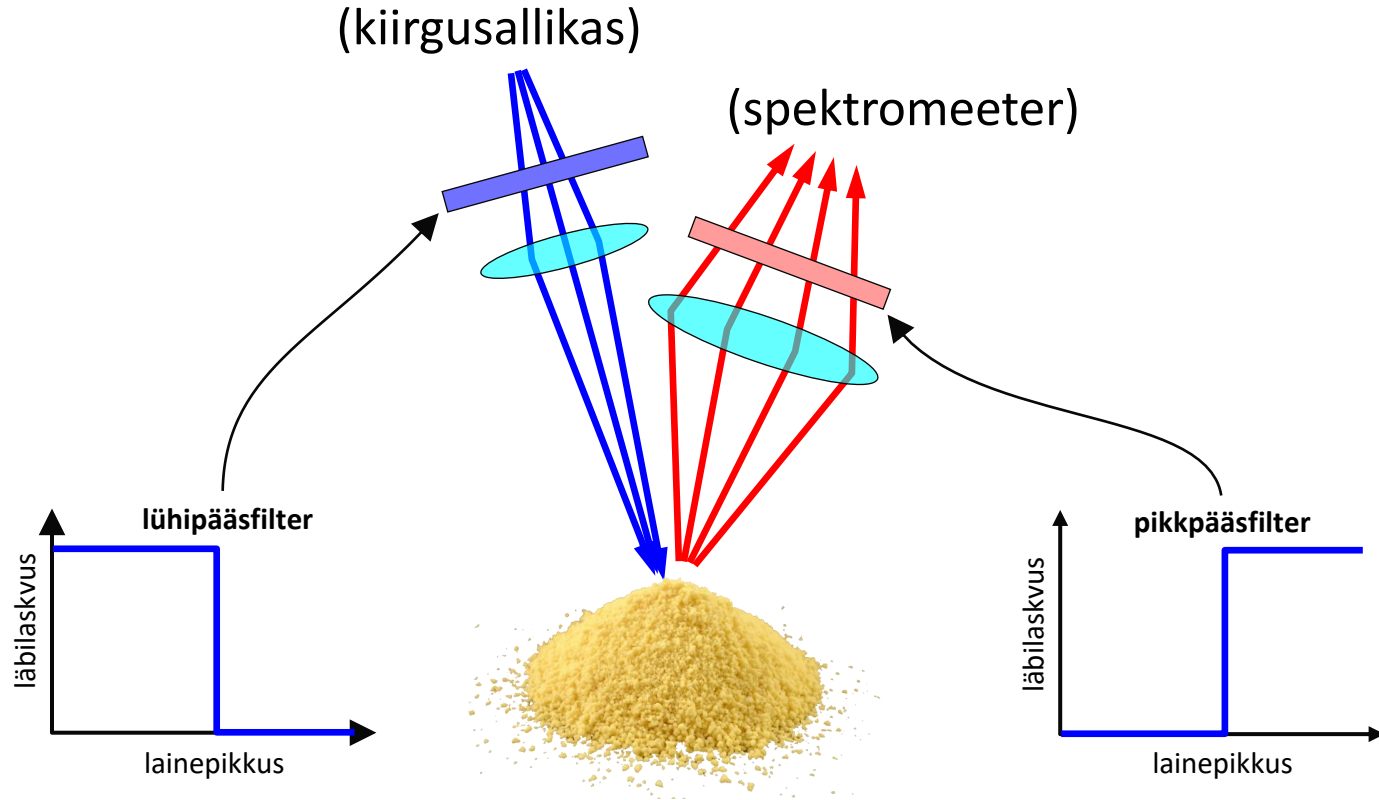
fotoluminestsentsi mõõtmine (küvetis)

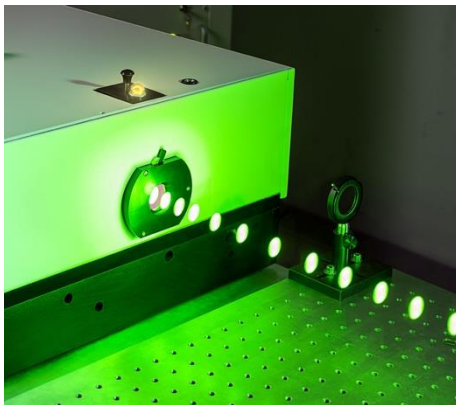
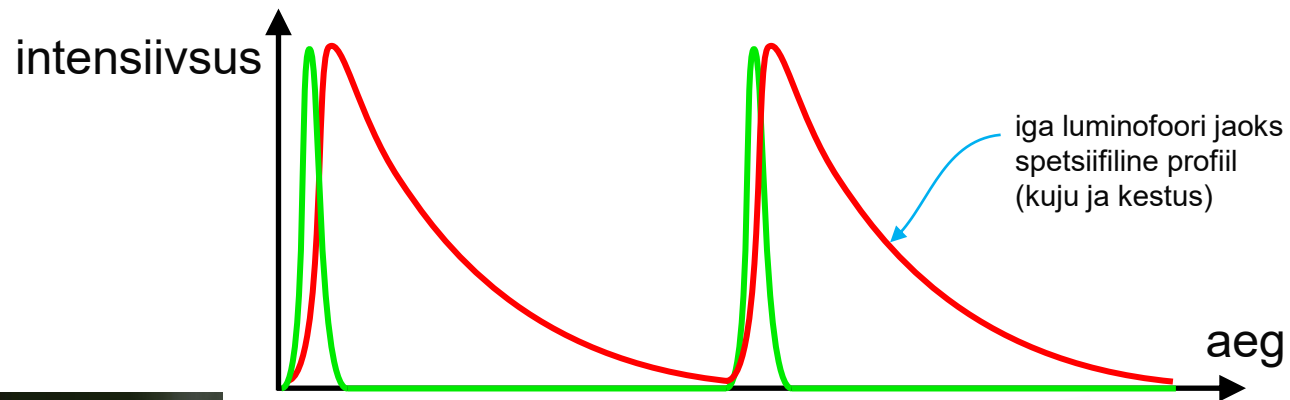
$$\frac{\text{lumin. footonite arv}}{\text{ergastavate footonite arv}} \propto \frac{(\text{neelduvus}) \cdot (\text{kvantsaagis})}{(\text{murdumisnäitaja})^2}$$

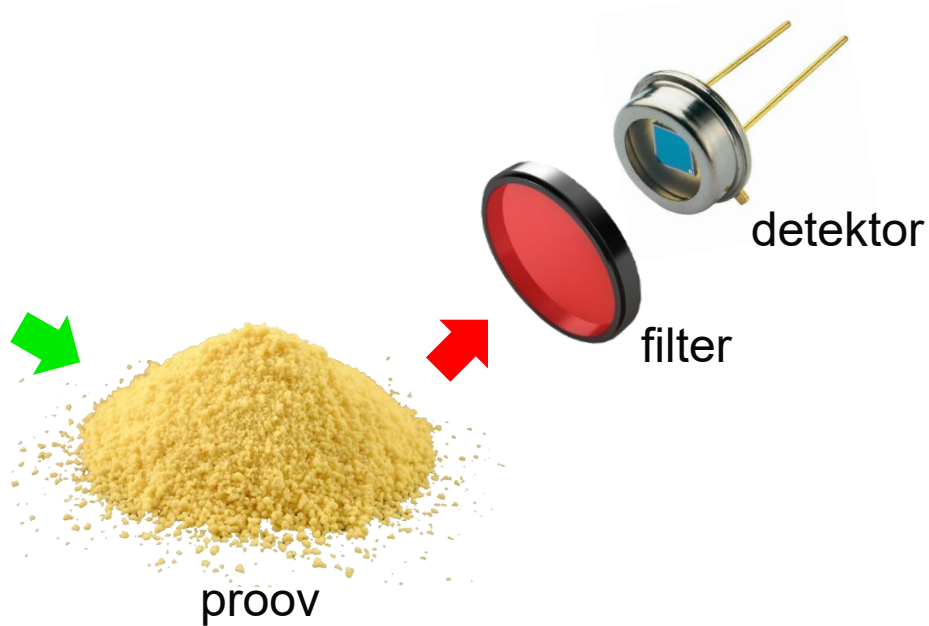
fotoluminestsentsi mõõtmine (pulber vms)

luminestsentsi kineetika

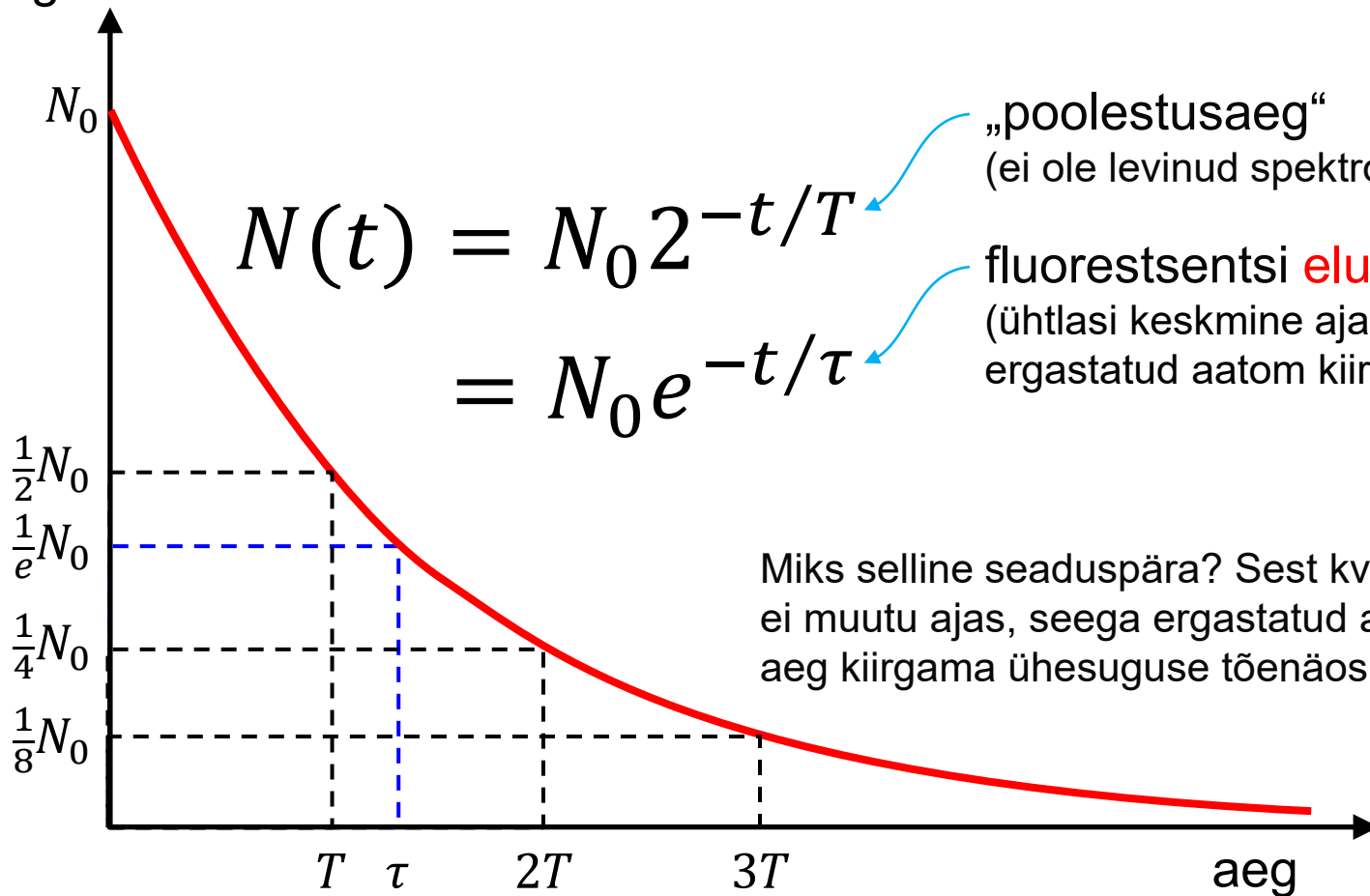
impulss-laser

fluorestsentsi kustumisaeg

ergastatud aatomite arv

kustumisaja määramine graafikult

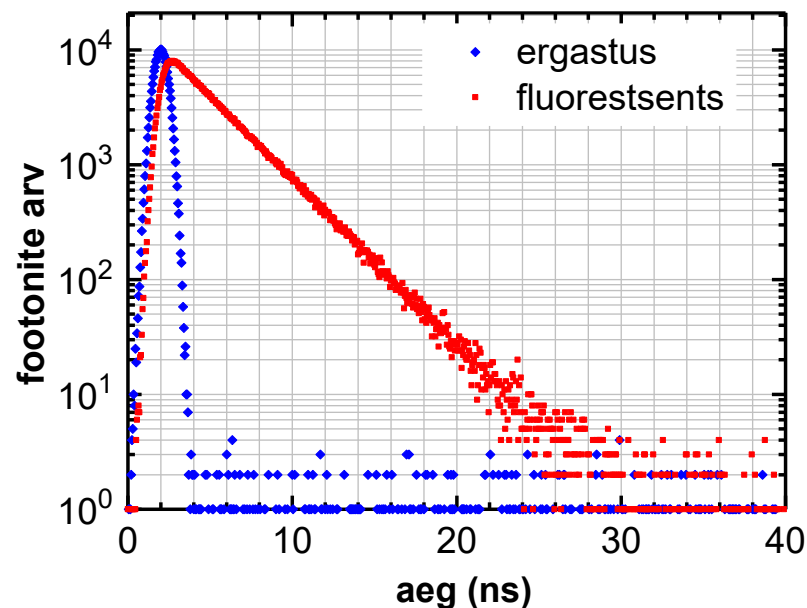
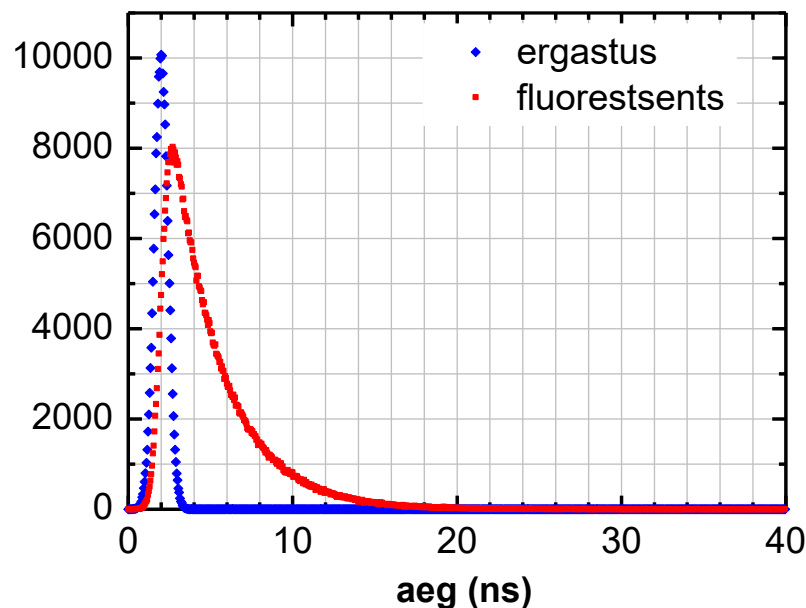

$$I(t) = I_0 e^{-t/\tau}$$

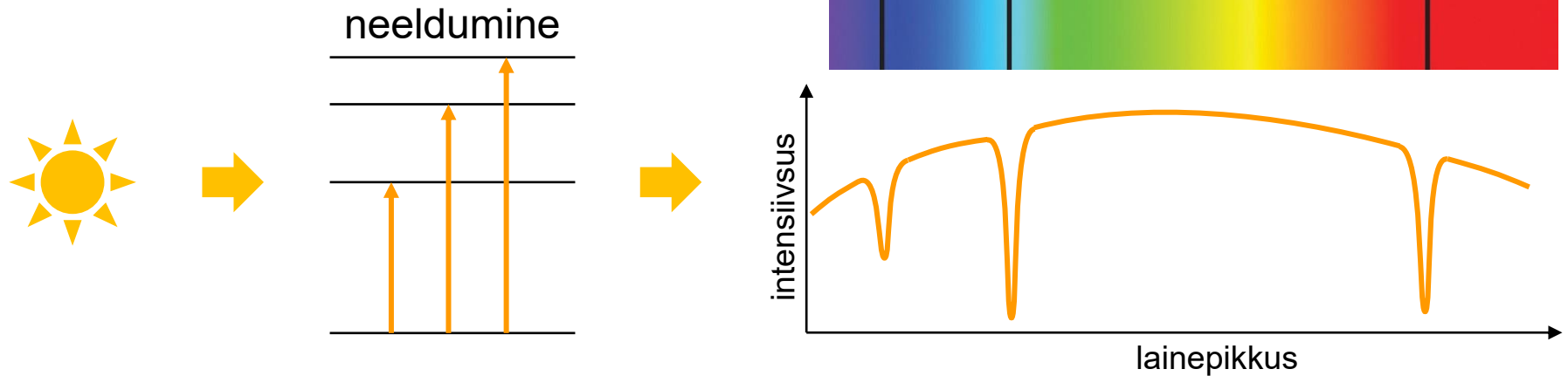
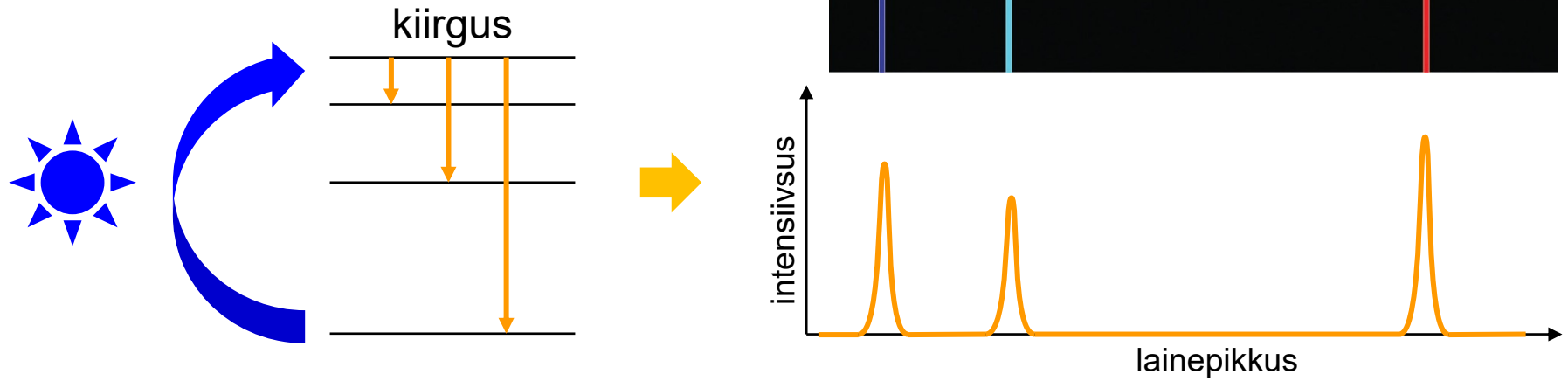

$$\log(I) \approx \log(I_0) - \frac{0,43}{\tau} t$$

sirge tõus

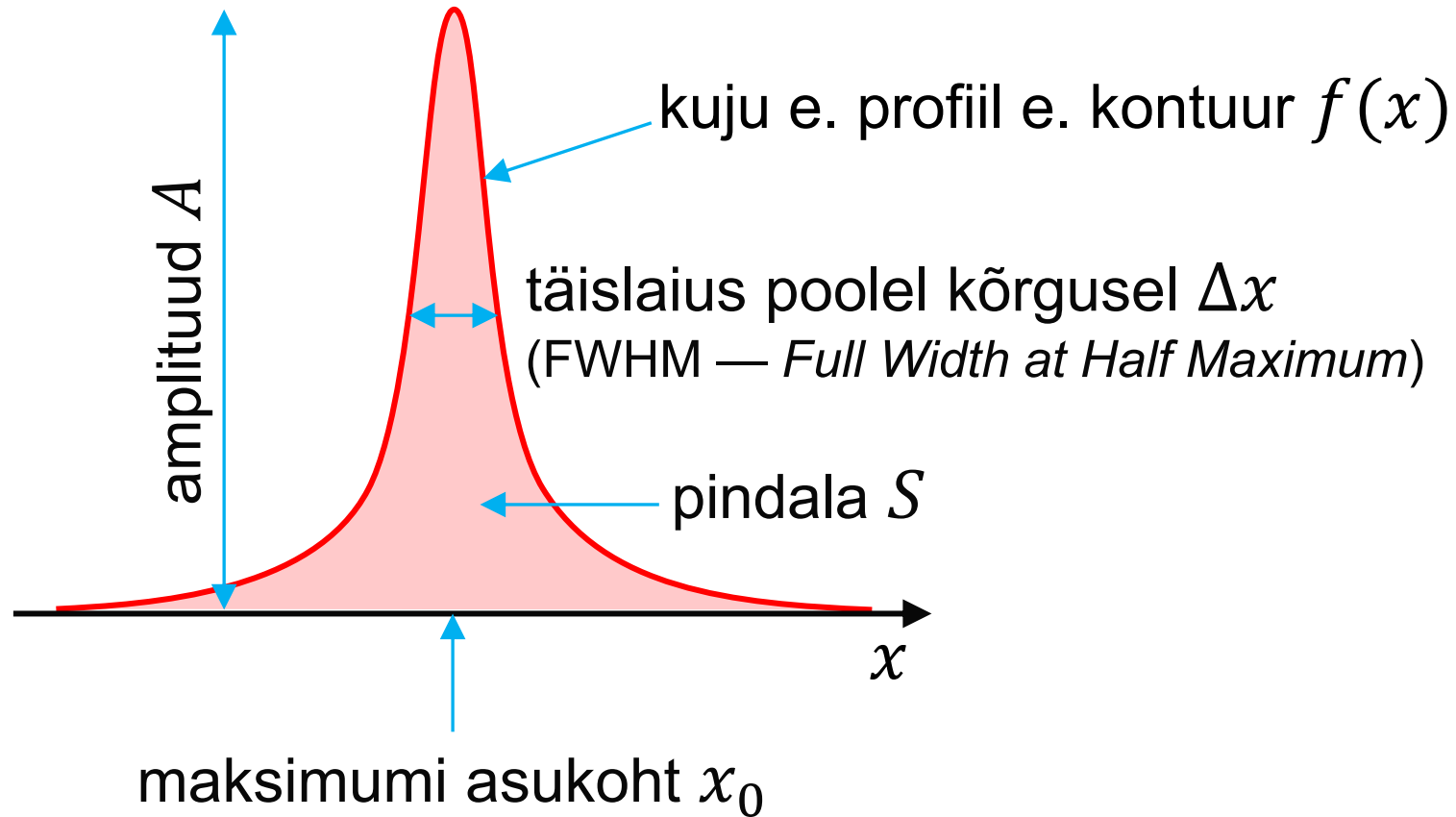

spektrijooned (sissejuhatus)

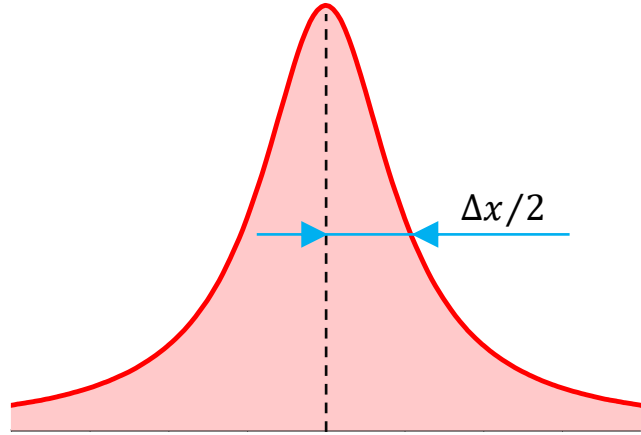
spektrijoonte laius/kuju võib olla füüsikiline või ka lihtsalt instrumentaalne

kellukesekujulise resonantsi kirjeldamine

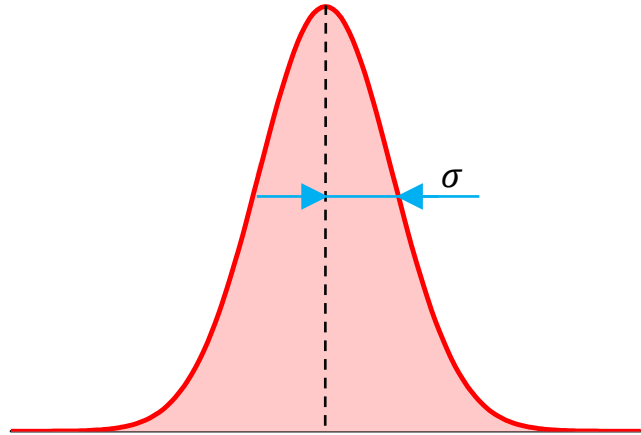
x on mingi spektraalkoordinaat (λ , ν , $\bar{\nu}$, ω , ...)

põhilised mudelprofiilid

Lorentz

$$f(x) \propto \frac{1}{(x - x_0)^2 + (\Delta x/2)^2}$$

Doppler

$$f(x) \propto \exp \left[-\frac{(x - x_0)^2}{2\sigma^2} \right]$$

$$\Delta x = \sqrt{8 \ln(2)} \sigma$$

A blue arrow points from the σ in the equation above to the σ in this equation.

normeerimine (Lorentzi profiili näitel)

$$f(x) \propto \frac{1}{(x - x_0)^2 + (\Delta x/2)^2}$$

normeerimata
(st tähtis on ainult kellukese kuju)

$$f(x) = A \frac{(\Delta x/2)^2}{(x - x_0)^2 + (\Delta x/2)^2}$$

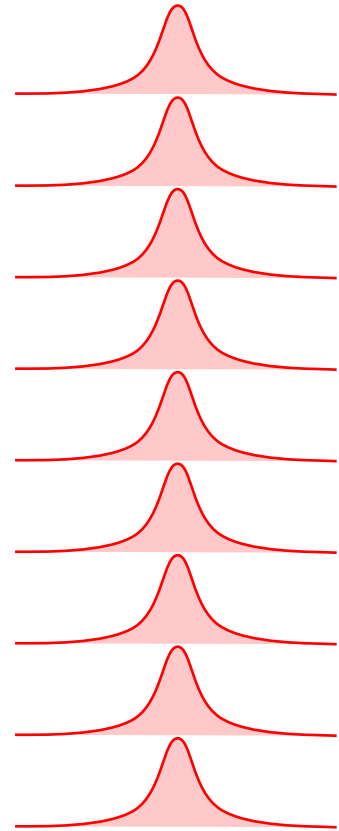
amplituudiga A

$$f(x) = \frac{S}{\pi} \frac{\Delta x/2}{(x - x_0)^2 + (\Delta x/2)^2}$$

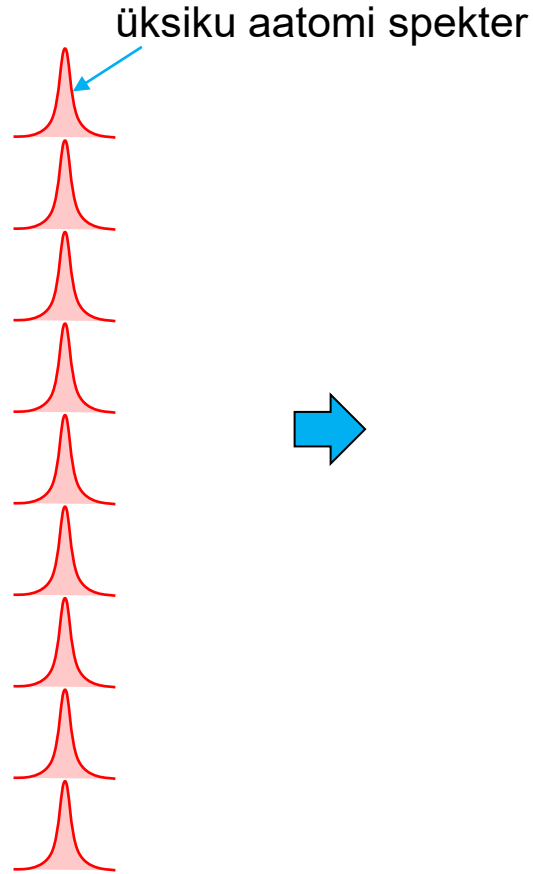
pindalaga S

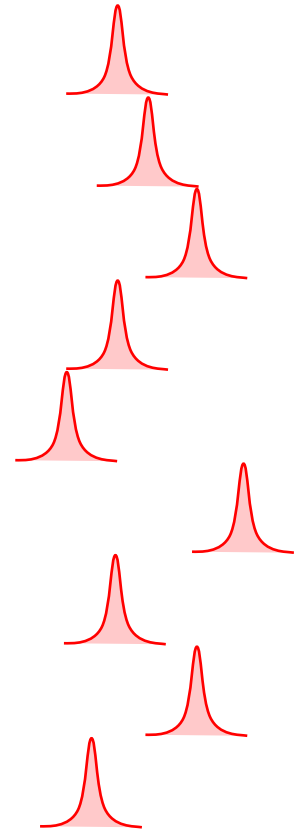
joone laienemise füüsikalised mehhanismid

homogeenne
laienemine

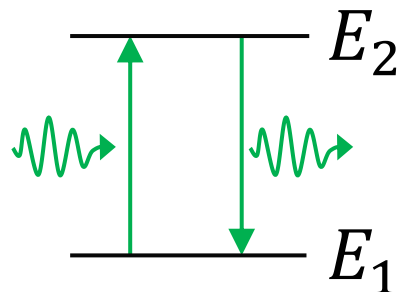
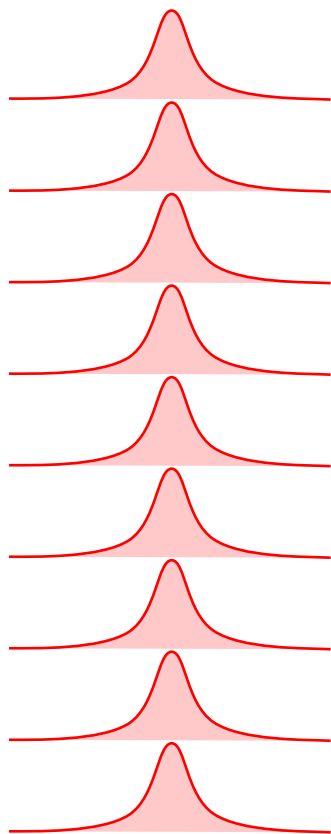

loomulik laius

mittehomogeenne
laienemine

homogeenne laienemine

resonantse footoni energia on

$$h\nu = E_2 - E_1$$

aga kui aatom/molekul püsib häirimatuna
vaid ajavahemiku τ vältel, siis tema
energia on määratud vaid täpsusega

$$\Delta E \sim \hbar/\tau$$

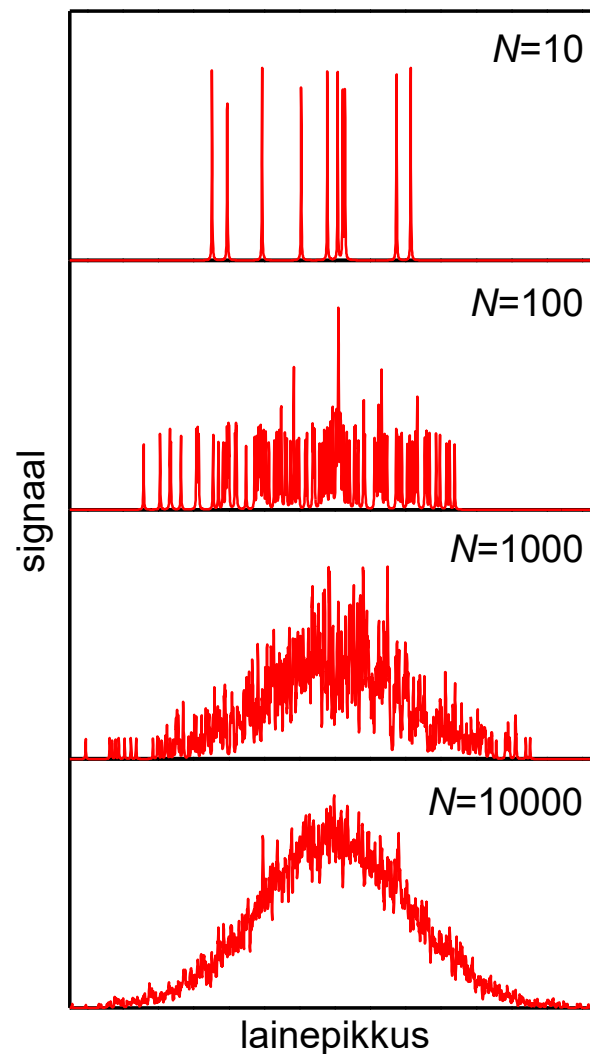
spekter on **Lorentzi profiiliga** laiusel $\Delta\omega \sim \frac{\Delta E}{\hbar} \sim \frac{1}{\tau}$

[klassikaline analüüs](#)

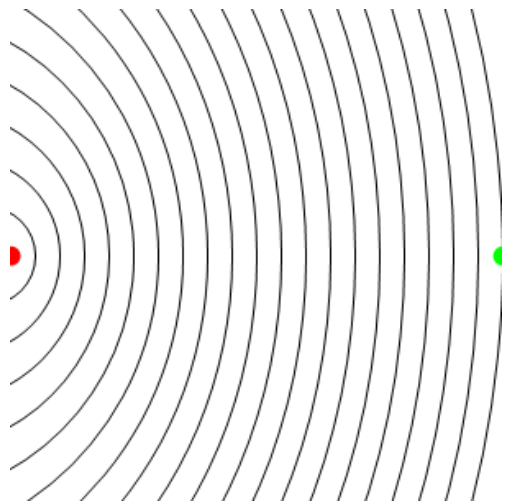
mittehomogeenne laienemine

makroskoopilise ainekoguse (kus kiirgavate aatomite arv N on suur) mõõtmisel saadav spektrijoon on lõpliku laiusega isegi juhul kui üksiku aatomi spektrijoon on tühiselt kitsas

$1 \mu\text{m}^3$ aines $N \sim 10^8$

mittehomogeenne laienemine gaasis

Doppleri efekt — valguslaine sagedus muutub, kui valgusallikas (●) liigub vaatleja (●) suhtes

$$\frac{\omega - \omega_0}{\omega_0} \sim \frac{\text{molekuli kiirus}}{\text{valguse kiirus}}$$

valgust kiirgavad või neelavad molekulid gaasis liiguvad erinevates suundades ja erinevate kiirustega, mille statistikat kirjeldab **Maxwelli jaotus**

vastavalt spektrijoone kujuks on **Doppleri profiil**

spektrihoone laiuse hinnangud

□ loomulik laius

optiline eluiga $\tau \sim 10^{-8}$ s

$$\Delta\omega \sim \tau^{-1}, \Delta\lambda \sim 10^{-5} \text{ nm}$$

□ pörkelaienemine gaasis

põrgetevaheline aeg $\tau \sim 10^{-10}$ s

$$\Delta\omega \sim \tau^{-1}, \Delta\lambda \sim 10^{-3} \text{ nm}$$

τ väheneb ja vastavalt $\Delta\lambda$ kasvab temperatuuri tõustes

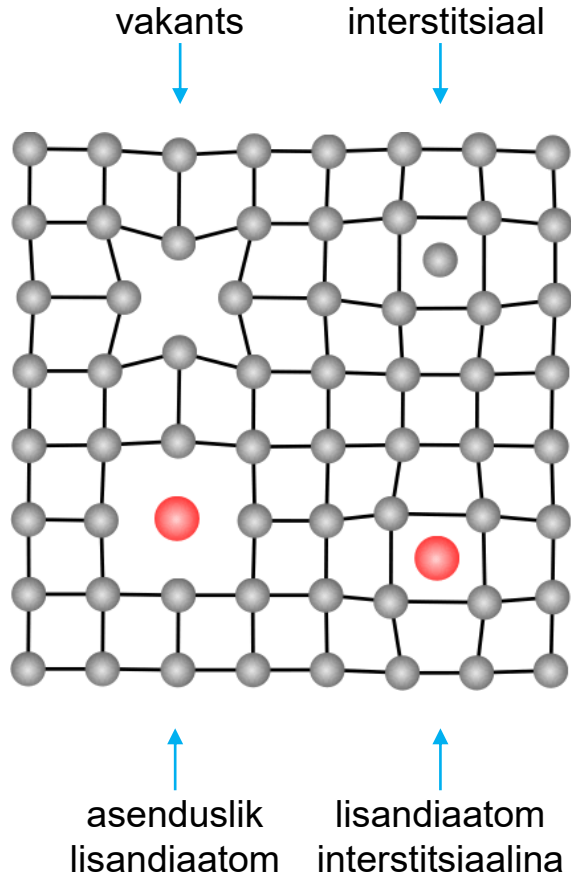
□ Doppleri laienemine gaasis

molekulide kiirus $v \sim 10^3$ m/s

$$\Delta\lambda/\lambda_0 \sim v/c, \Delta\lambda \sim 10^{-3} \text{ nm}$$

molekulide kiirus ja vastavalt ka $\Delta\lambda$ kasvab temperatuuri tõustes

mittehomogeenne laienemine tahkises

- potentsiaalselt kristalli iga defekti (eriti lisandiatomite) asukohas võib kujuneda sobilik energias seisundite skeem, mis avaldub neeldumises (**värvitsentrid**) või luminesentsis (**kiirgustsentrid**)
- defektide juhuslik paiknemine rikub süsteemi korrapära ja märgatavalt laiendab kitsaid atomaarseid spektrijoone
- tulemuseks spektrijoone kuju ja laius on keerulises sõltuvuses defektide tüübist ja kontsentratsioonist

aatomispektroskoopia

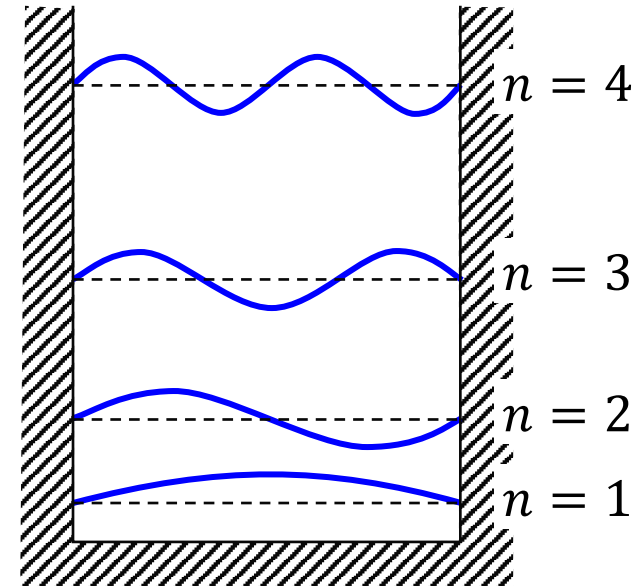
- ... uurib aatomi **elektronkate** seisundeid ja nende avaldumist (optilises) spektris
- vaba aatomi energias seisundid on **diskreetsed** (aga neid on siiski lõpmata palju)
- vaid vähima energiaga ehk **põhiseisund** on tõeliselt statsionaarne, mistahes **ergastatud seisund** relakseerub põhiolekusse hiljemalt **spontaanse kiirguse** tõttu, mis määrab seisundi **optilise eluea**
- siirded energias seisundite E_1 ja E_2 vahel tingivad valguse **neeldumise** või **kiirgamise** kvantide $h\nu = E_2 - E_1$ kaupa (kitsad spektrijooned)

kvantarvud (üldine)

- täis- või pooltäisarvud, mida kasutatakse kvantolekute ja energiatasemete karakteriseerimiseks, tähistamiseks ja süstematiseerimiseks
- vastavad teatud füüsikaliste suuruste säilimisele antud süsteemis (energia, pöördimpulss, spinn)
- kerkivad esile lainevõrrandi lahendamise käigus, näiteks statsionaarsed seotud seisundid vastavad seisevlaine tekkimisele

näide: osake sügavas potentsiaaliaugus

$$E_n = \frac{\pi^2 \hbar^2 n^2}{2mL^2}$$

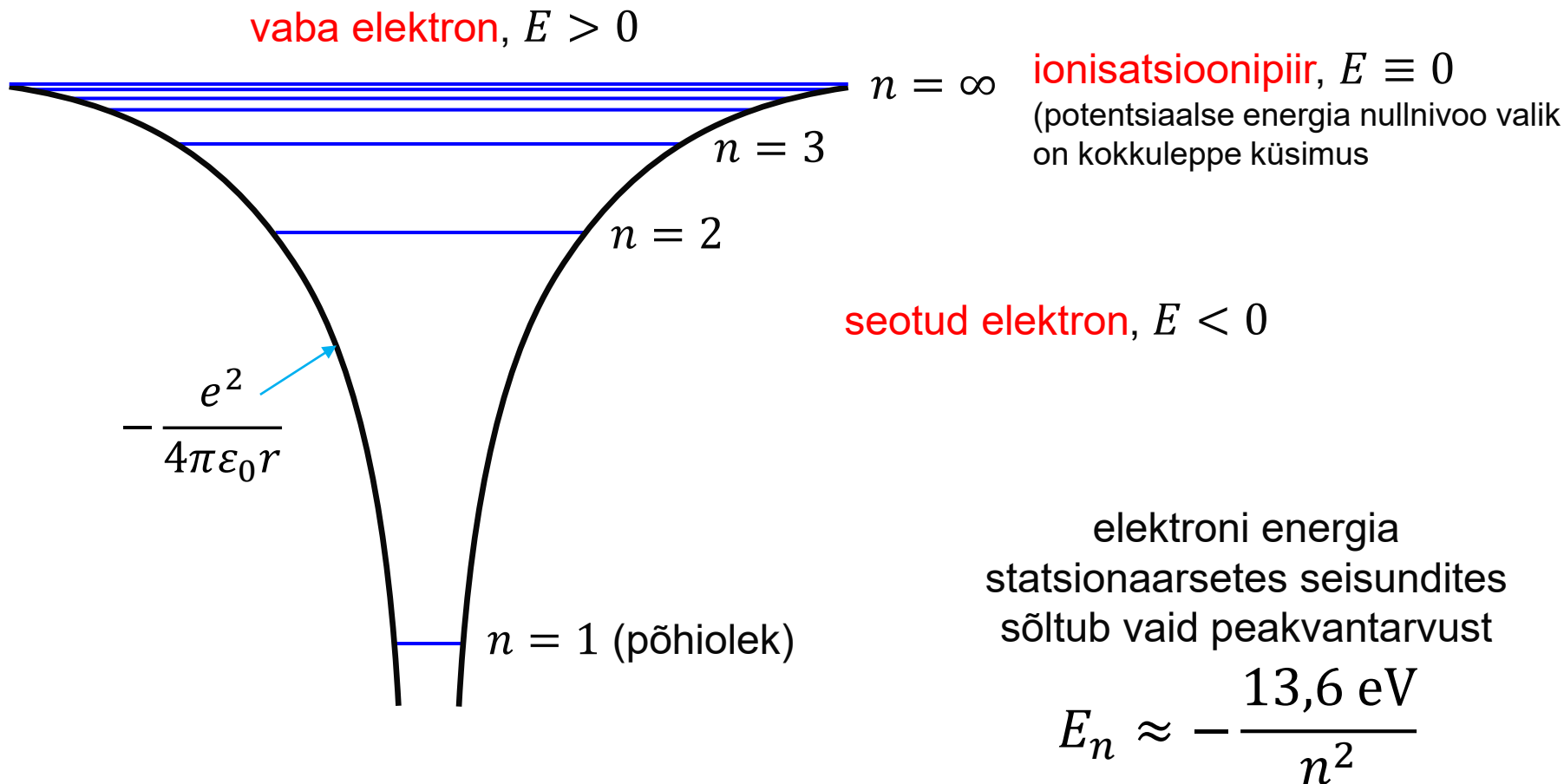

kvantarvud spektroskoopias

- eesmärgiks on füüsikaliselt põhjendatud tähistusviisi leidmine aatomi kõikvõimalike energiatasemete ja spektroskoopiliste üleminekute klassifitseerimiseks
- see tähistusviis peaks võimaldama hinnata:
  - energiatasemete energeetilist järjestust ja vahekaugust
  - optilise ülemineku tõenäosust ühelt tasemelt teisele (valikureeglid)
  - energiatasemete lõhenemist välistes (kristalli)väljades
- tuleb leida aatomi igale olekule vastav kvantarvude unikaalne komplekt, mis karakteriseeriks tõepäraselt aatomi omadusi selles seisundis

vesinikuaatom (kulooniline potentsiaal)

impulsimoment

kvantmehaanikas **impulsimomendi väärtused on kvantiseeritud** ja iga impulsimomendi suurust (ühikutes $\hbar$) karakteriseerib vastav kvantarv, näiteks ℓ (elektroni orbitaalmoment), s (elektroni spinn-moment), L (kõigi elektronide summaarne orbitaalmoment), S (kõigi elektronide summaarne spinn-moment), J (aatomiterviklik impulsimoment)

$\ell =$	0	1	2	3	4	5	...
	s	p	d	f	g	h	

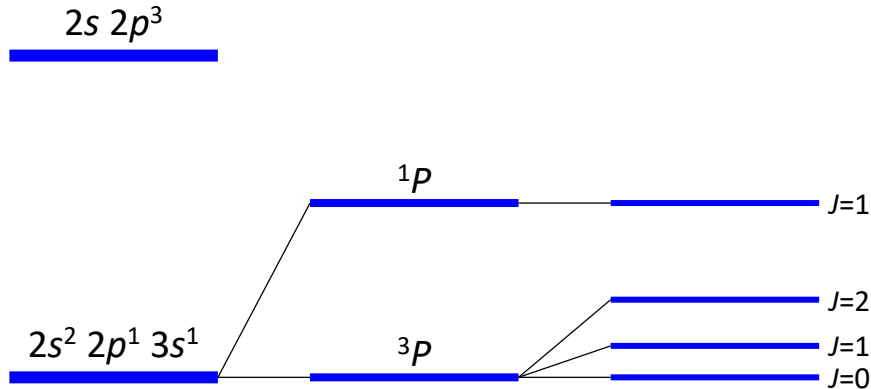
$L =$	0	1	2	3	4	5	...
	S	P	D	F	G	H	

Russell-Saundersi skeem

konkreetses elektronkonfiguratsiooni piires
on vaba aatomi spektroskoopiline seisund
väljendatav kujul $2S+1L_J$, kus

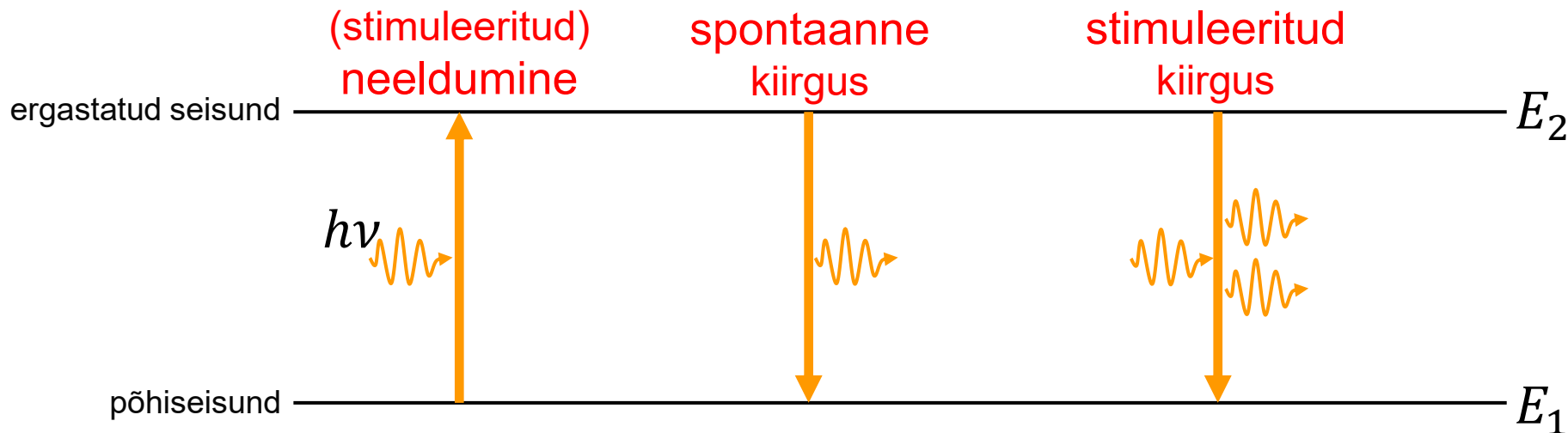
$$J = |L - S| \dots |L + S|$$

näitena süsiniku
energianivoode tabel

Configuration	Term	J	Level (cm ⁻¹)
$2s^2 2p^2$	^3P	0	0
		1	16.40
		2	43.40
$2s^2 2p^2$	^1D	2	10 192.63
$2s^2 2p^2$	^1S	0	21 648.01
$2s 2p^3$	^5S	2	33 735.20
$2s^2 2p 3s$	^3P	0	60 333.43
		1	60 352.63
		2	60 393.14
$2s^2 2p 3s$	^1P	1	61 981.82
$2s 2p^3$	^3D	3	64 086.92
		1	64 089.85
		2	64 090.95
$2s^2 2p 3p$	^1P	1	68 856.33

kiirguse ja aine vastasmõju elementaaraktid

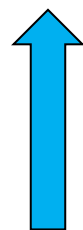

- energia jäävus: $h\nu = E_2 - E_1$
- neeldumise ja stimuleeritud kiirguse tõenäosused on võrdsed
- stimuleeritud protsesside tempo on võrdeline kiirguse intensiivsusega resonantsisagedusel
- stimuleeritud kiirguse käigus valgusväli võimendub koherentselt (säilib sagedus, faas, polarisatsioon ja suund)

molekulispektroskoopia

- elektronseisundi muutus
- võnkeseisundi muutus
- pöörlemisseisundi muutus

siirde
energia

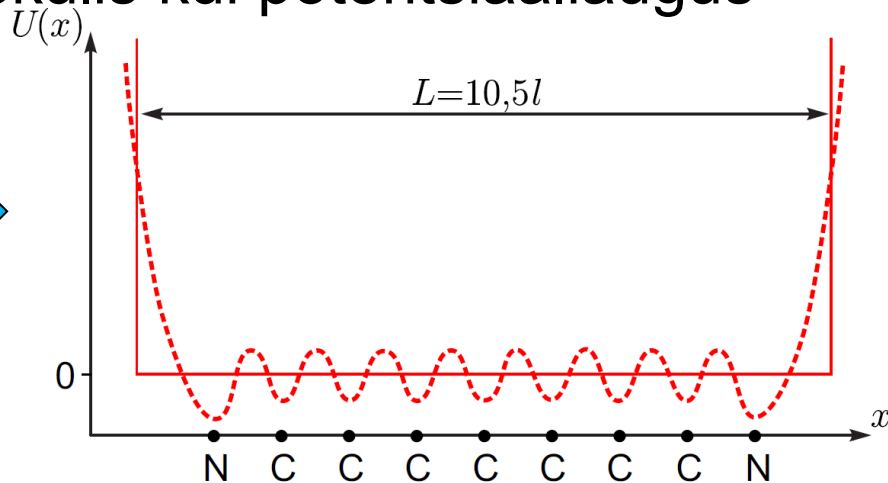
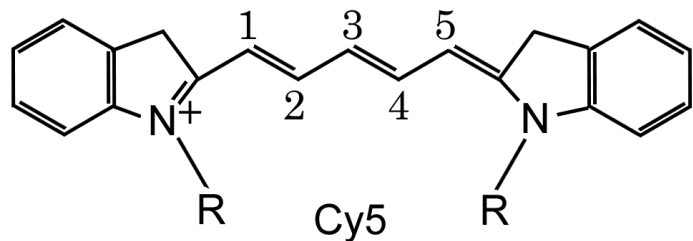
peamised spektroskoopilised nähtused/meetodid:

- UV-VIS neeldumine ja fluorestsents
- IR-neeldumine
- Raman-hajumine

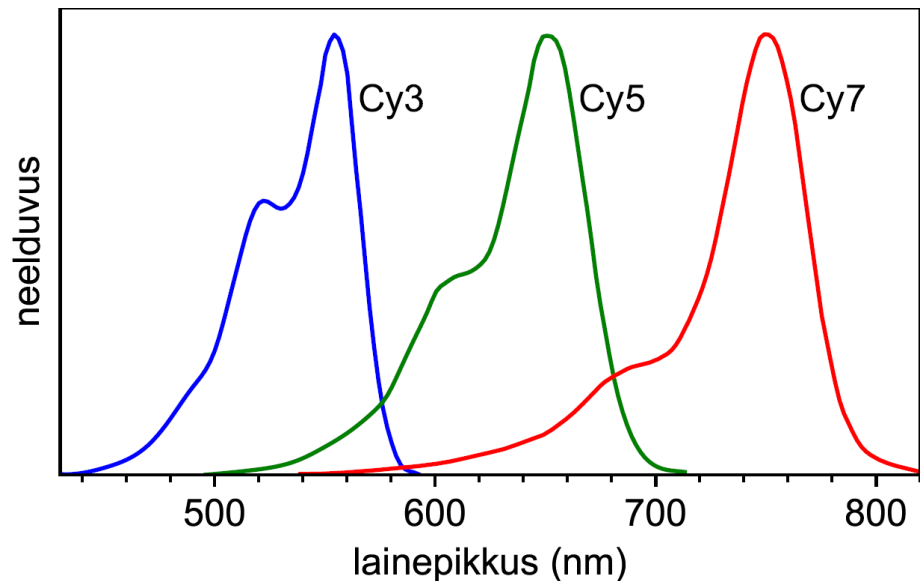
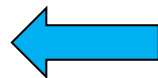
molekuli elektronseisundid

elektron pikas lineaarses molekulis kui potentsiaaliaugus

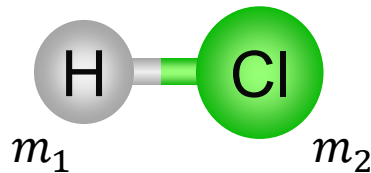
$$E_n = \frac{h^2 n^2}{8m_e L^2}$$

molekuli võnkumine (1)

mistahes elastse mehaanikalise süsteemi (sh molekuli)
väikese amplituudiga perioodiline liikumine (võnkumine)
on alati **harmooniline**, sest taastav jõud on võrdeline
hälbega tasakaaluasendist

jõukonstant k

efektiivne võnkuv mass

$$M = \frac{m_1 m_2}{m_1 + m_2}$$

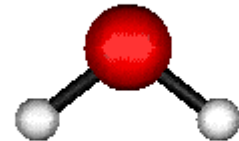
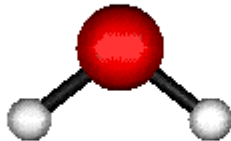
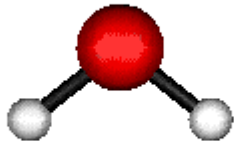
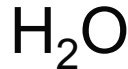
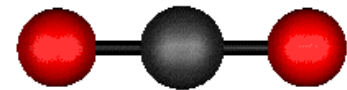
omavõnkesagedus
 $\Omega = \sqrt{k/M}$

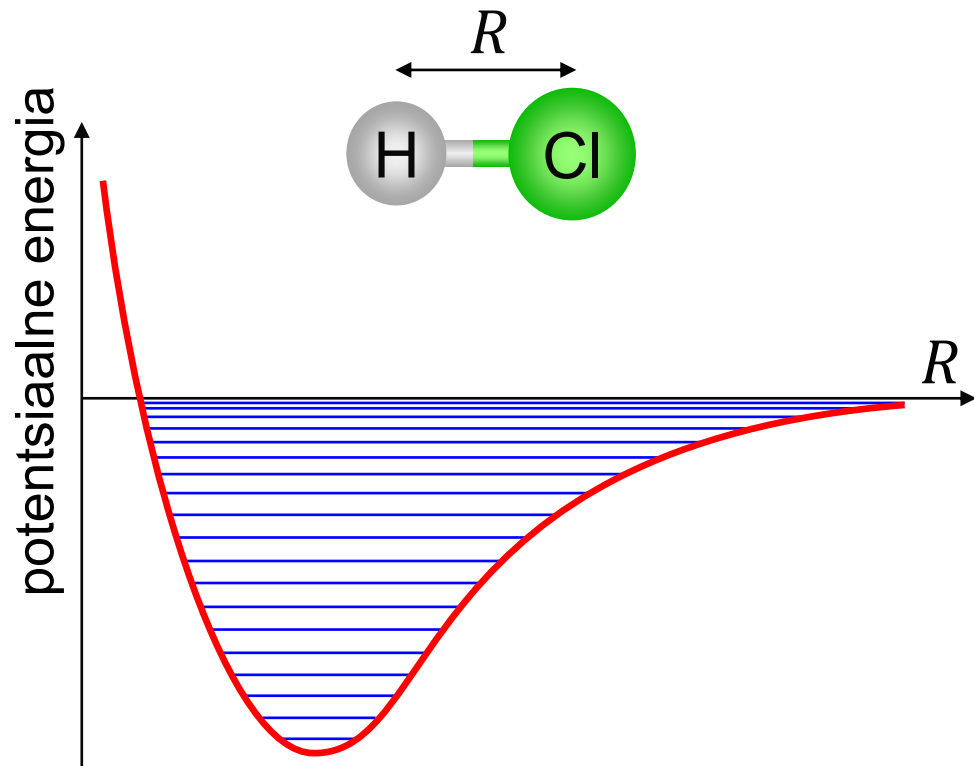
molekuli võnkumine (2)

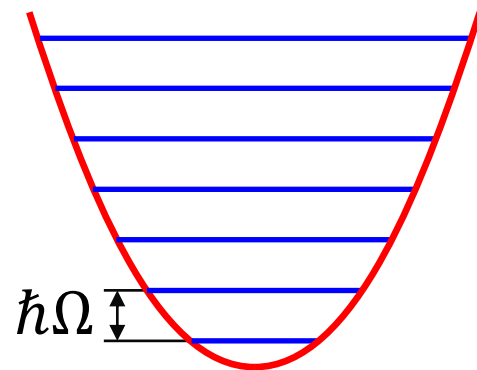
N -aatomilisel molekulil on $3N - 6$ normaalvõnkumist, mille käigus kõik molekuli koosseisu kuuluvad aatomid võnguvad sünkroonselt ühe ja sama kindla sagedusega (edaspidi tähistame ringsagedusskaalas Ω)

molekul kui harmooniline kvantotsillaator

väikese amplituudiga
harmoonilised võnkumised
sagedusega Ω

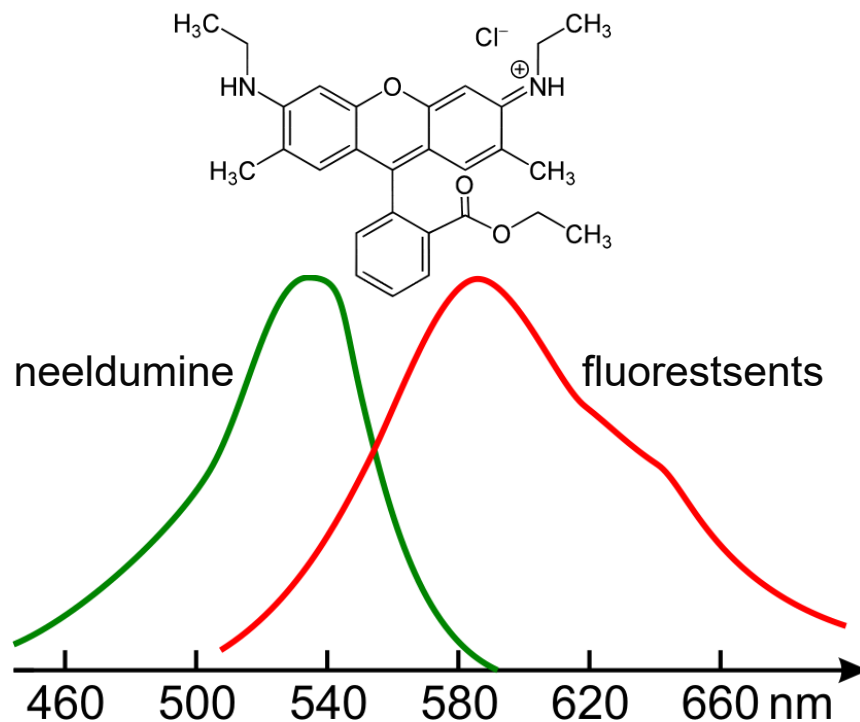
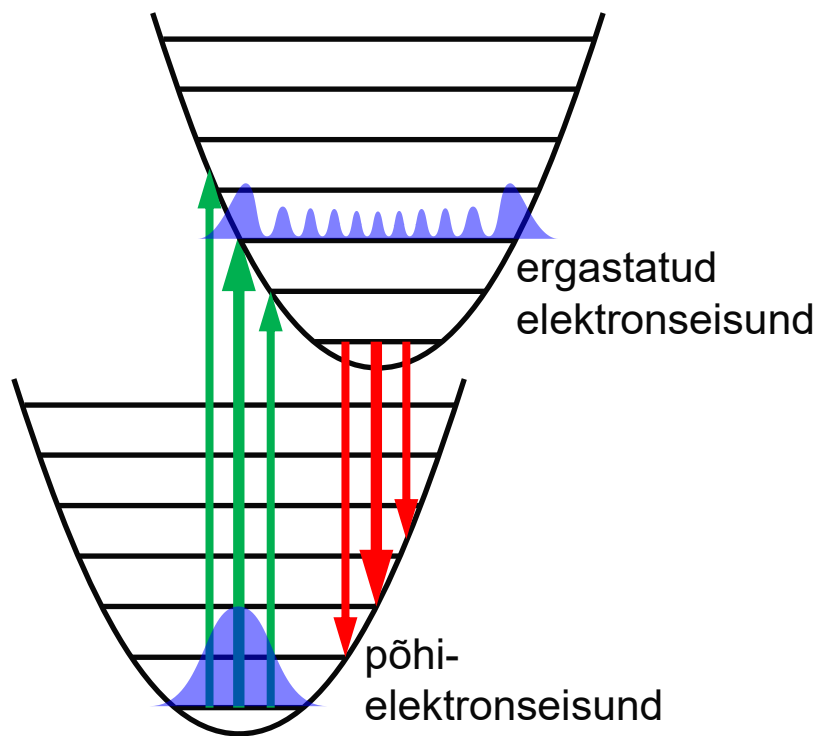
igasuguse harmoonilise võnkumise (valguslaine, molekuli võnkumine, elastsuslaine jne) energiaseisundid on ekvidistantid ja kvandi suurus on $\hbar\Omega$

UV-nähtav neeldumine ja fluorestsents

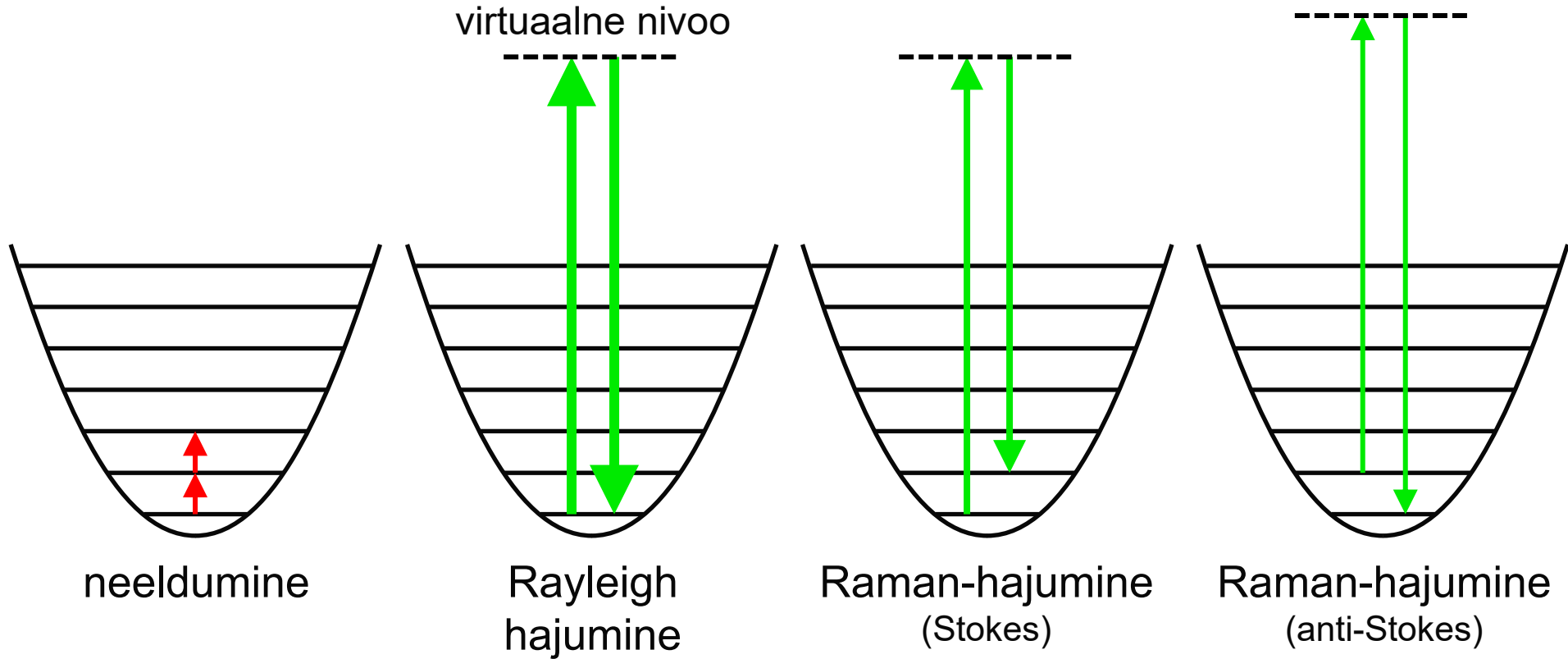

adiabaatiline lähendus: molekuli elektronseisundi muutus toimub nii kiiresti, et tuumakonfiguratsioon märgatavalt ei muutu (nooled vertikaalsed)

Francki–Condoni printsiip: intensiivseimad on sellised siirded, kus ostsillaatorite lainefunktsioonid maksimaalselt kattuvad

infrapunaneeldumine ja Raman-hajumine

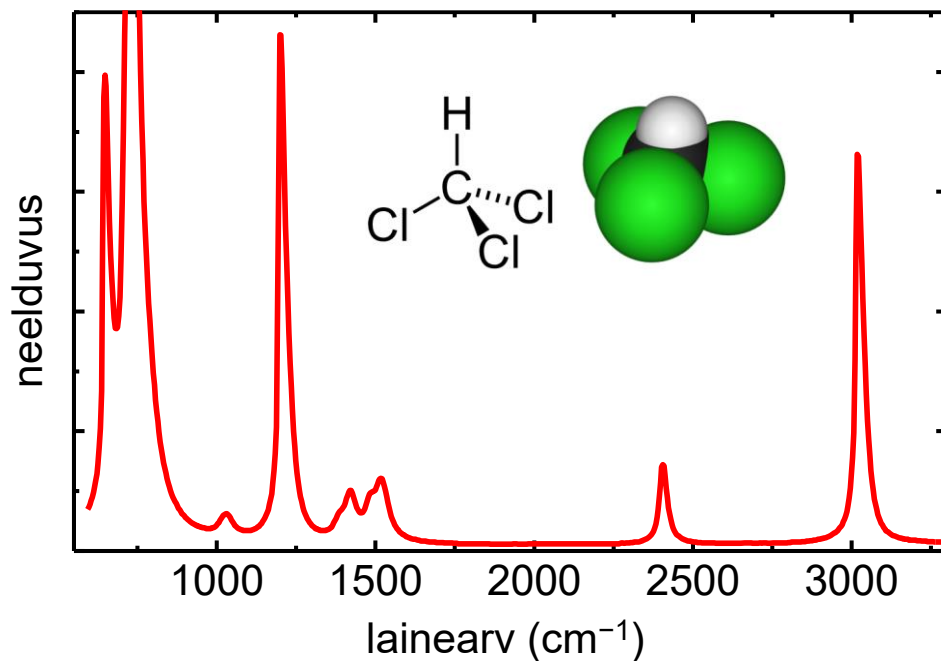
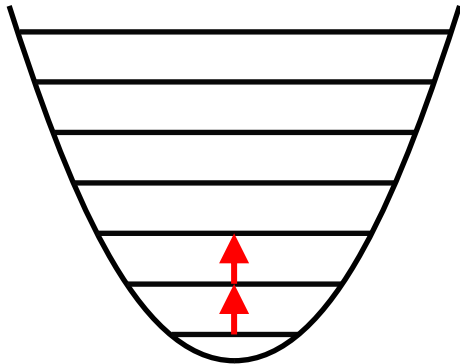

infrapunaneeldumine

molekul (harmooniline kvantostsillaator) vahetab kiirgusega energiat
vaid portsionite $\hbar\Omega$ kaupa (st resonantse kiirguse sagedus ongi Ω)

molekulide tüüpilised võnkesagedused on $10^{12} \dots 10^{14}$ Hz, seega
neeldumine toimub IR-diapasoonis $10^{12} \dots 10^{14}$ Hz ehk $40 \dots 4000 \text{ cm}^{-1}$

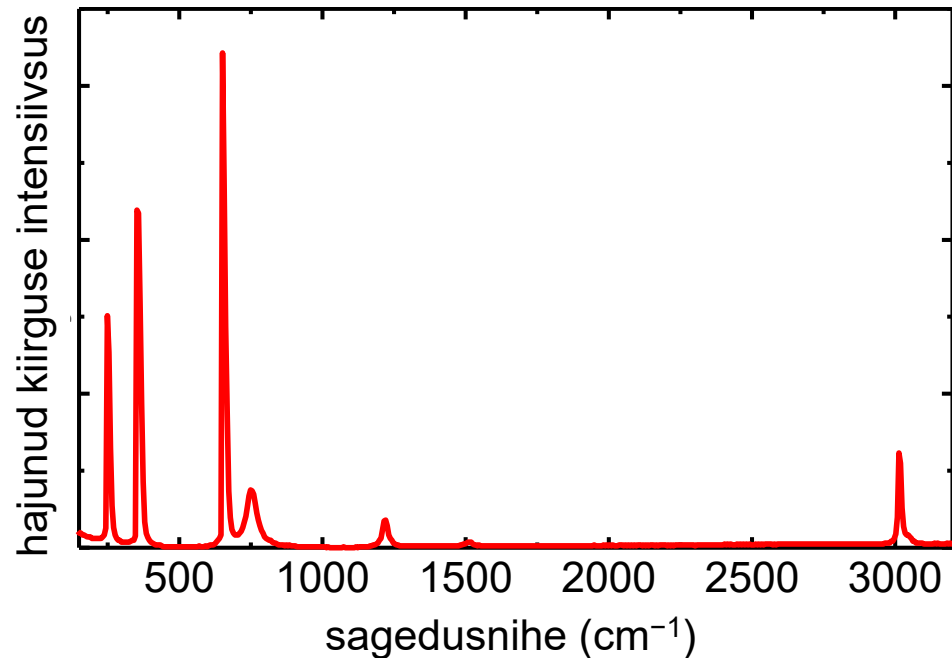
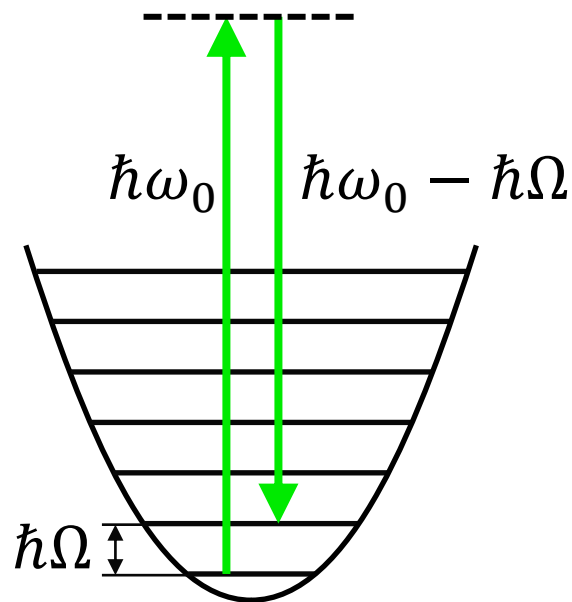
[aine koostise määramine IR-spektrist](#)

Raman-hajumine (kombinatsioonhajumine)

on olemas väike tõenäosus ($\sim 10^{-6}$), et valguse hajumisel molekulilt viimane muudab oma võnkeseisundit

järelikult selle käigus **valguse sagedus muutub** (suureneb või väheneb) täpselt **molekuli võnkesageduse võrra**, $\omega = \omega_0 \pm \Omega$

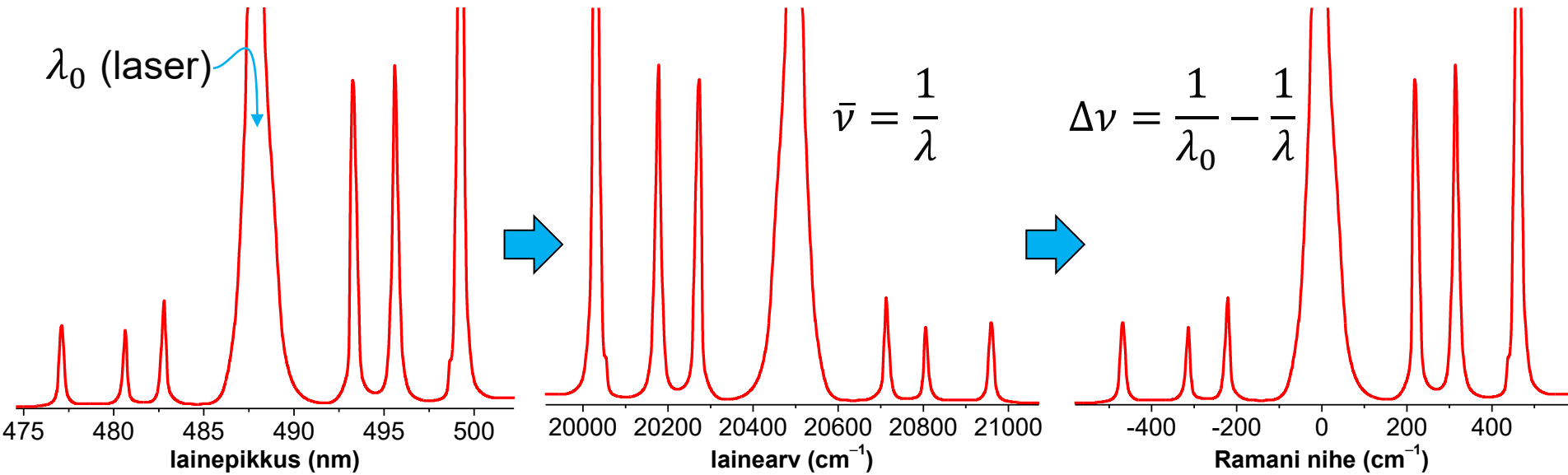

Ramani nihke skaala

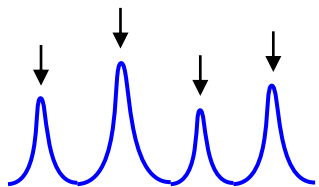

Raman-hajumise spekter esitatakse **Ramani nihke** skaalas, mis:

- vahetult kajastab molekulide võnkesagedusi
- ei sõltu laseri lainepikkusest
- annab domineeriva Stokes'i hajumise jaoks positiivsed, anti-Stokes'i jaoks negatiivsed sagedusnihked

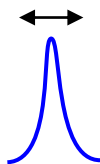
info Raman-spektrist

piikide sagedused

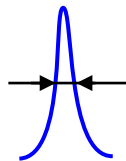
aatomite võnkesagedused,
aine keemiline või faasikoostis

piikide nihked

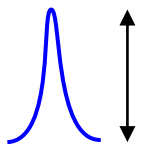
mehaanilised pinged materjalis

piikide laiused

kristalli kvaliteet
(kristallilisus, defektid, lisandid)

signaali tugevus

temperatuur (anti-Stokes)
materjali hulk (nt kile paksus)

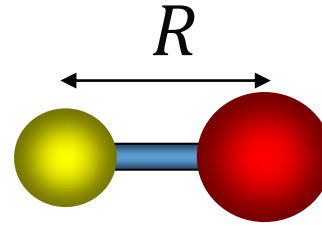
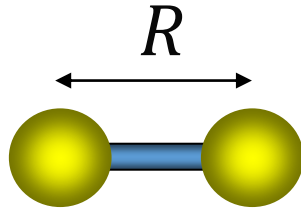

valikureeglid

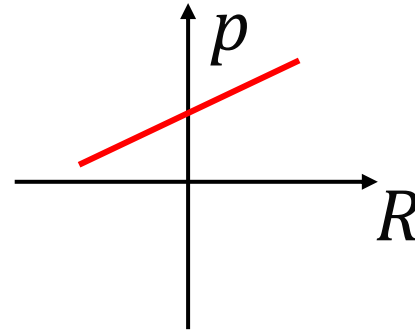
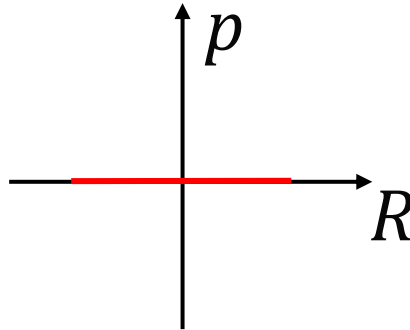

- **Rayleigh hajumine** toimub alati, sest iga aatom/molekul on (mingil määral) **polariseeritav**
- molekuli normaalvõnkumine avaldub **IR-spektris** juhul kui molekuli **dipoolmoment muutub** selle võnkumise käigus
- molekuli normaalvõnkumine avaldub **Raman-spektris** juhul kui molekuli **polariseeritavus muutub** selle võnkumise käigus

valikureeglid võnkeüleminekutele (näited)

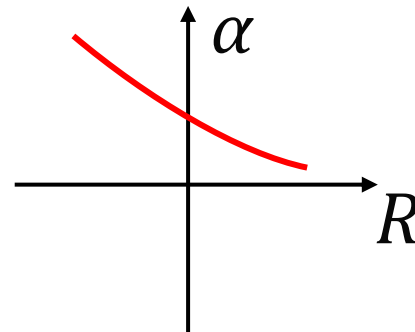
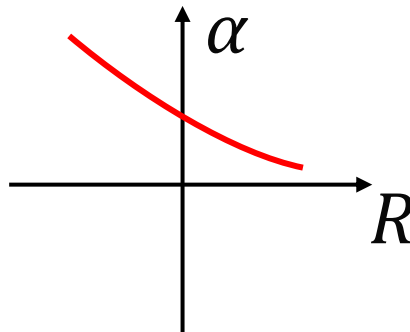

neeldumises
passiivne

neeldumises
aktiivne

Ramanis
aktiivne

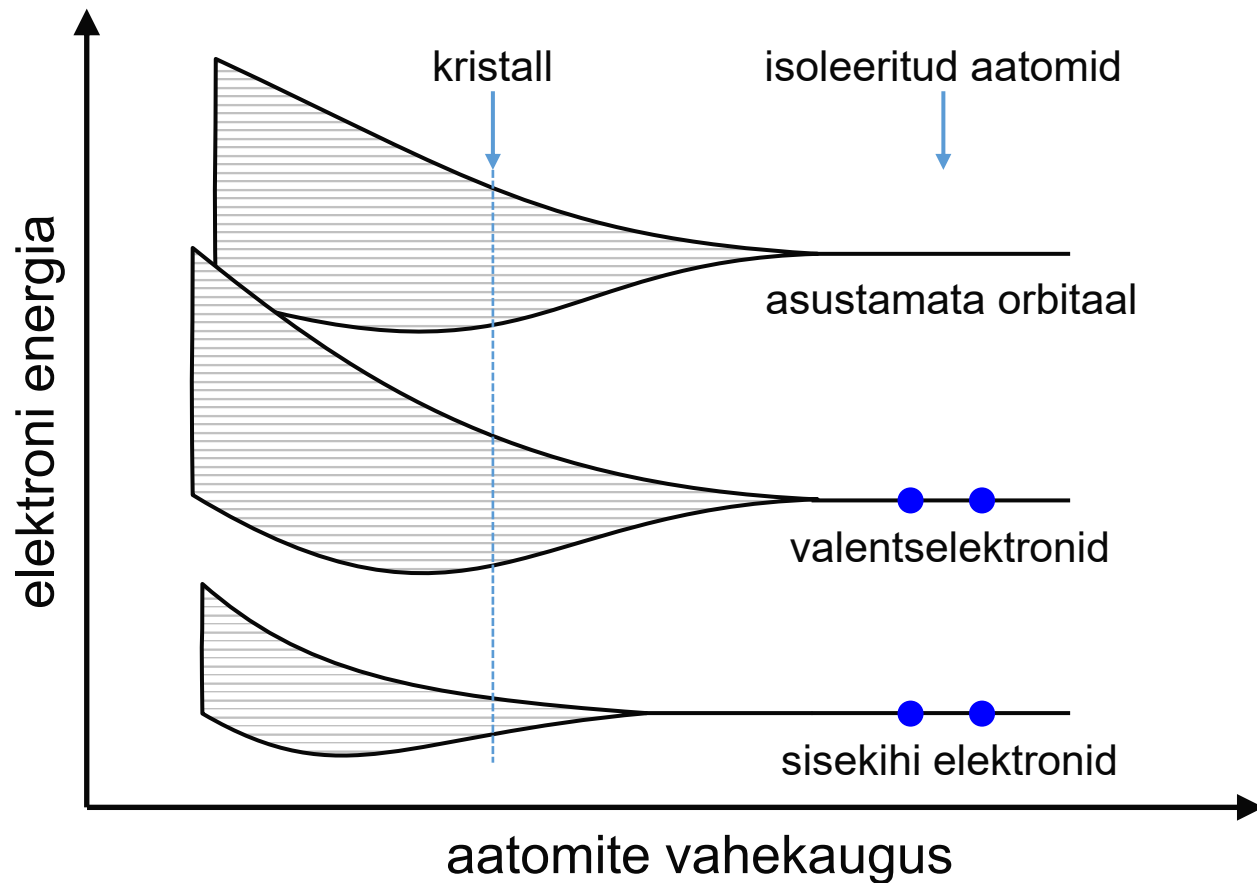
Ramanis
aktiivne

[veel näiteid](#)

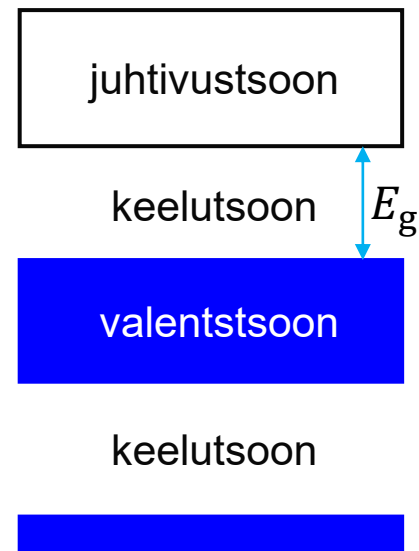
energiatsoonid kristallides

energiatsoonide moodustumine (**Pauli printsiip**)

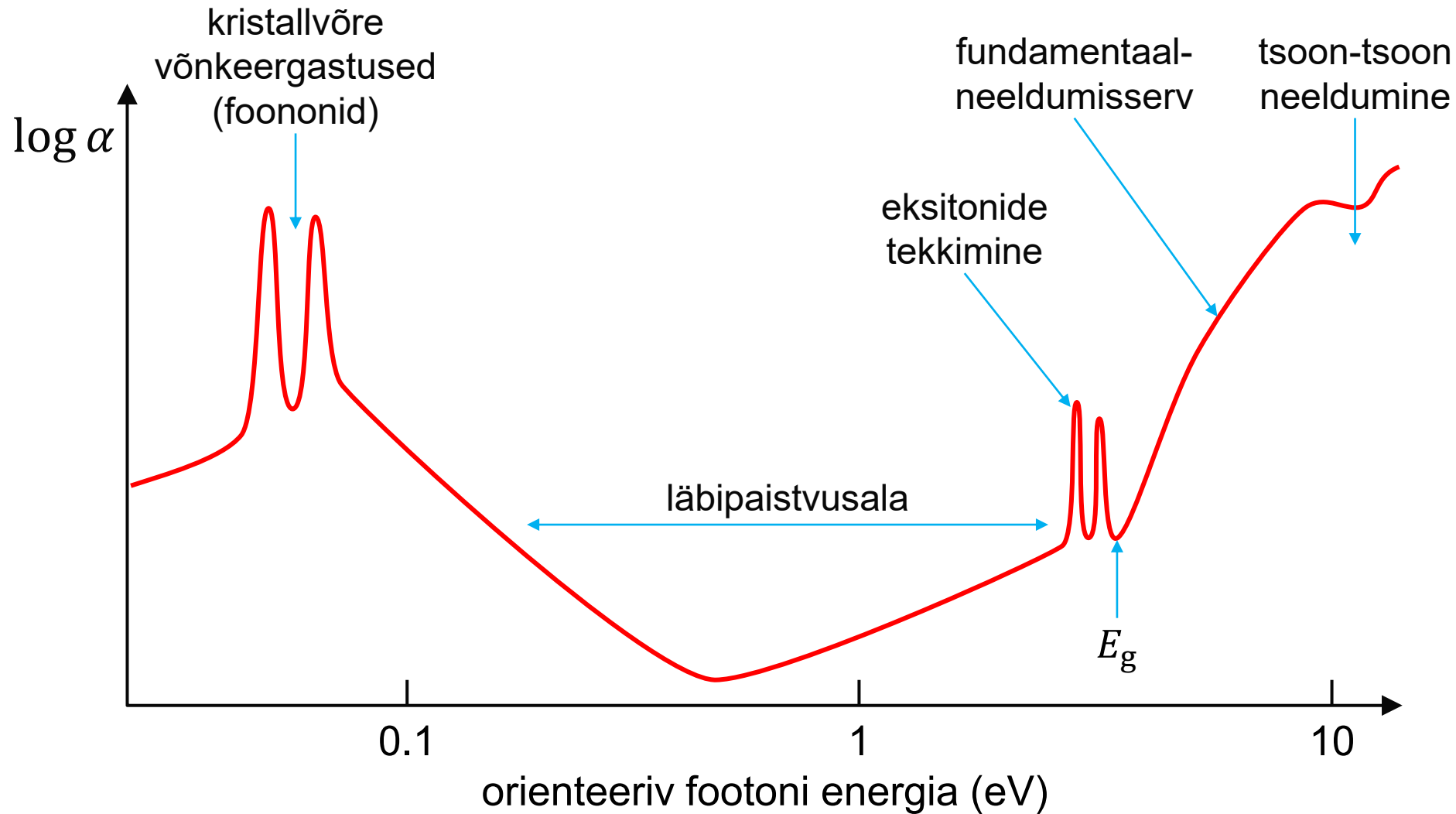

lihtsustatud
tsoonistruktuur

[elektrijuhtivuse seos tsoonistruktuuriga](#)

isolaatori ja pooljuhi neeldumisspektri üldkuju

spektroskoopilised kiirgusallikad

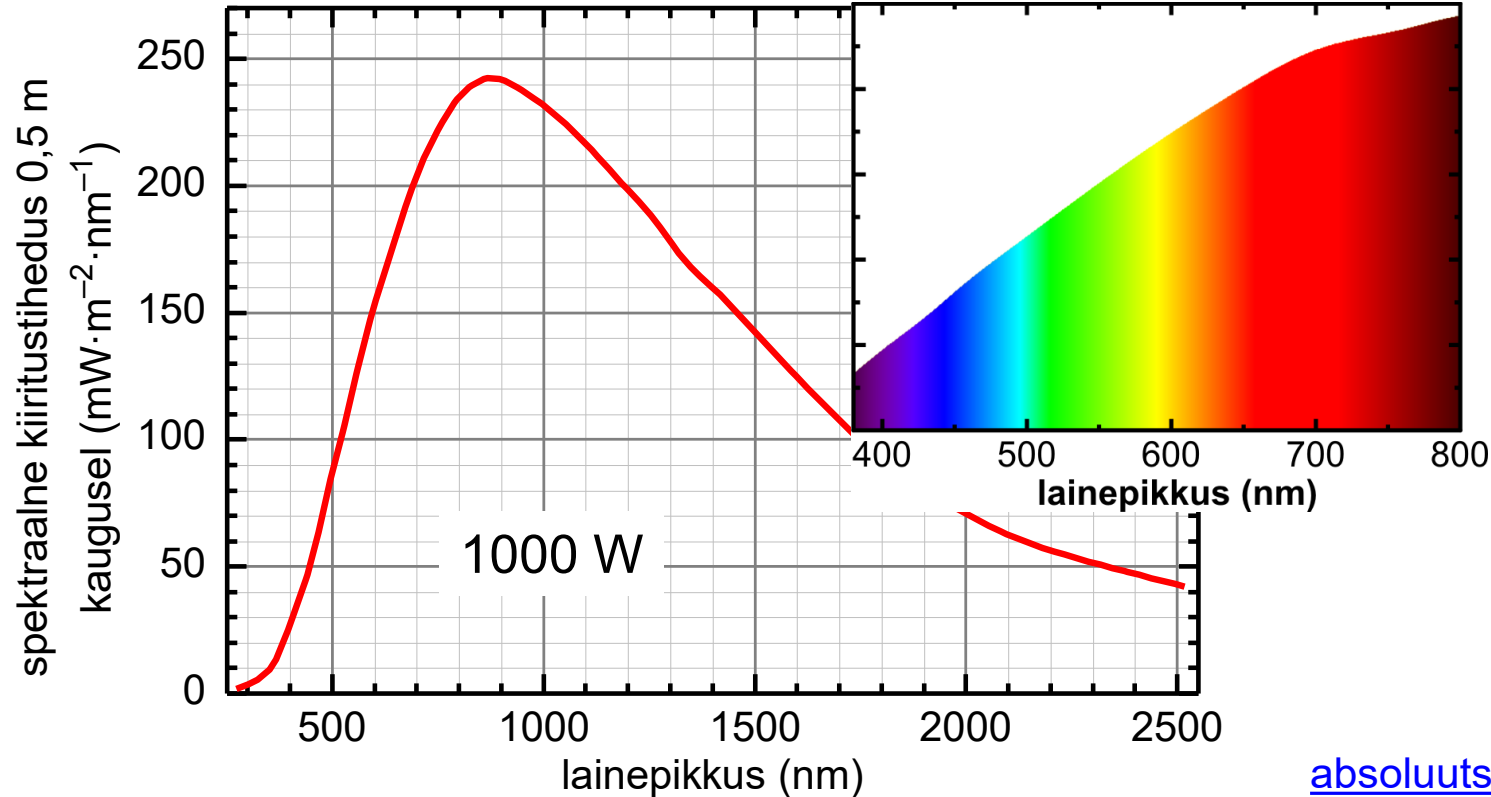

põhinõuded:

- ❑ **neeldumisspektri** mõõtmiseks → sile UV-VIS-NIR pidevspekter
- ❑ **luminestsentsi** ergastamiseks → intensiivne, fokuseeritav UV-VIS kiirgus
- ❑ **Raman-spektri** mõõtmiseks → intensiivne, monokromaatne, fokuseeritav VIS-NIR kiirgus
- ❑ spektraalseadme **skaala** kalibreerimiseks → hulk kindlate lainepikkustega (atomaarseid) spektrijooni
- ❑ spektraalseadme **tundlikkuse** kalibreerimiseks → stabiilne sile pidevspekter

volfram-halogeneenlamp (hõõglamp)

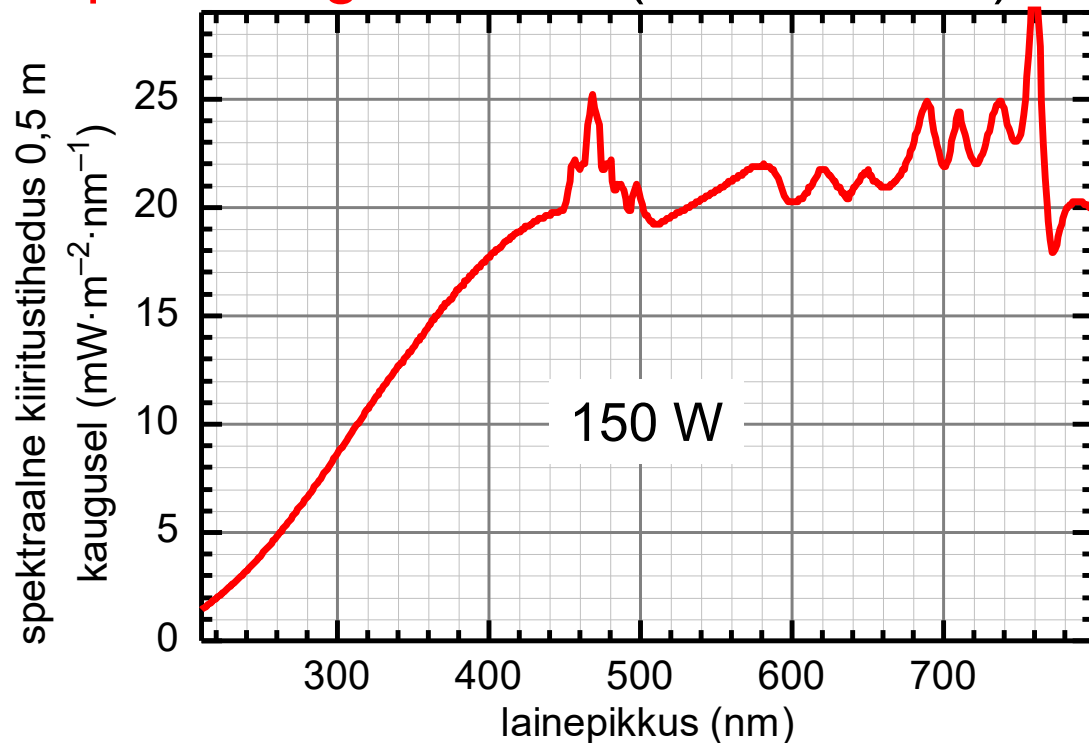
- ❑ soojuskiirgus (hõõgniidi kuumutamine elektriga)
- ❑ sileda spektriga VIS-NIR kiirgus
- ❑ võimas, aga pole hästi fokuseeritav

[absoluutselt musta keha kiirgus](#)

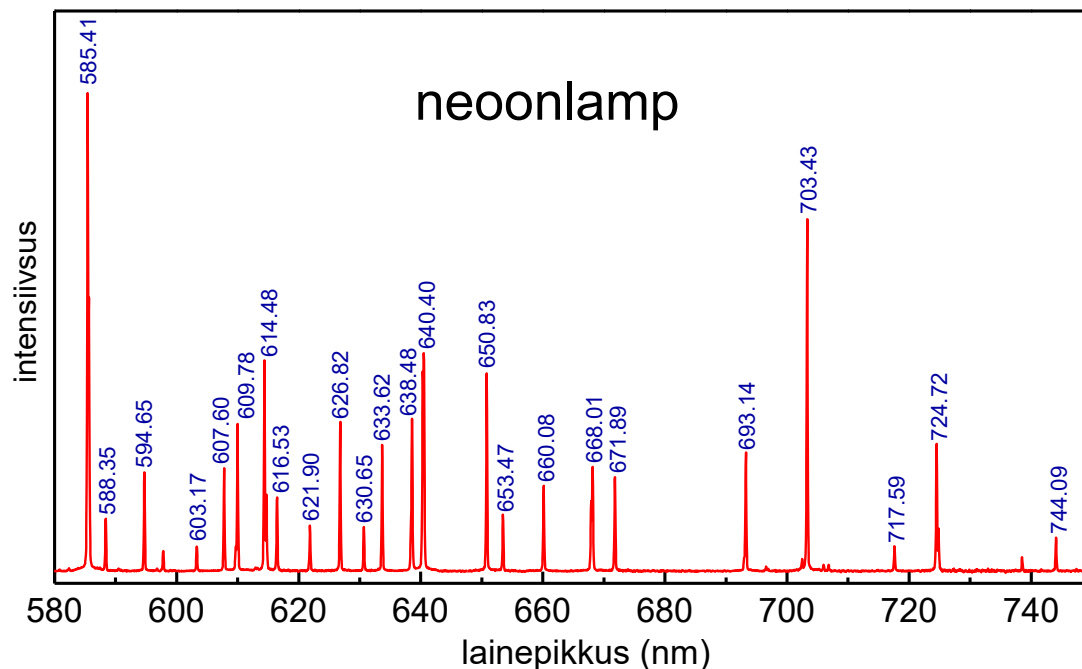
kseenoonlamp

- ❑ **kaarlahendus** kõrgel rõhul ja temperatuuril (väike pinge, suur vool, **suur võimsus**)
- ❑ intensiivne UV-VIS pidevspekter (tükati sile)
- ❑ ligilähedaselt **punktvalgusallikas** (fokuseeritav)

spektraallambid

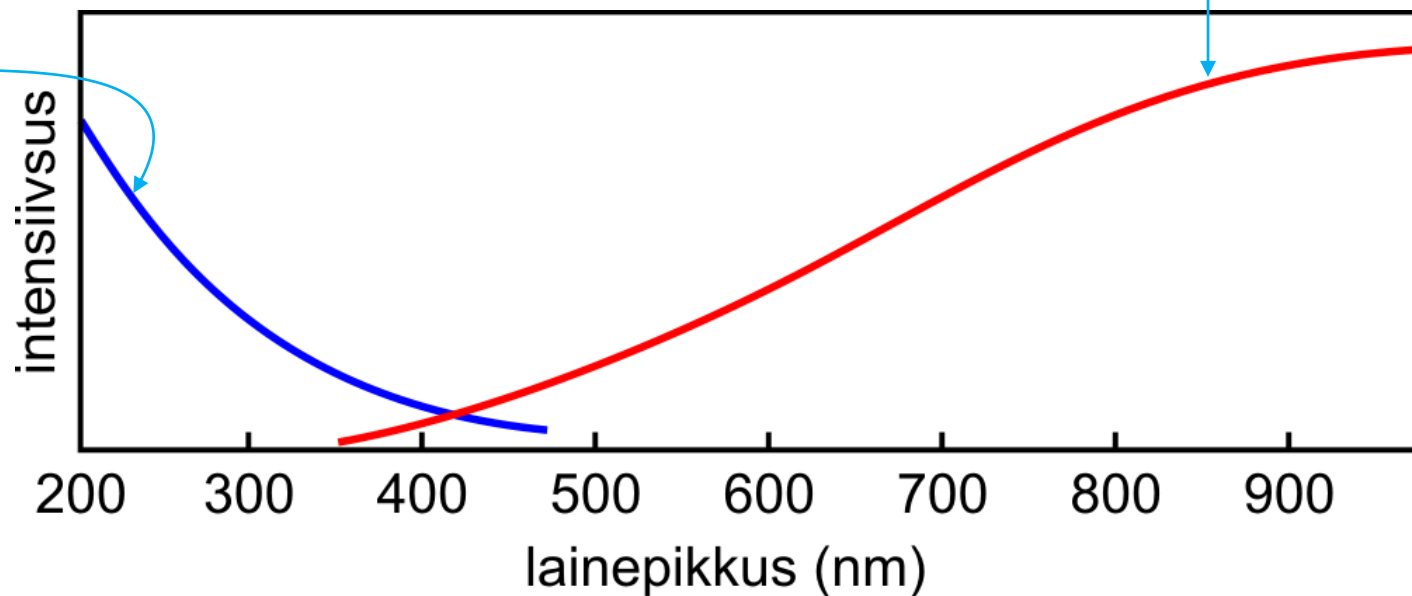
- **huumlahendus** madalal rõhul ja temperatuuril (suur pinge, väike vool, väike võimsus)
- kindlate lainepikkustega **kitsad spektrijooned**
- vääriskaasid, metalliaurud (Ne, Ar, Hg, Na, ...)

deuteeriumlamp

- kaarahendus madalal rõhul
- molekulaarne kiirgus (H_2 , D_2)
- sileda spektriga UV kiirgus
- sageli kombineeritakse halogeenlambiga

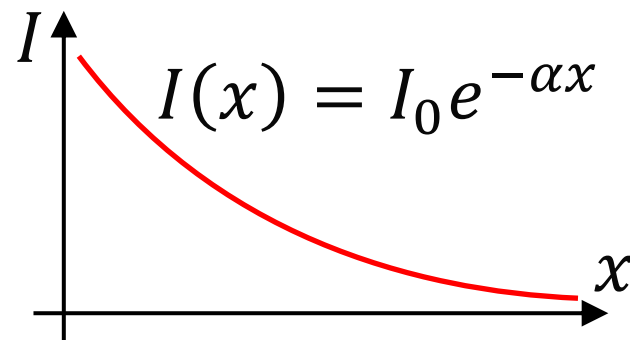
pöördhõive ja valguse võimendumine

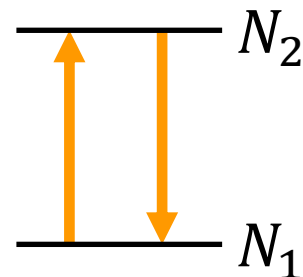
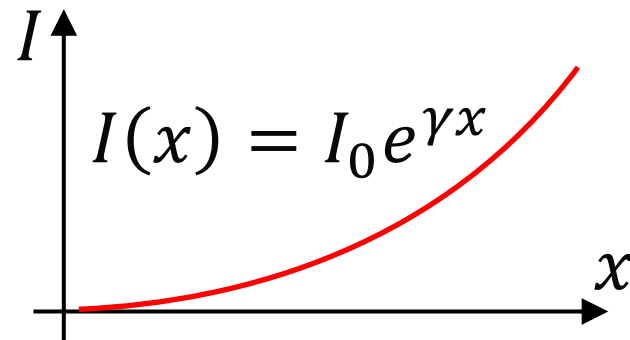
neeldumine ja stimuleeritud kiirgamine on
võrdtõenäosed $\rightarrow$ Beeri seaduse üldistus:

$$\alpha = \sigma(N_1 - N_2)$$

tavaolukord: $N_2 \ll N_1 \rightarrow \alpha > 0$

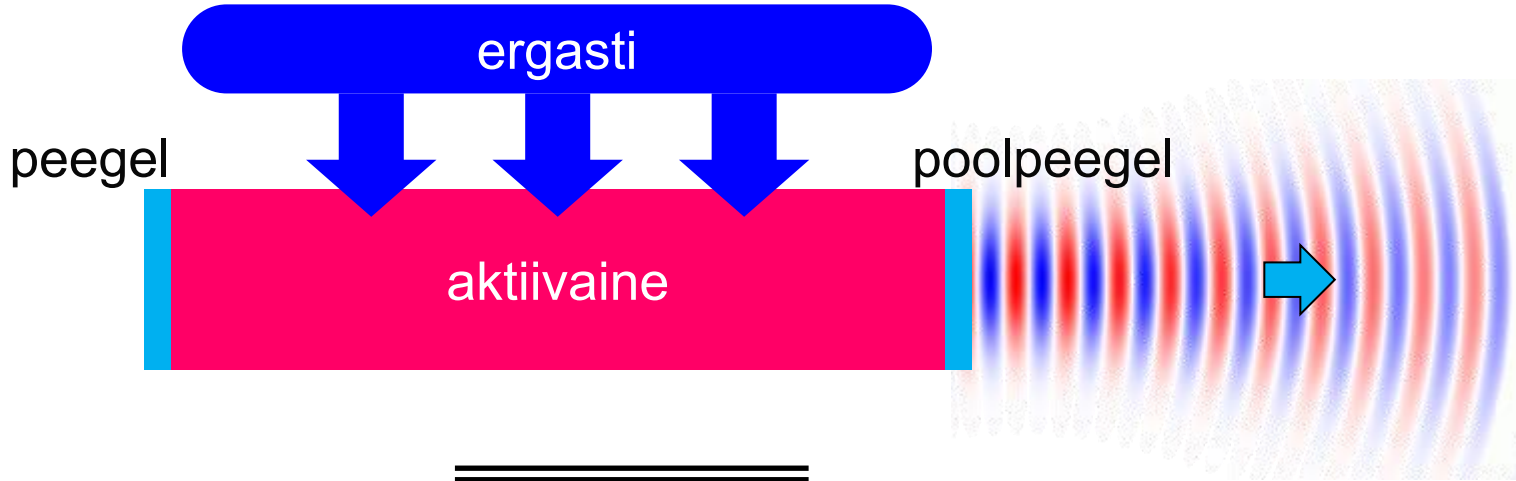
pöördhõive: $N_2 \gg N_1 \rightarrow \alpha < 0$

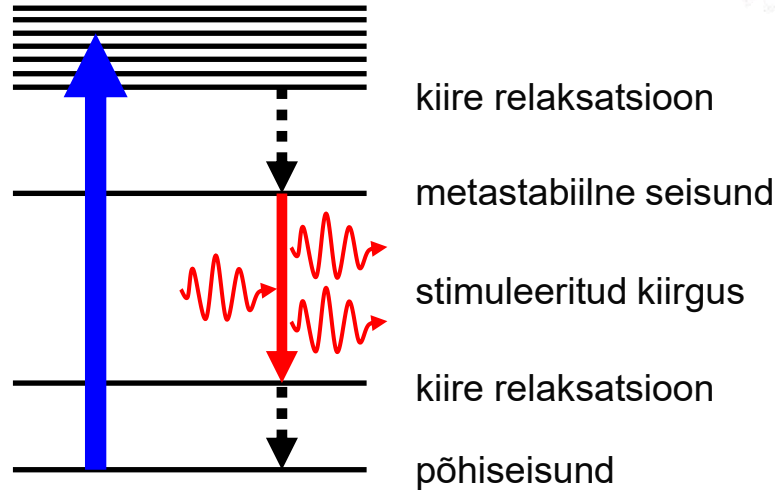
laser

Light **A**mplification by the **S**timulated **E**mission of **R**adiation

4-nivoolise
aktiivaine skeem

laserkiirguse kasulikud omadused

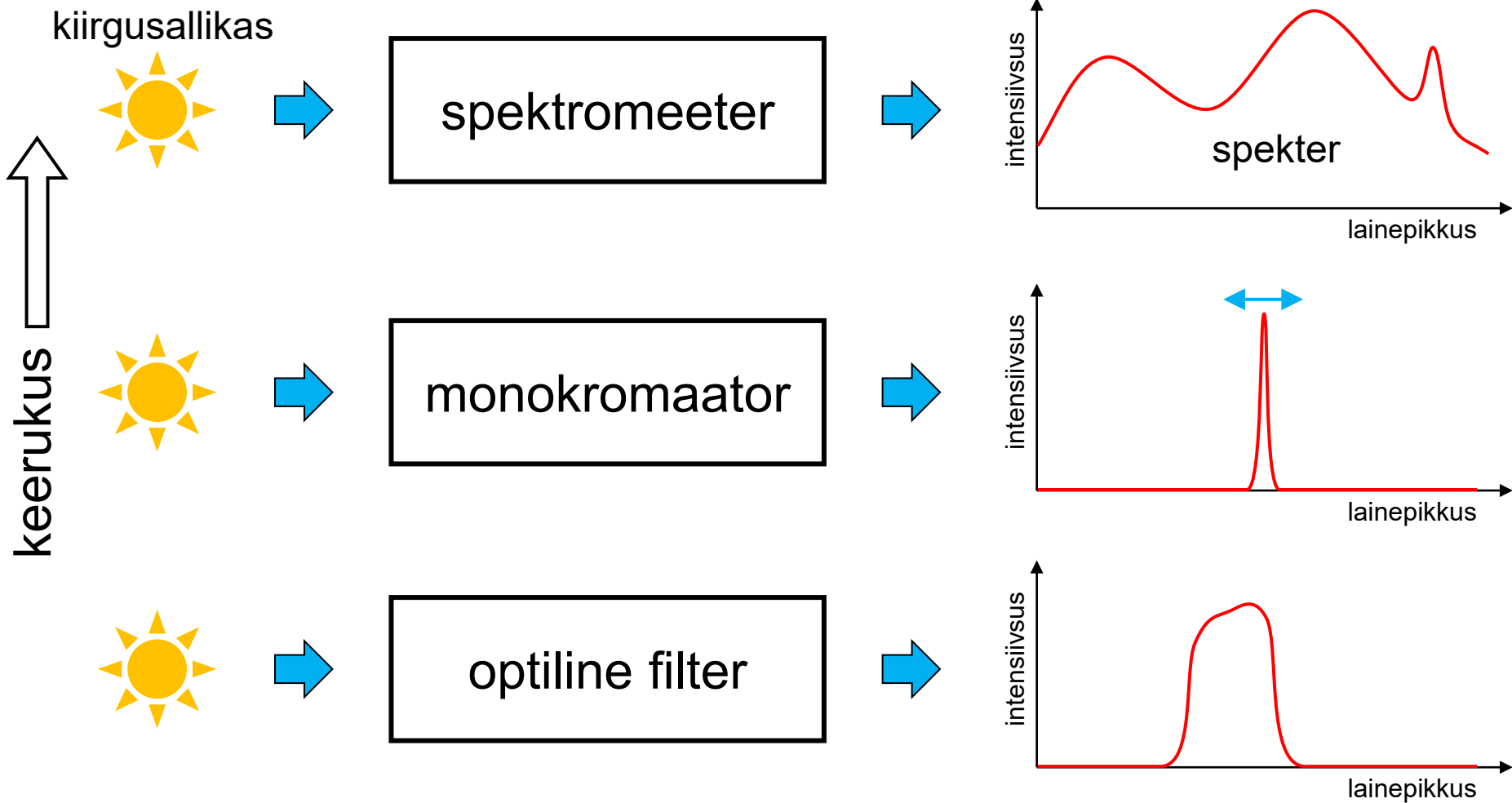
fokuseeritavus → spektroskoopiliste meetodite rakendamine hästi väikestele ainekogustele (mikro-spektroskoopia)

kollimeeritus → saab optilises skeemis/laboris juhtida pikkade vahemaade taha ilma laiali valgumata

monokromaatsus → aine üliselektiivne ergastamine (nt peened resonantsid Raman-hajumises), spektraalne puhtus

lühikesed valgusimpulsid → ajalise lahutusega spektroskoopia, mittelineaarsed protsessid, LIBS jms

spektraalriistade põhiülesanded

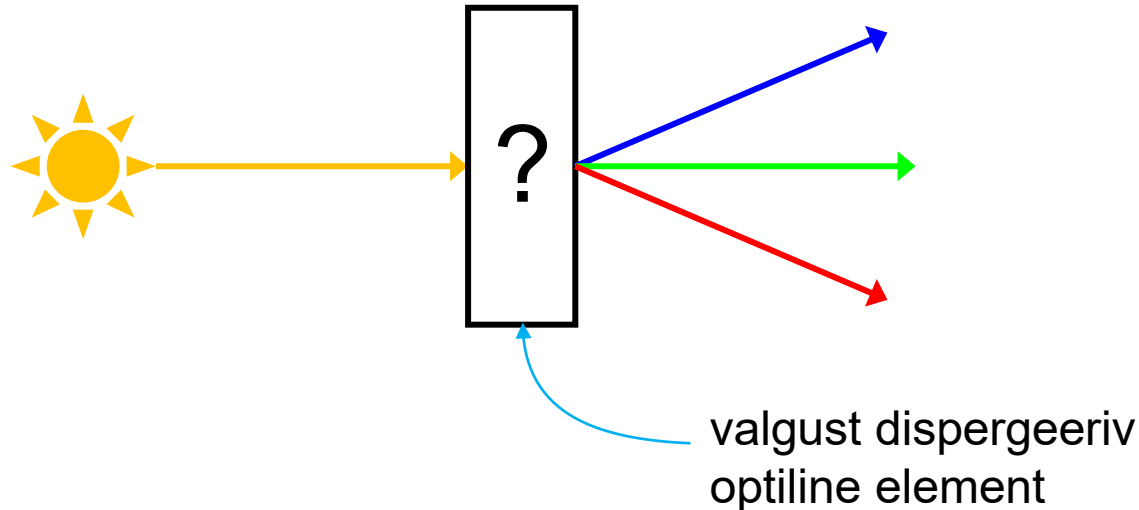

valguse ruumiline disperseerimine

probleem: oma eesmärkide täitmiseks peab spektraalriist sisaldama mingit laadi **spektraalset selektiivsust** kiirgusega opereerimisel

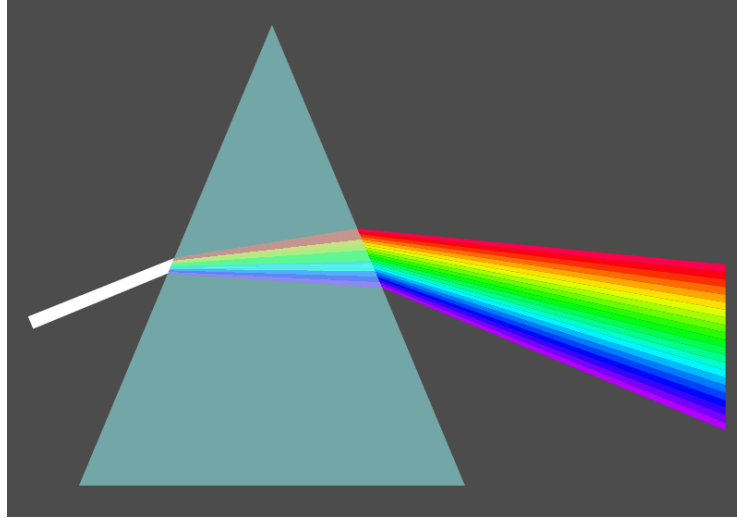
lahenduse idee: eri värvi komponendid tuleb üksteisest **ruumiliselt eraldada**

peamised disperseerivad elemendid

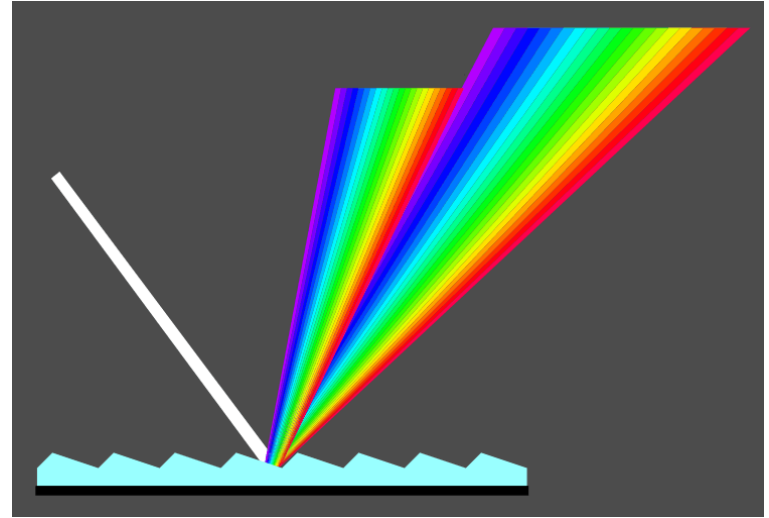

prisma

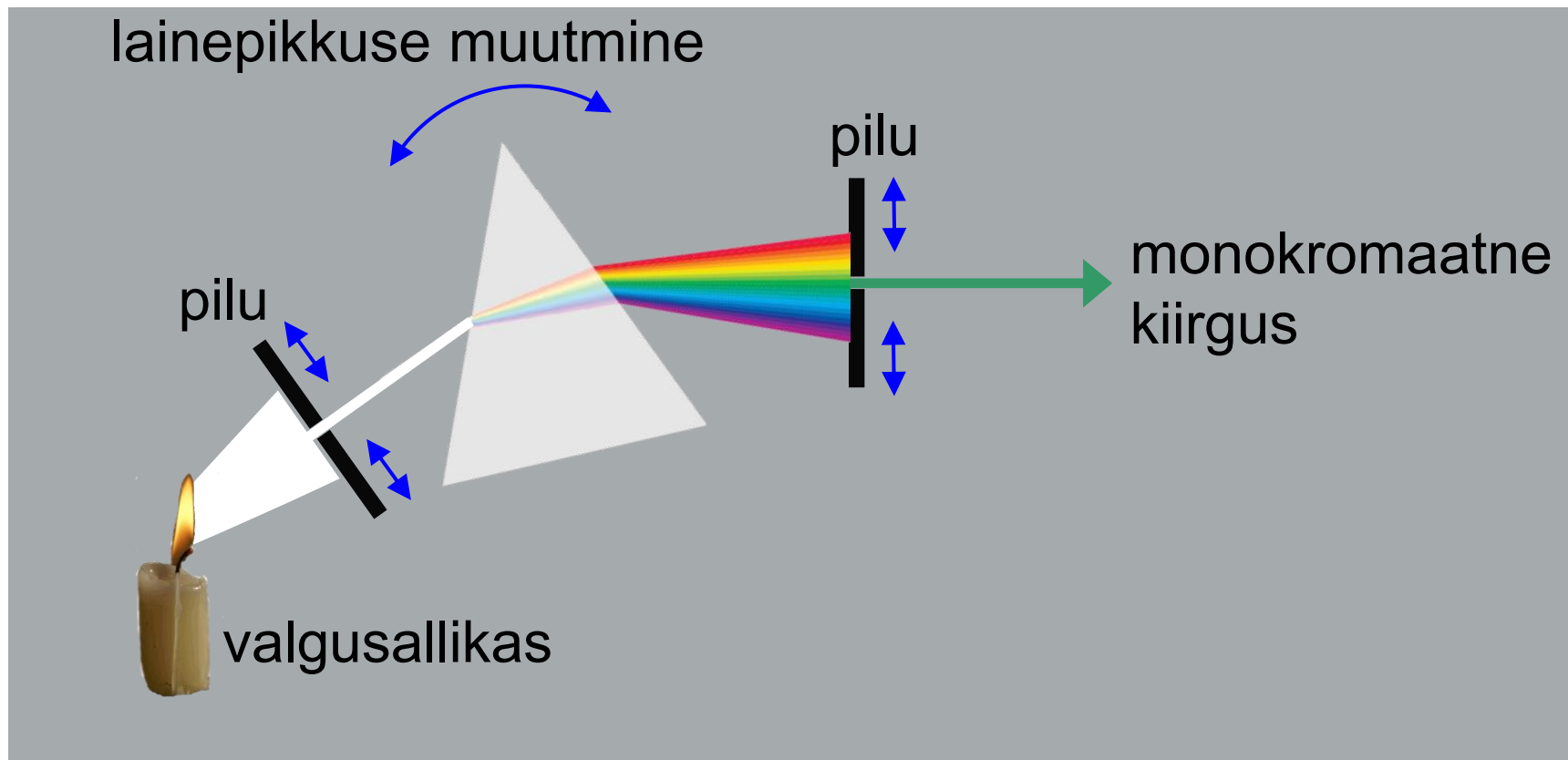
valguse murdumise
määr sõltub λ -st

difraktsioonvõre

perioodilise pinnastruktuuri abil
(profiili samm λ suurusjärgus)
deformeeritakse valguse
lainefronti

dispergeeriva elemendi kasutamine

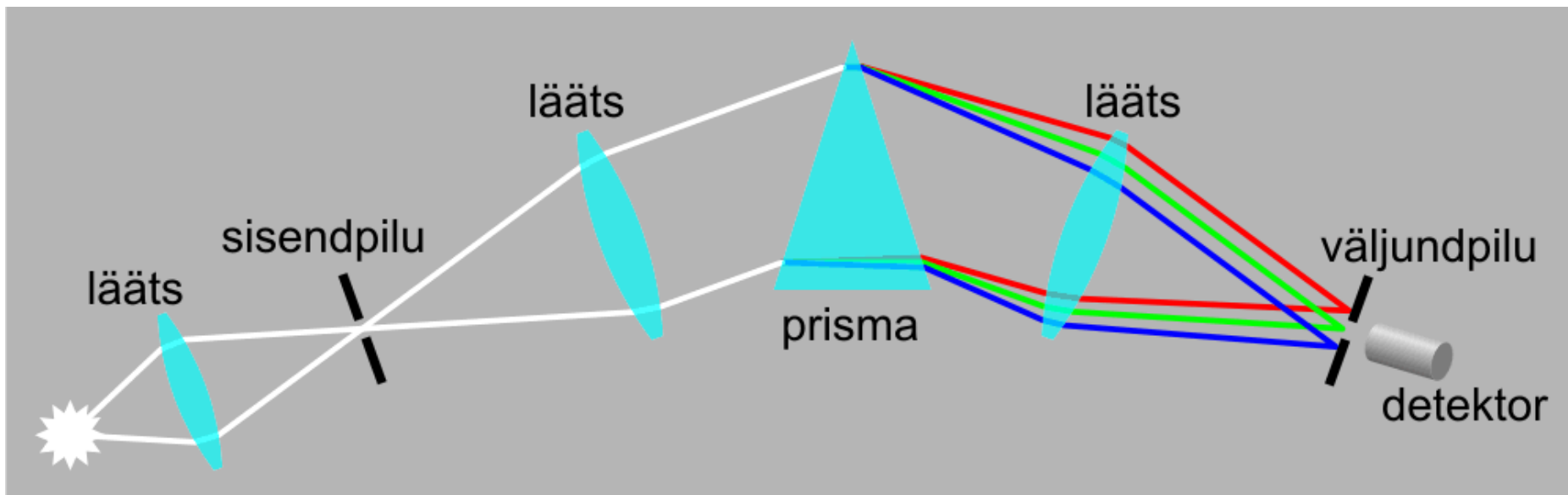
Paraku sellise spektraalseadme **valgusjõud** on kaduvväike!

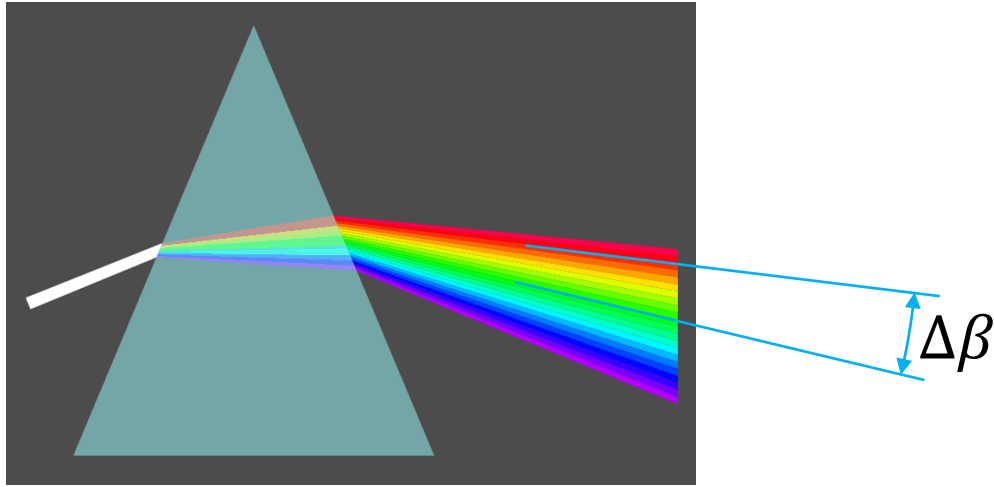
realistlikum spektraalseade

suurema valgusjõu saavutamiseks tuleb kaasata
kiirgust koondavad optilised elemendid
(**läätsed** või **nõguspeeglid**)

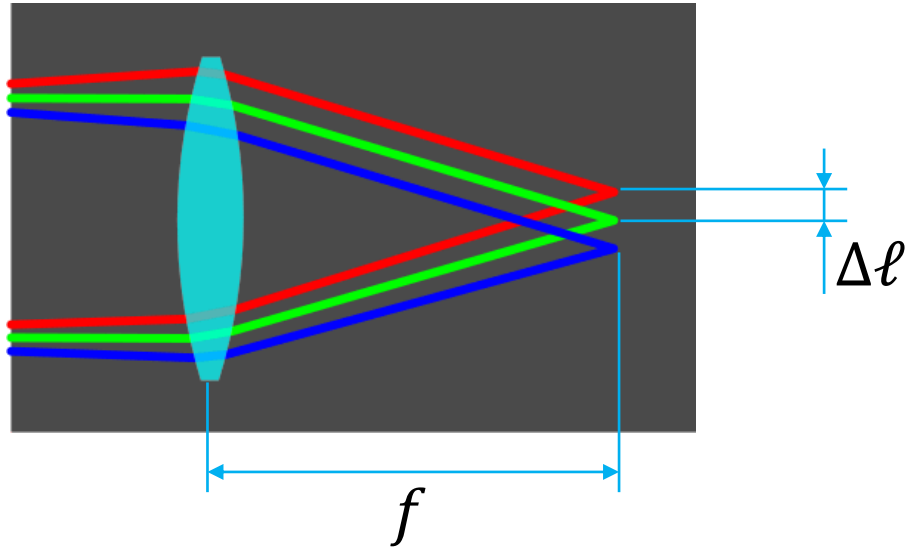

dispersiooni suuruse kirjeldamine

dispergeeriva elemendi
nurkdispersioon

$$D_{\beta} = \frac{\Delta\beta}{\Delta\lambda}$$

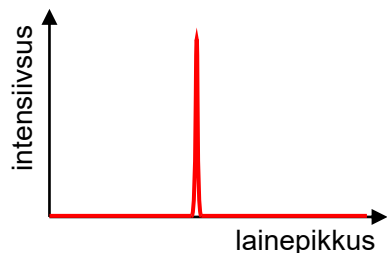
spektraalriista
lineaarne dispersioon

$$D_l = \frac{\Delta\ell}{\Delta\lambda} = f D_{\beta}$$

spektraalriista lahutusvõime

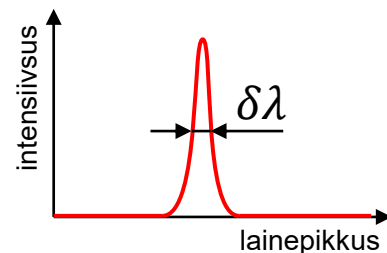
kiirguse tegelik spekter

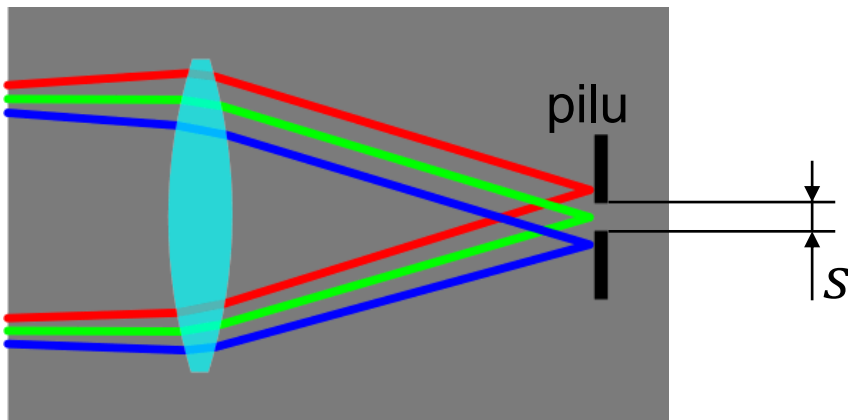
spektromeeter

mõõdetud spekter

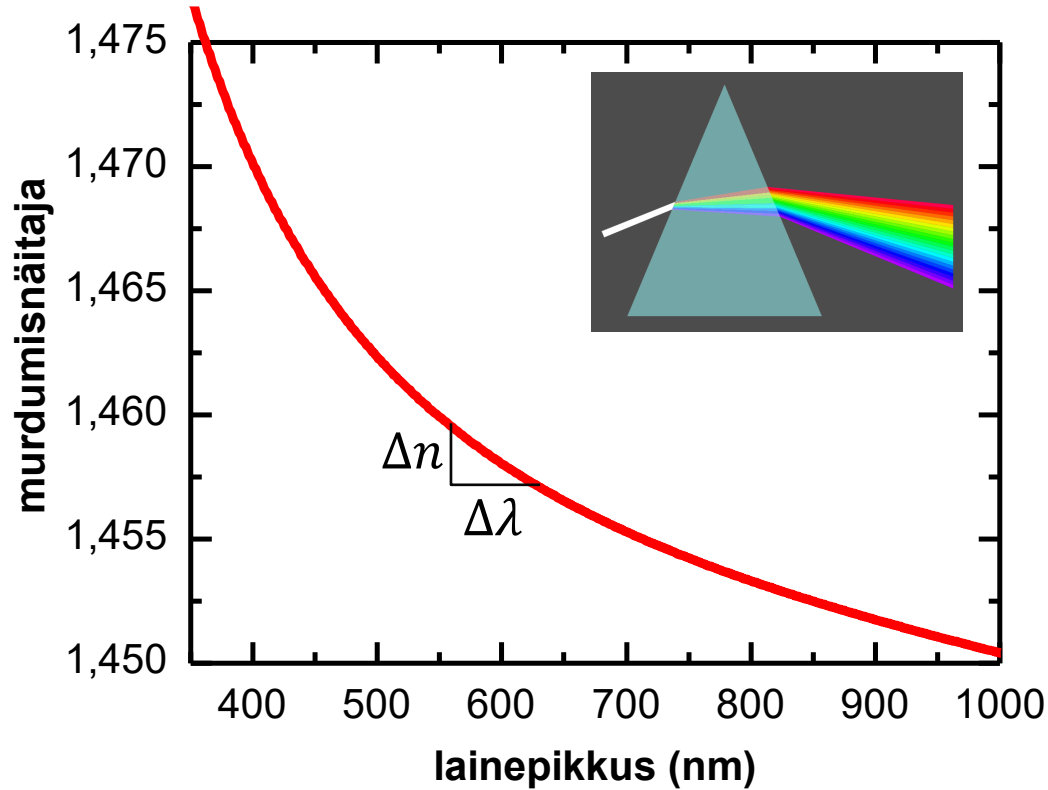
kiirguse komponendid on umbes $\delta\lambda$ ulatuses omavahel läbi segatud, ehk lainepikkused λ ja $\lambda + \delta\lambda$ ei ole enam selgelt eristuvad

pilust mahub läbi

$$\delta\lambda = \frac{1}{D_l} s$$

prisma

kiirguse ruumilise disperseerimise võime on seda suurem
mida suurem on **murdamisnäitaja dispersioon** $\Delta n / \Delta \lambda$

difraktsioonvõre – dispersioon ja lahutusvõime

dispersioon

$$D_{\beta} = \frac{m}{d}$$

difraktsioonijärk

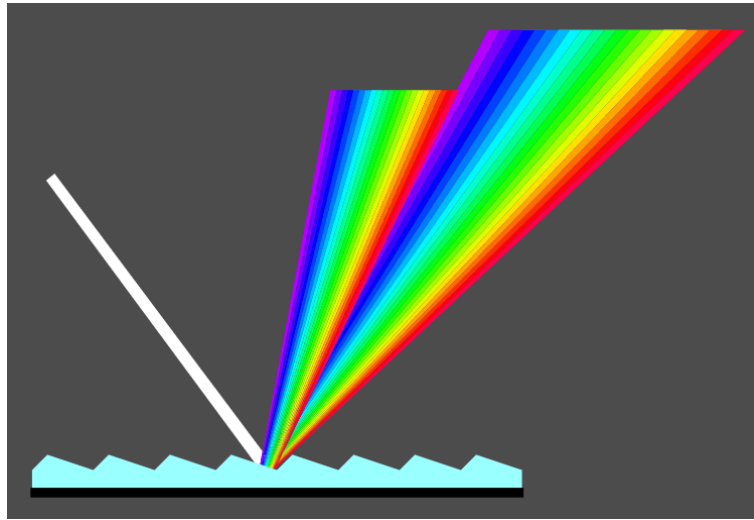
difraktsioon läheb seda tugevamaks,
mida peenemalt lainefronti mõjutada

lahutusvõime

$$\delta\lambda = \frac{\lambda}{mN}$$

valgusvihku jäävate triipude koguarv
(sest difraktsioonipiik läheb seda teravamaks, mida
rohkem ühesuguseid koherentseid laineid liitub)

difraktsioonvõre – järkude kattumine

$$d(\sin \alpha + \sin \beta) = 1 \cdot \lambda_p \text{ (punane kiirgus 1. järgus)}$$

$$= 2 \cdot \frac{\lambda_p}{2}$$

$$= 2 \cdot \lambda_v \text{ (violetne kiirgus 2. järgus)}$$

prisma või võre?

difraktsioonvõre:

- ❑ suurem dispersioon
- ❑ dispersioon enam-vähem ühtlane kõigil lainepikkustel
- ❑ mugavam kaasata optilisse skeemi

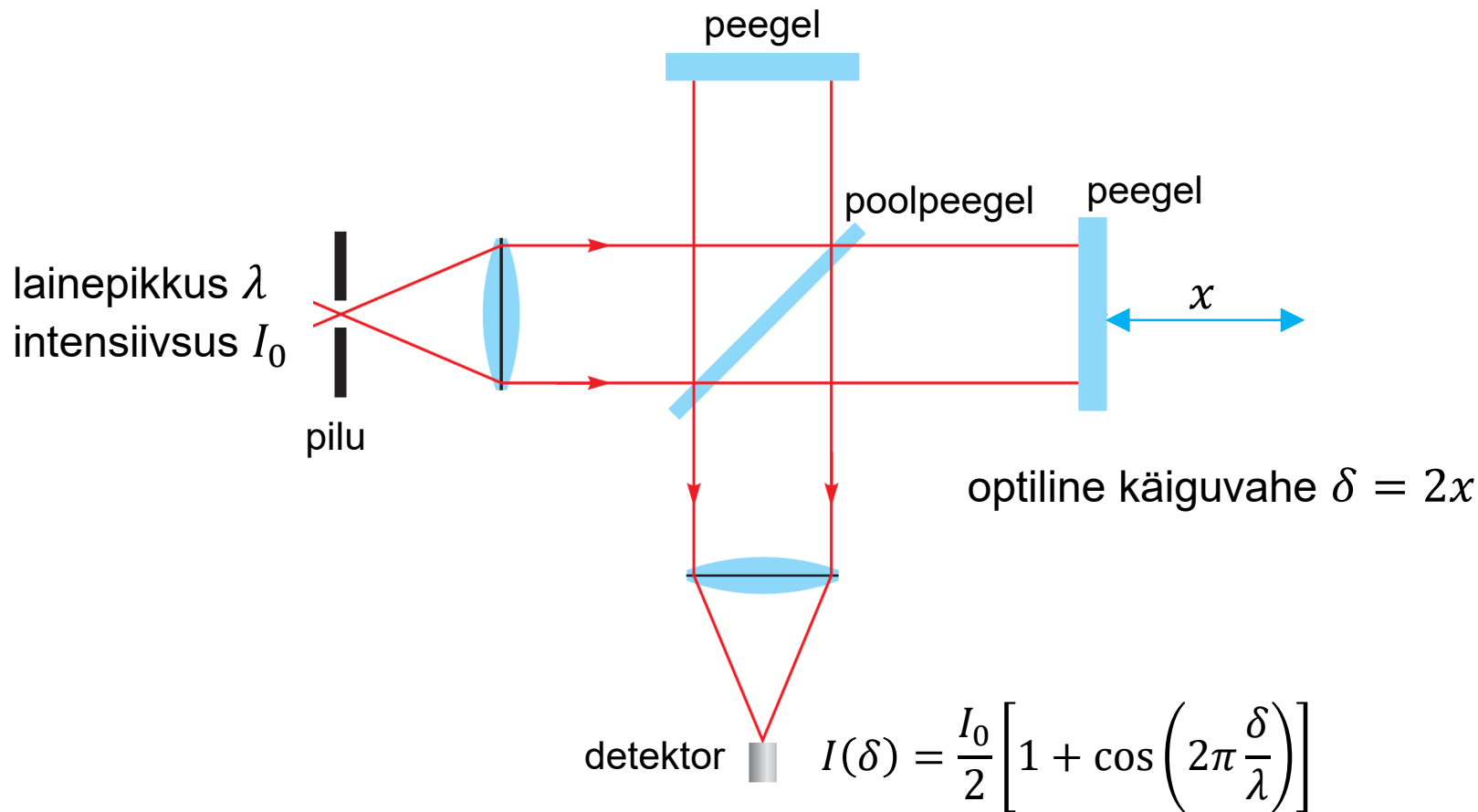
prisma:

- ❑ puuduvad erinevad järgud
- ❑ suurem efektiivsus (peegeldusvastase kattega ligi 100%)
- ❑ väiksem hajuskiirgus

Fourier' spektromeeter

mõõdame summaarset valguse tugevust, aga **moduleerime** erineval viisil iga spektraalkomponenti

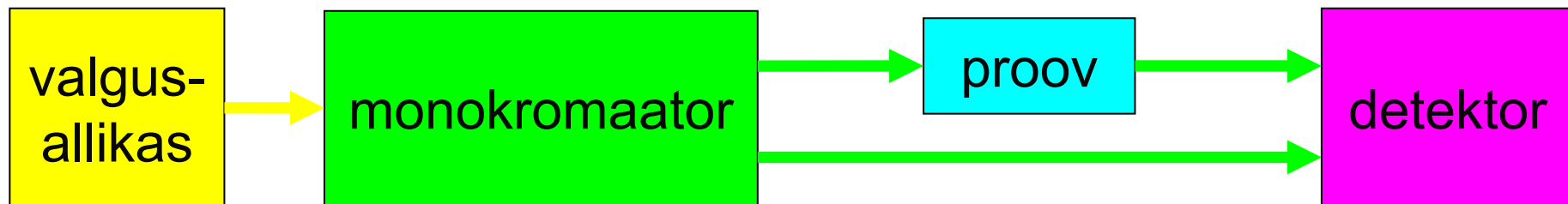

spektrofotomeeter

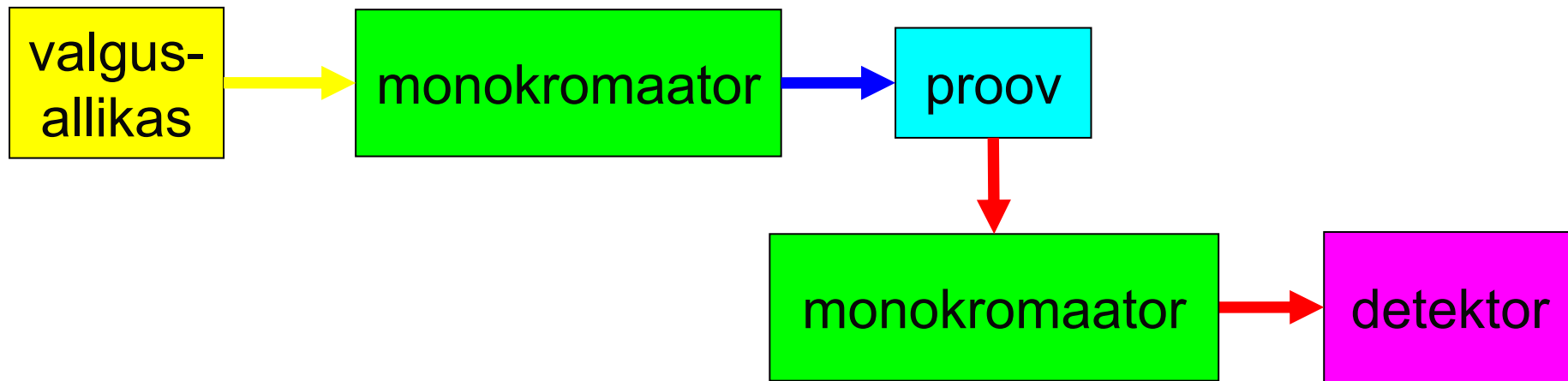
- läbilaskvus-, peegeldus- ja neeldumisspektrite mõõtmine
  - fotomeetria : (katseobjekti läbinud) valguse intensiivsuse (võrdlev) mõõtmine
  - spektro- : spektraalsõltuvuse mõõtmine (mitte vaid ühel fikseeritud lainepikkusel)
- tarvis on sileda spektriga UV-VIS-NIR valgusallikat (harilikult halogeen- ja deuteriumlambi kombinatsioon)

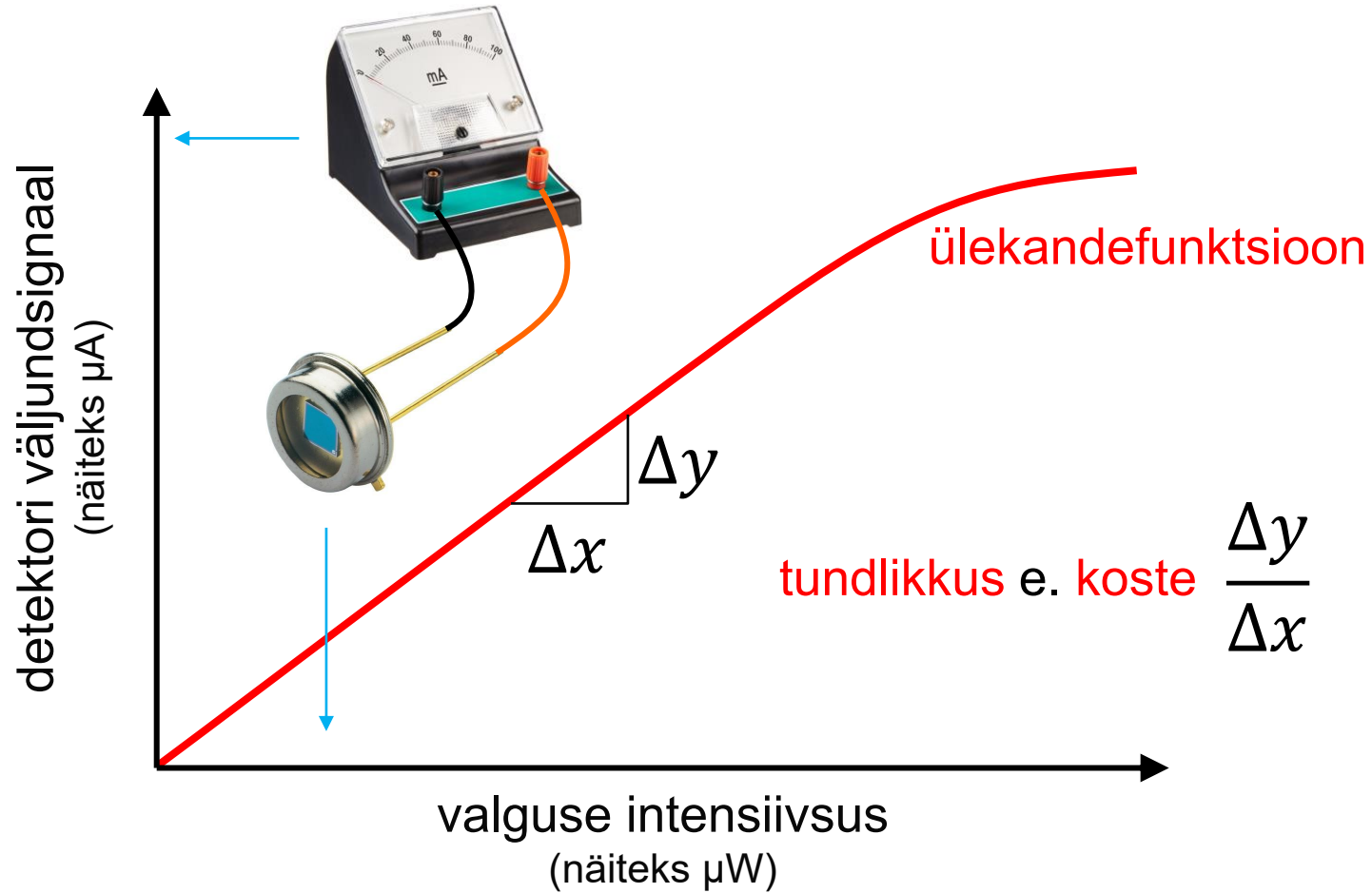
spektrofluorimeeter

- ❑ fotoluminestsentsi spektraalmõõtmised
- ❑ valgusallikaks ksenoonlamp (tugev UV-VIS kiirgus)
- ❑ vaja läheb kahte monokromaatorit, et timmida nii ergastava kui ka detekteeritava kiirguse lainepikkust

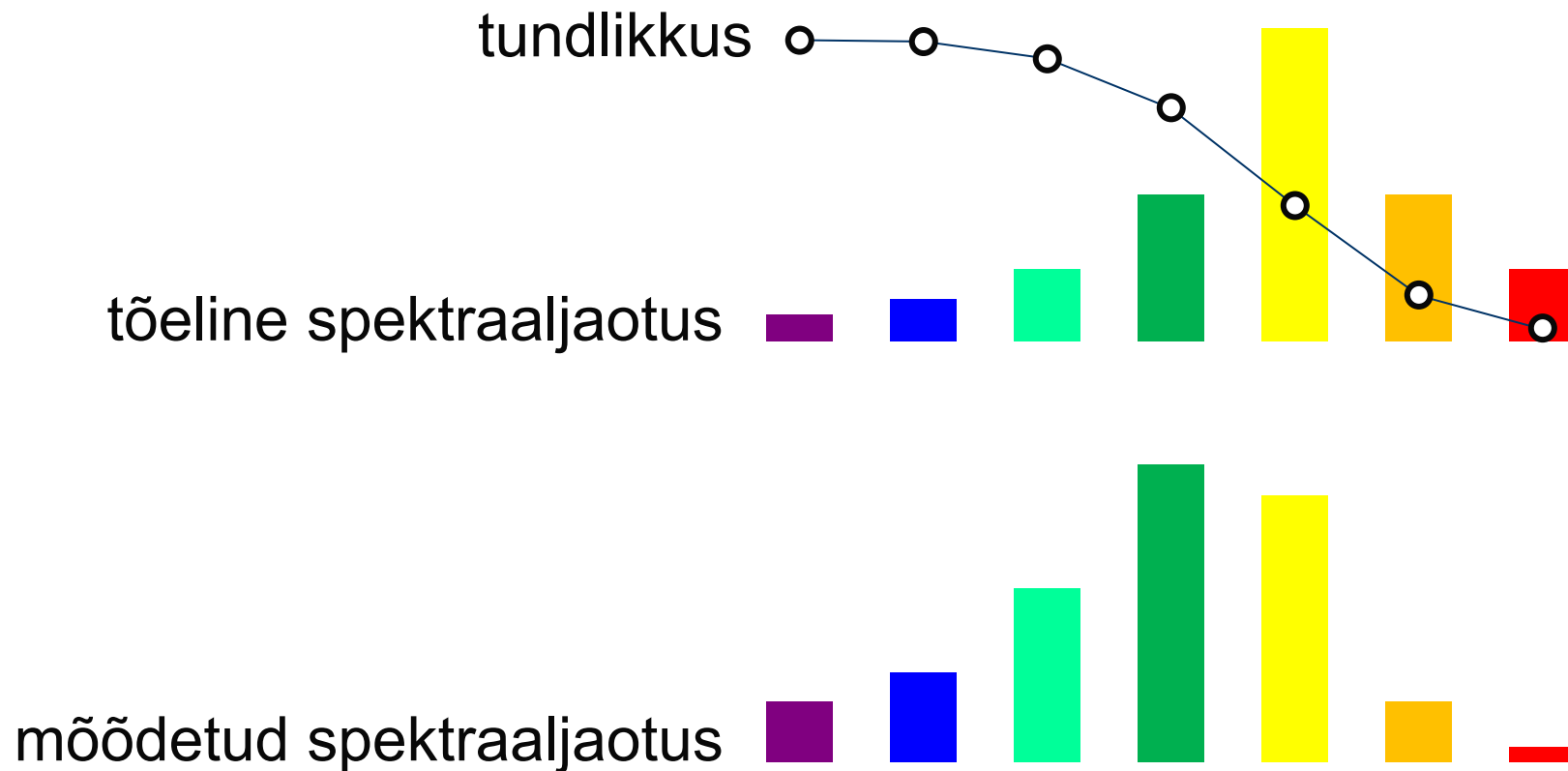
fotodetektor

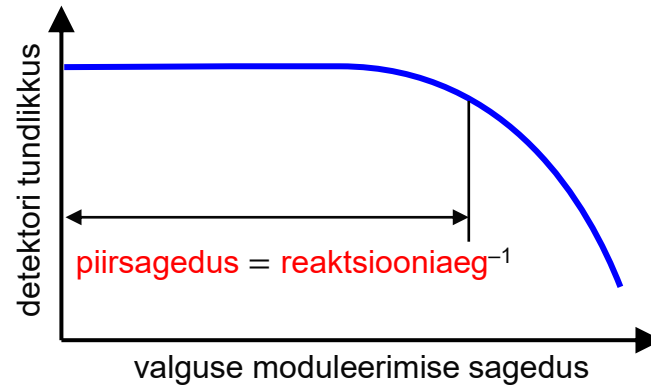
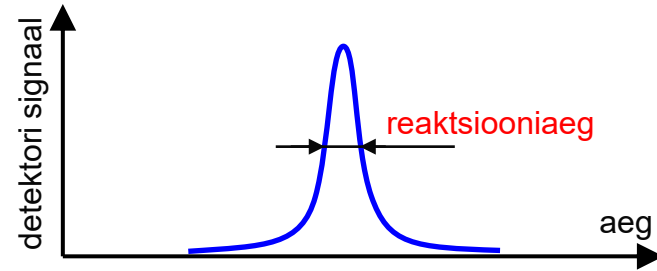
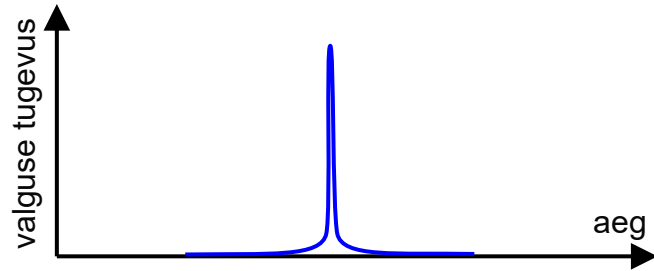
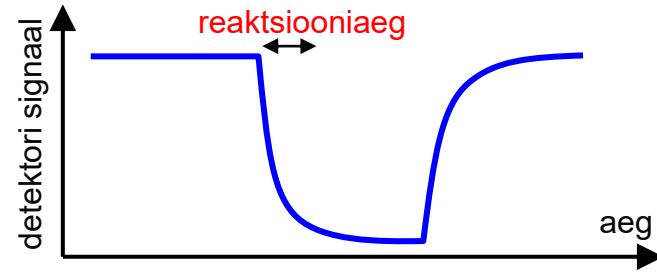
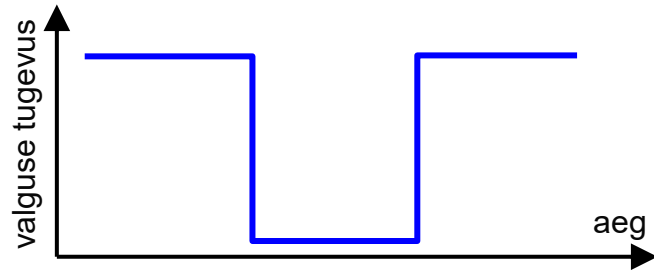
spektraalne koste

vähemalt fotoelektriliste detektorite tundlikkus sõltub tugevasti lainepikkusest ja seeläbi moonutab spektri kuju

detektori reaktsioonikiiruse ilmingud

fotoelektrilised detektorid (1)

- põhinevad (sisemisel või välisel) **fotoefektil**
- põhimõtteliselt saab registreerida **üksikuid footoneid**, kui fotoelektroni signaali õnnestub selektiivselt võimendada
- kiired (võrreldes termiliste detektoritega)
- tundlikkus sõltub tugevasti lainepikkusest
→ spektraalne tööpiirkond kitsas

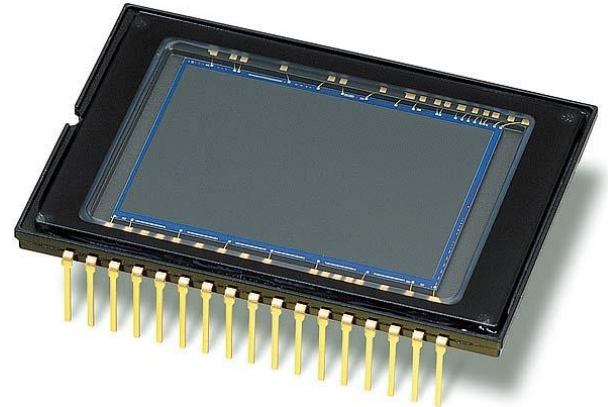
fotodiod

fotoelektronkordisti

CCD

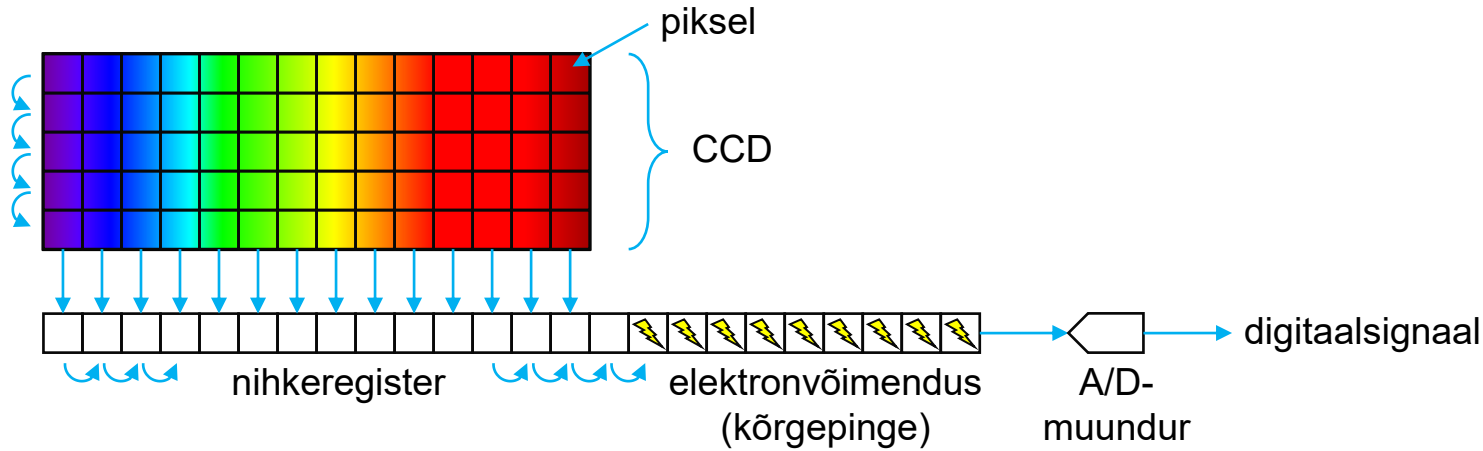
fotoelektrilised detektorid (2)

Kuigi iga neeldunud footon tekitab ühe juhtivuselektroni, on sellist mikrosündmust raske registreerida. Suure tundlikkuse saavutamise ideed:

- 1) termilise müra allasurumiseks tuleb detektorit **jahutada**
- 2) **võimendada** fotovoolu juba **detektori sees**
(fotoelektronkordisti, laviinfotodiod, EMCCD)
- 3) **akumuleerida** fotoelektrone **detektori sees**
(CCD)
- 4) koguda signaali **samaaegselt** kõigil lainepikkustel
(CCD, dioddrivi)

EMCCD (Electron Multiplying Charge Coupled Device)

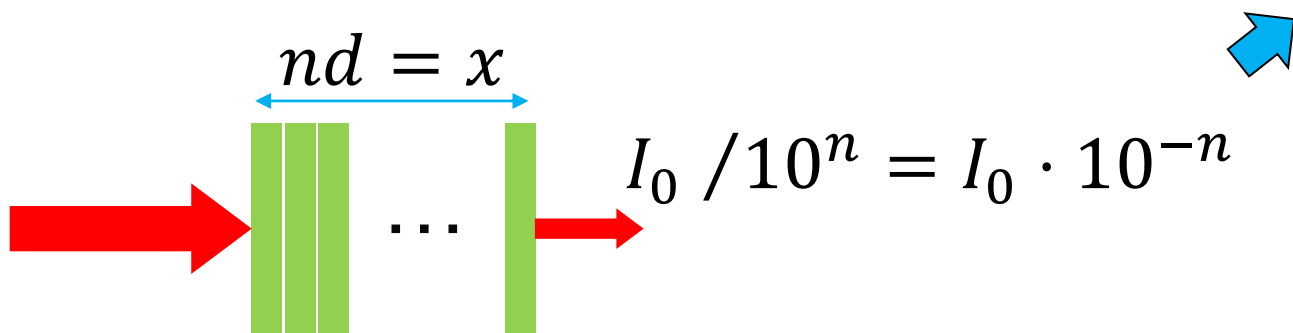
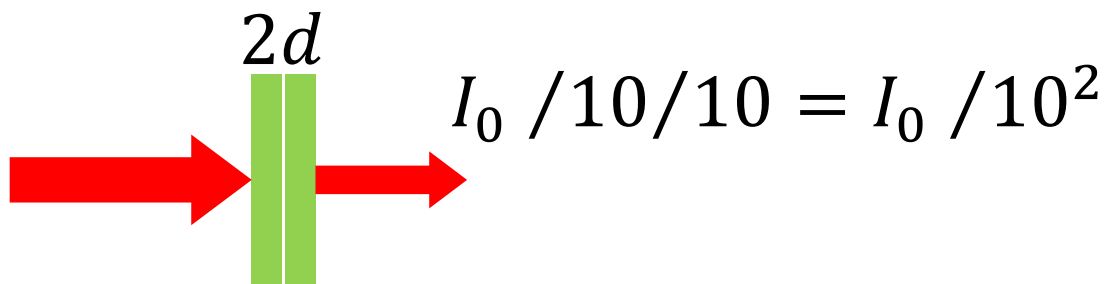
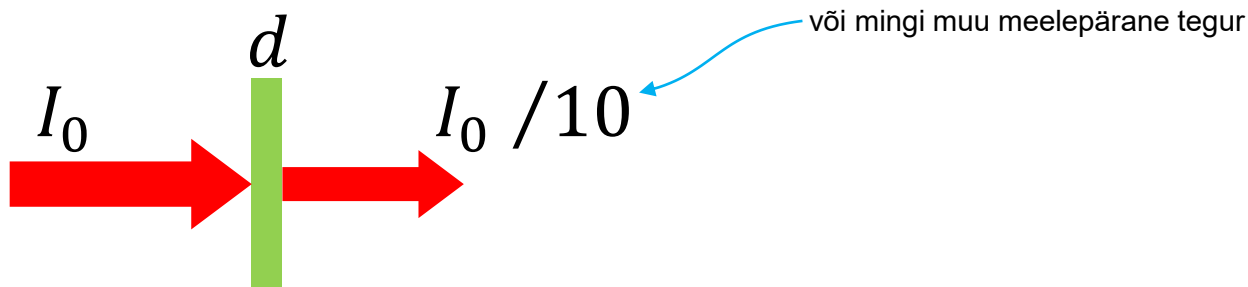
- ❑ footoni neeldumisel pikslis tekib elektron-aukpaar (kui $h\nu$ ületab keelutsooni laiust)
- ❑ eksponeerimise ajal iga piksel individuaalselt akumulereib fotoelektrone (kuni $\sim 10^5$ elektroni)
- ❑ kogutud fotoelektronid õnnestub tühiste moonutustega ümber tõsta ühelt elemendilt teisele (*charge coupling*), rakendades sobivaid pingepulsse
- ❑ vastavalt kujutise mahalugemine toimub nihkeregistri põhimõttel
- ❑ kogu signaalitöötlus (võimendamine, digiteerimine) toimub sensori sees, vältimaks täiendava elektroonse müra lisandumist
- ❑ peamised müra allikad: termiline müra ja väljalugemismüra
- ❑ termilisest mürast vabastab sensori piisav jahutamine (näiteks $-100\text{ }^{\circ}\text{C}$)
- ❑ väljalugemismüra (~ 5 elektroni) vabastab elektronvõimendus enne digitaliseerimist (näiteks 1 fotoelektronist tekib ~ 1000 elektroni, mis on kindlalt suurem väljalugemismüra)

LISA

Järgnevad slaidid on ette nähtud lisamaterjalina, millele on hüperlingitud mõningatel eelnevatel põhislaididel.

kiirguse neeldumisseaduse tuletamine

$$nd = x$$

$$n = x/d$$

$$I = I_0 \cdot 10^{-x/d}$$

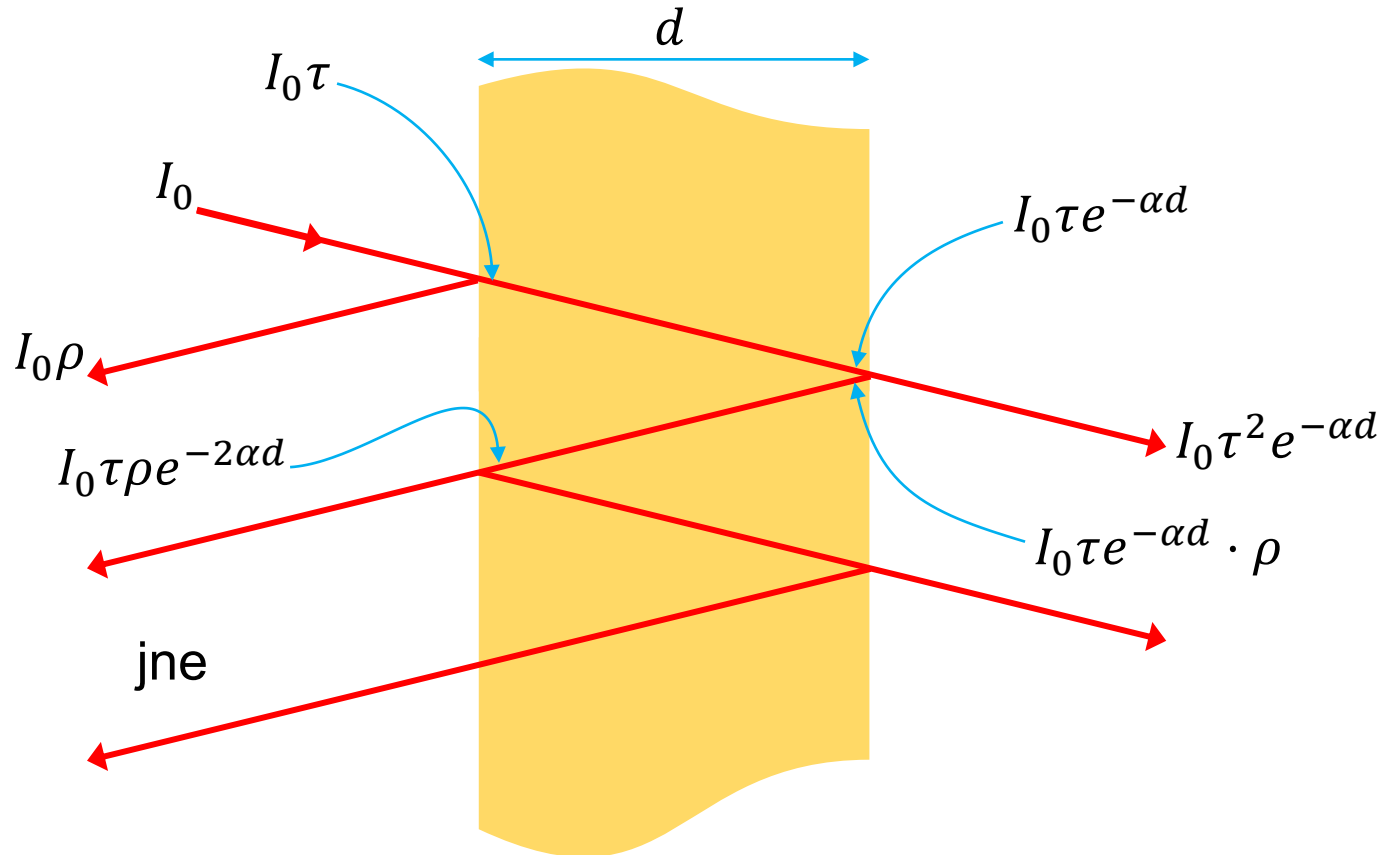

$$I = I_0 e^{-\alpha x}$$

peegeldumine, läbipaistvus, neeldumine

üksiku pinna peegeldustegur $\rho = \frac{(n-1)^2}{(n+1)^2}$, läbivustegur $\tau = 1 - \rho$

õhukese kile paksuse hindamine

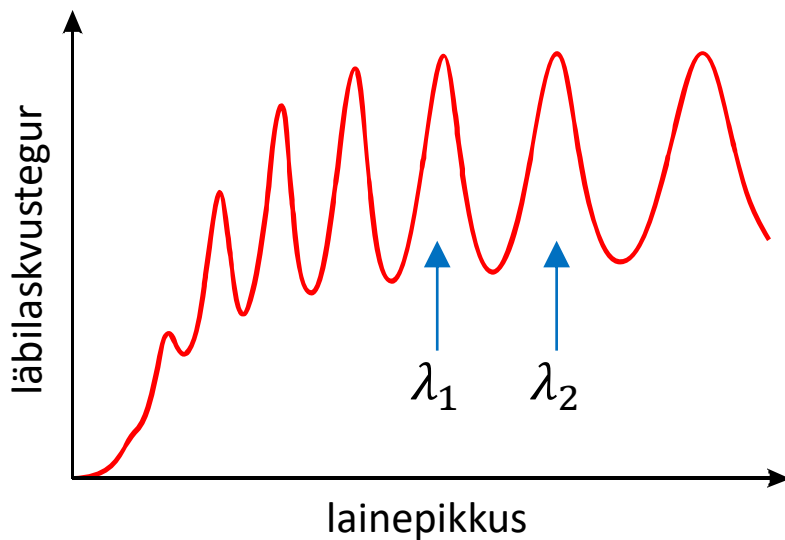

kile kahekordse optilise paksuse $2nd$ sisse mahtuvate lainete arv peab erinema parajasti 1 võrra

$$\frac{2nd}{\lambda_1} - \frac{2nd}{\lambda_2} = 1$$

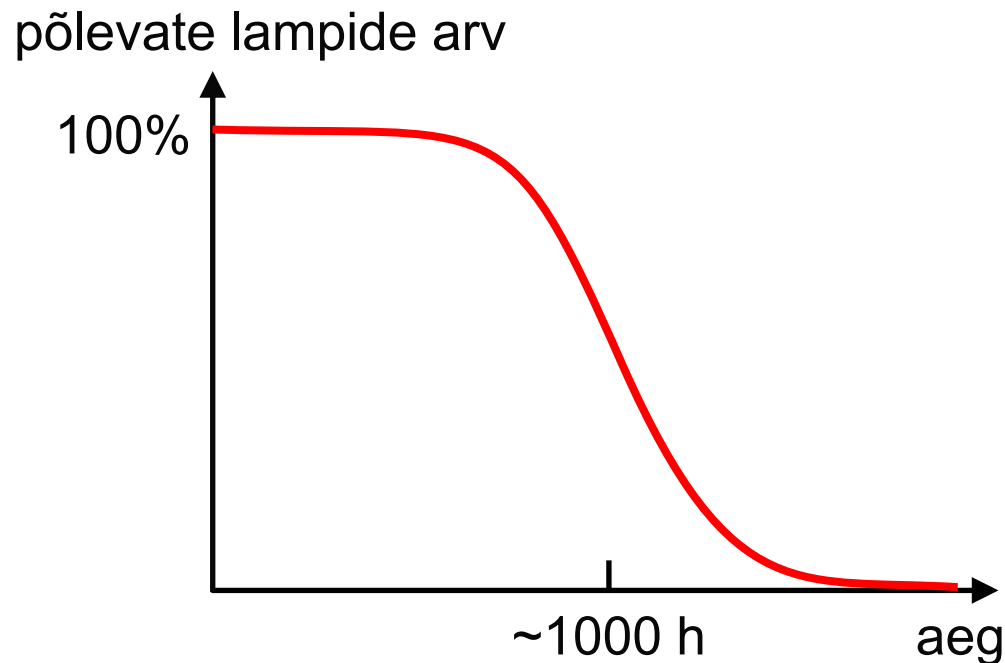
$$d = \frac{1}{2n} \cdot \left(\frac{1}{\lambda_1} - \frac{1}{\lambda_2} \right)^{-1}$$

fluorestsentsi kustumise kineetika

võrdluseks: hõõglampide läbipõlemise statistika

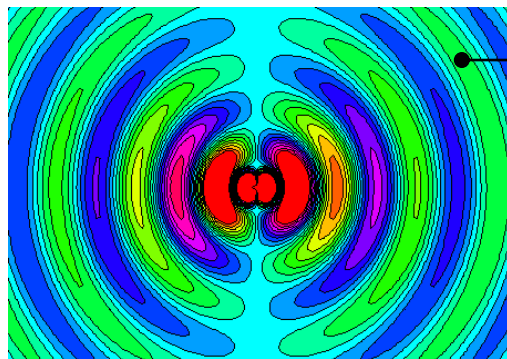

erinevalt kvantobjektidest makroskoopilised kehad aja möödudes kuluvad ja nende „läbipõlemise“ tõenäosus kasvab

homogeense laienemise klassikaline analüüs

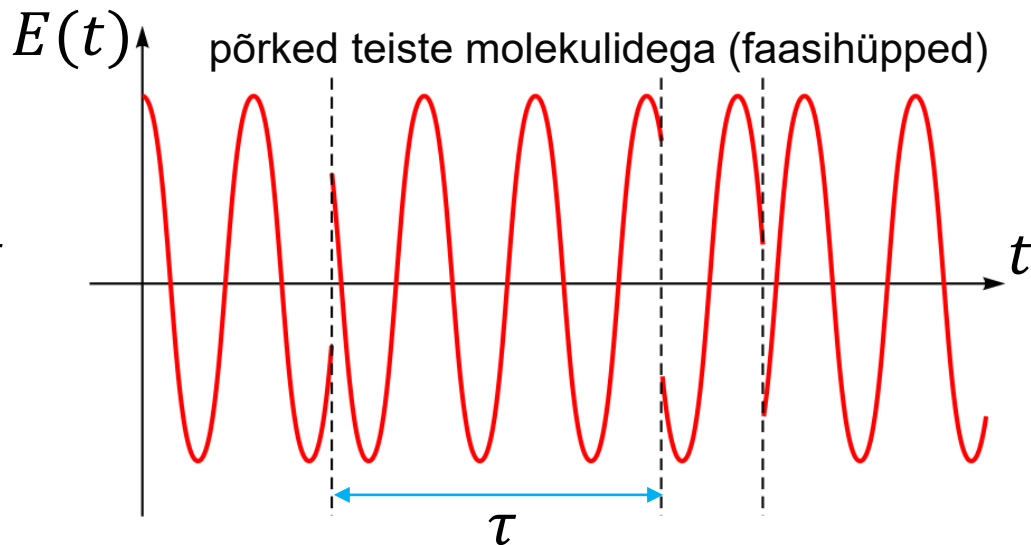
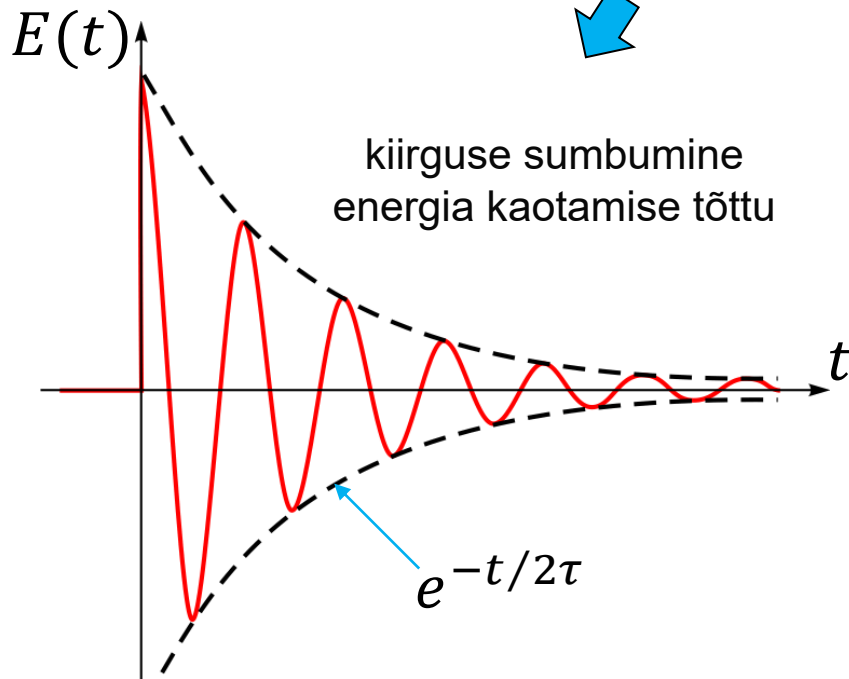
ergastatud molekuli
kui ostsilleeriva
dipooli kiirgus

$E(t)$

spektri annab Fourier' pööre:

$$E(\omega) = \int_{-\infty}^{\infty} E(t) e^{-i\omega t} dt$$

aine koostise määramine IR-spektrist

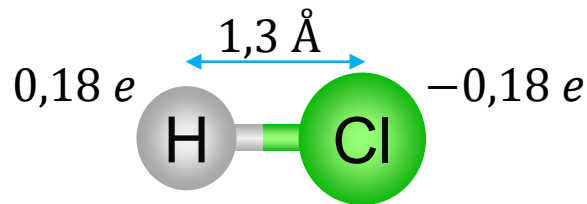
Kindlad võnkesagedused saab omistada vaid kindla geomeetriaga vaba molekuli kui terviku normaalvõnkumistele. Sellest hoolimata võib püüda rakendada valemit $\Omega = \sqrt{k/\mu}$ piisavalt omaette võnkuvatele üksustele molekuli koosseisus. Näiteks:

C – O	1100 cm ⁻¹	C – Cl	800 cm ⁻¹
C = O	1700 cm ⁻¹	C – Br	550 cm ⁻¹
C ≡ O	2150 cm ⁻¹	C – I	500 cm ⁻¹
	C – H	3000 cm ⁻¹	
	C – D	2100 cm ⁻¹	

dipoolmoment

Dipoolmoment p iseloomustab elektrilist polariseeritust süsteemis, kus positiivsete ja negatiivsete elektrilaengute ruumiline paiknemine on ebavõrdne (kuigi süsteem tervikuna on elektroneutraalne). Teatud optiliste protsesside puhul (nt kiirguse neeldumine) molekuli dipoolmomendi olemasolu või muutumine karakteriseerib selle protsessi tõenäosust.

näiteks HCl molekulis kloor on vesinikuga võrreldes suurema elektronegatiivsusega ja haarab endale täiendava negatiivse elektrilaengu

üldine definitsioonvalem
(summa üle kõikide
punktlaengute)

$$\mathbf{p} = \sum_i q_i \mathbf{r}_i$$

meie näites $q_1 = 0,18 e$, $q_2 = -0,18 e$,
 $|\mathbf{r}_1 - \mathbf{r}_2| = 1,3 \text{ Å}$, seega

$$p = 0,18 e \times 1,3 \text{ Å} = 0,23 e\text{Å}$$

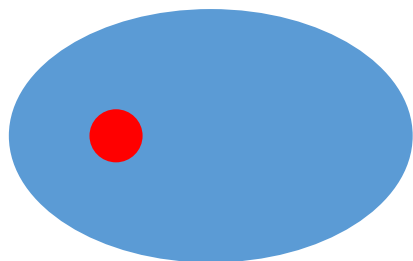
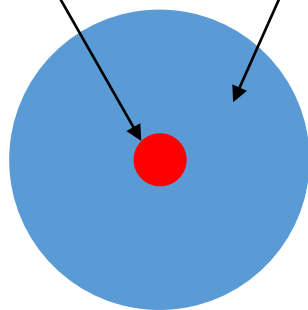
polariseeritavus

Polariseeritavus α iseloomustab seda, kui kergesti on võimalik elektrilaengute süsteemi (nt aatomit või molekuli) deformeerida välise elektrivälja abil.

Deformatsiooni tulemusena indutseeritakse (täiendav) **dipoolmoment** p . Teatud optiliste protsesside puhul (nt Rayleigh või Raman-hajumine) polariseeritavuse olemasolu või muutumine karakteriseerib selle protsessi tõenäosust.

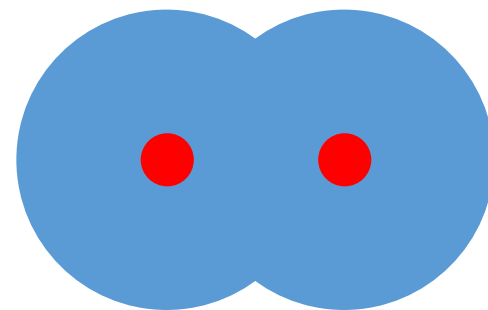
aatomituum   elektronkate

$$E = 0$$
$$p = 0$$

$$E \neq 0$$
$$p = \alpha E$$

R

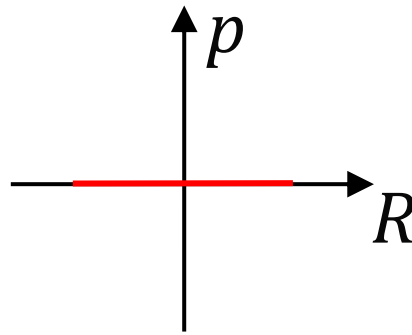
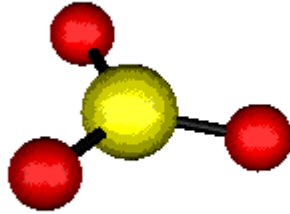

molekulis α sõltub aatomite (hetkelisest) vahekaugusest

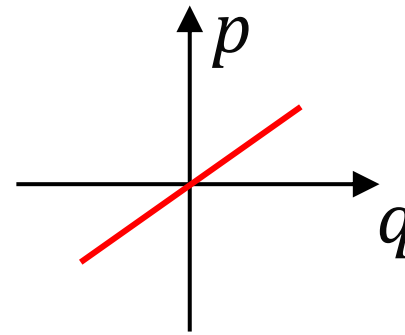
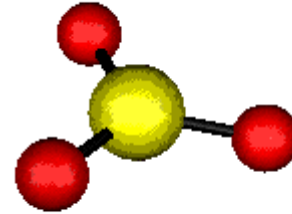
[dipoolmoment](#)

[valikureeglid](#)

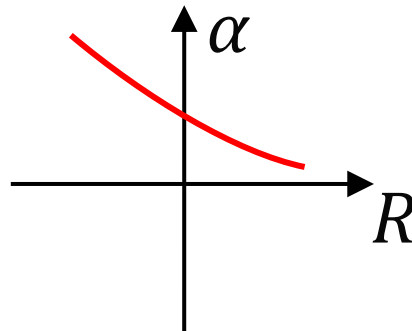
valikureeglid võnkeüleminekutele (näited)

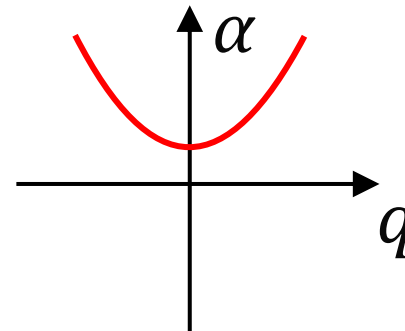
neeldumises
passiivne

neeldumises
aktiivne

Ramanis
aktiivne

Ramanis
passiivne

elektrijuhtivuse seos tsoonistruktuuriga

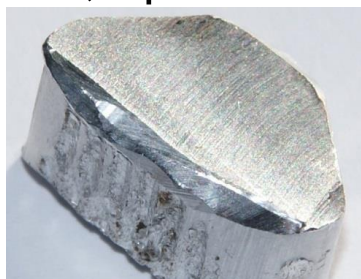

elektrijuhid

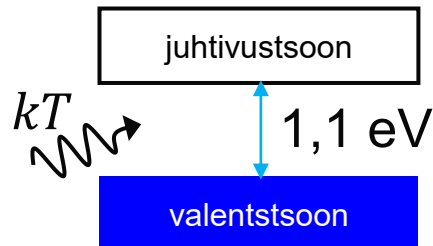

Al

$2,7 \mu\Omega \cdot \text{cm}$

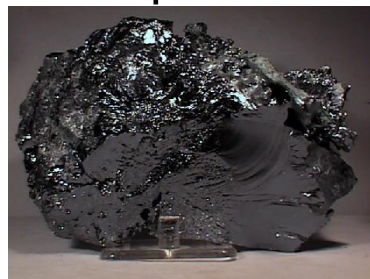

pooljuht

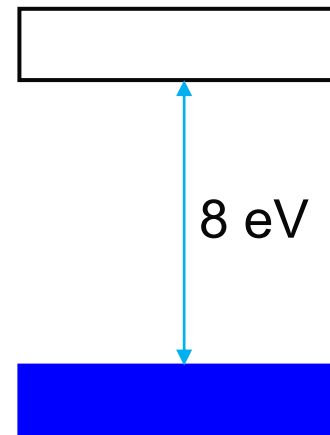

Si

$\sim 10^{10} \mu\Omega \cdot \text{cm}$

isolaator

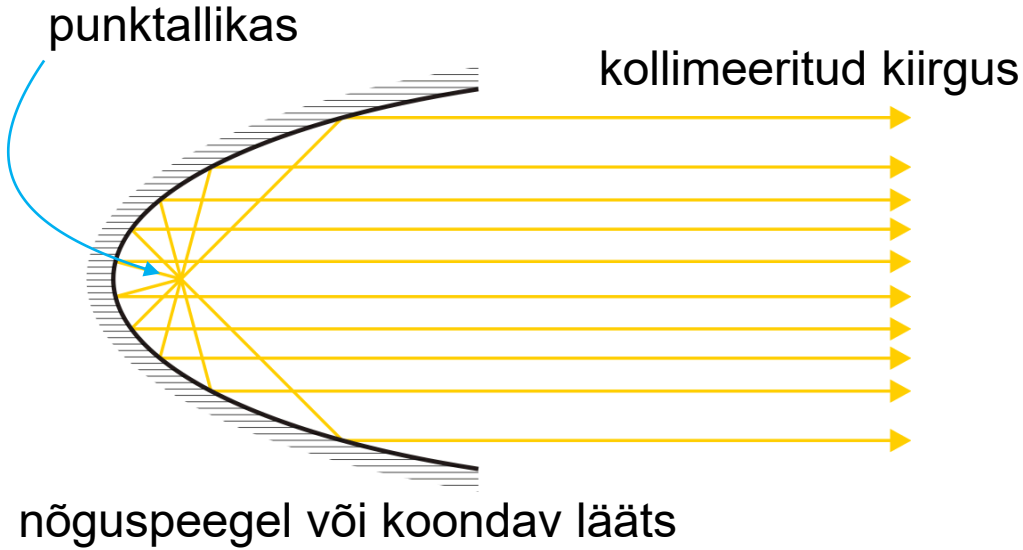

SiO₂

$> 10^{20} \mu\Omega \cdot \text{cm}$

punktallikas ↔ kollimeeritud kiirgus

pindallikas
(tavavalgusti)

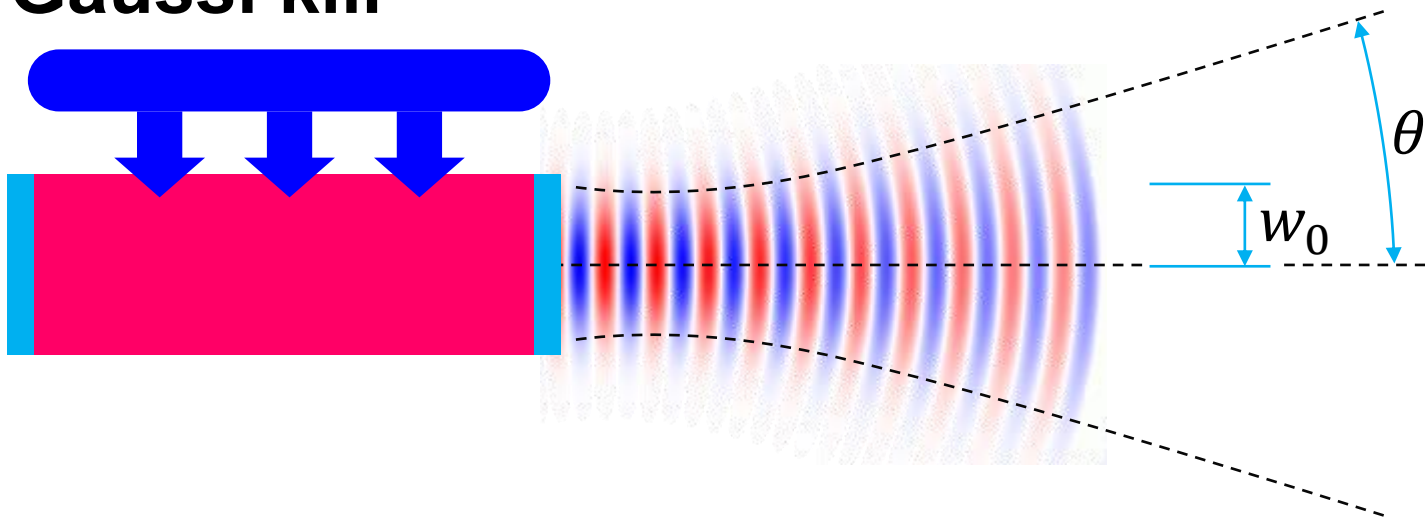
punktallikas
(Xe-lamp)

kollimeeritud
allikas (laser)

Gaussi kiir

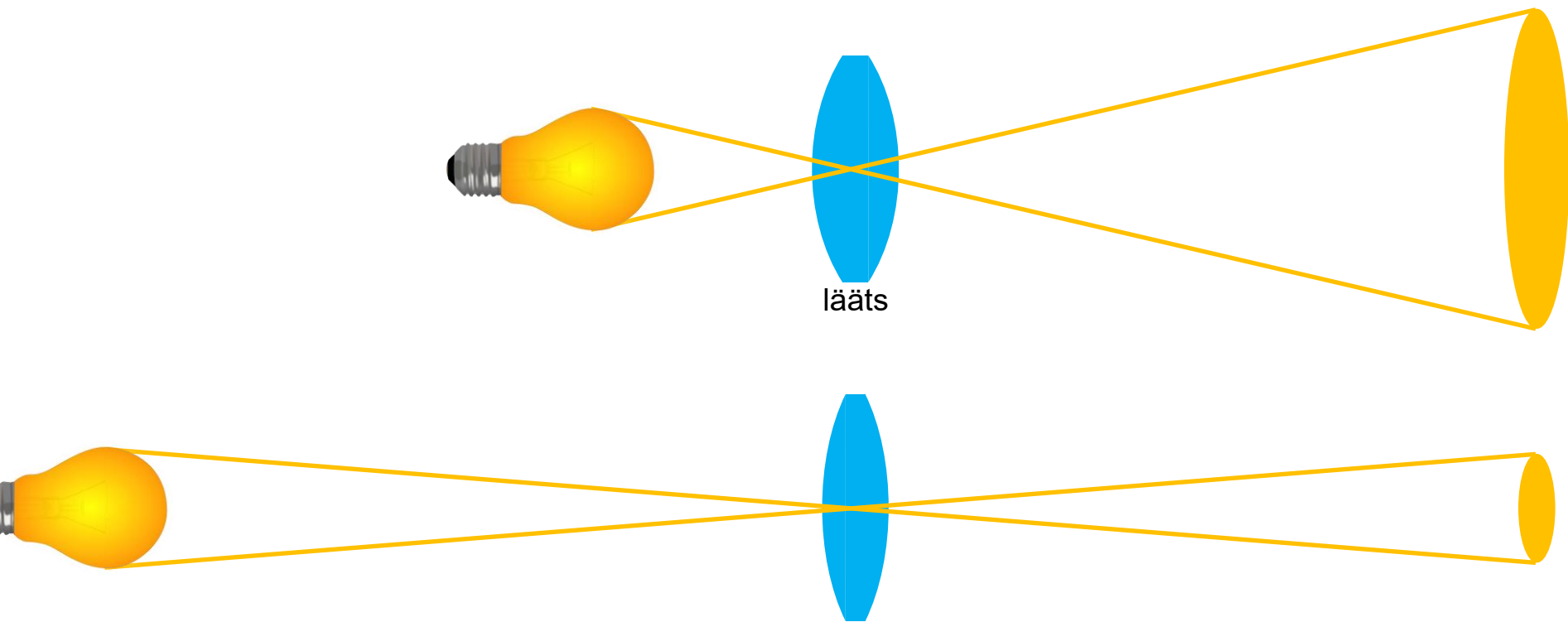

- kiiritustiheduse profiil kiire suvalises ristlõikes
$$I(r) \propto e^{-2r^2/w^2}$$
- kusagil laseri lähedal või sees kiire karakterne raadius w saavutab minimaalse väärtuse w_0
- difraktsiooni tõttu kiir valgub laiali seda kiiremini, mida peenem ta on, lahknevusnurk $\theta = \lambda/(\pi w_0)$

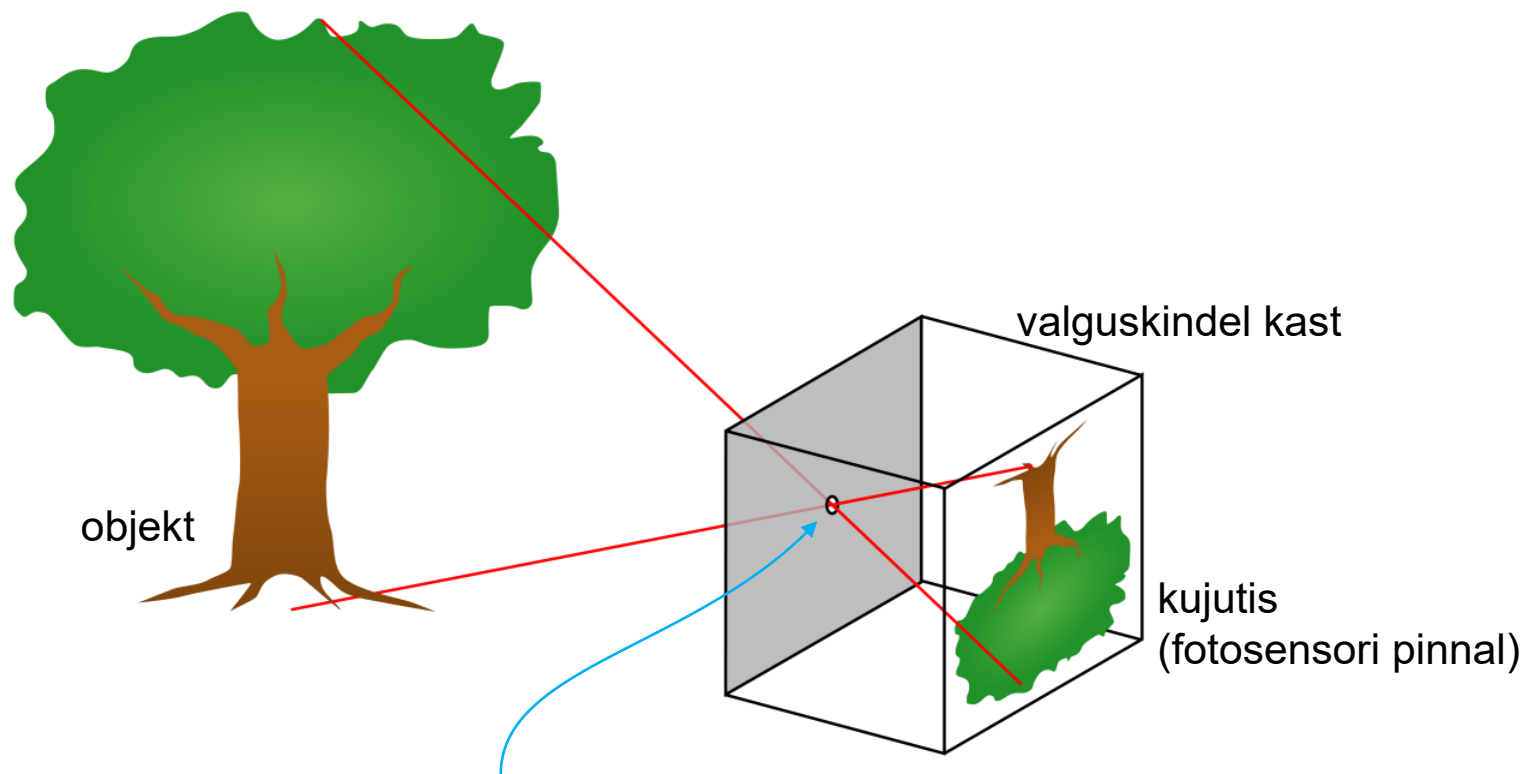
kiirguse fokuseerimine

erinevalt hea ruumilise koherentsusega valgusallikast (laser või punktvalgusallikas) tavalise pindvalgusallika kiirguse saab peeneks täpiks koondada vaid selle hinnaga, et enamus valgust läheb kaotsi (või tuleb fookuskaugus teha väga väikeseks)

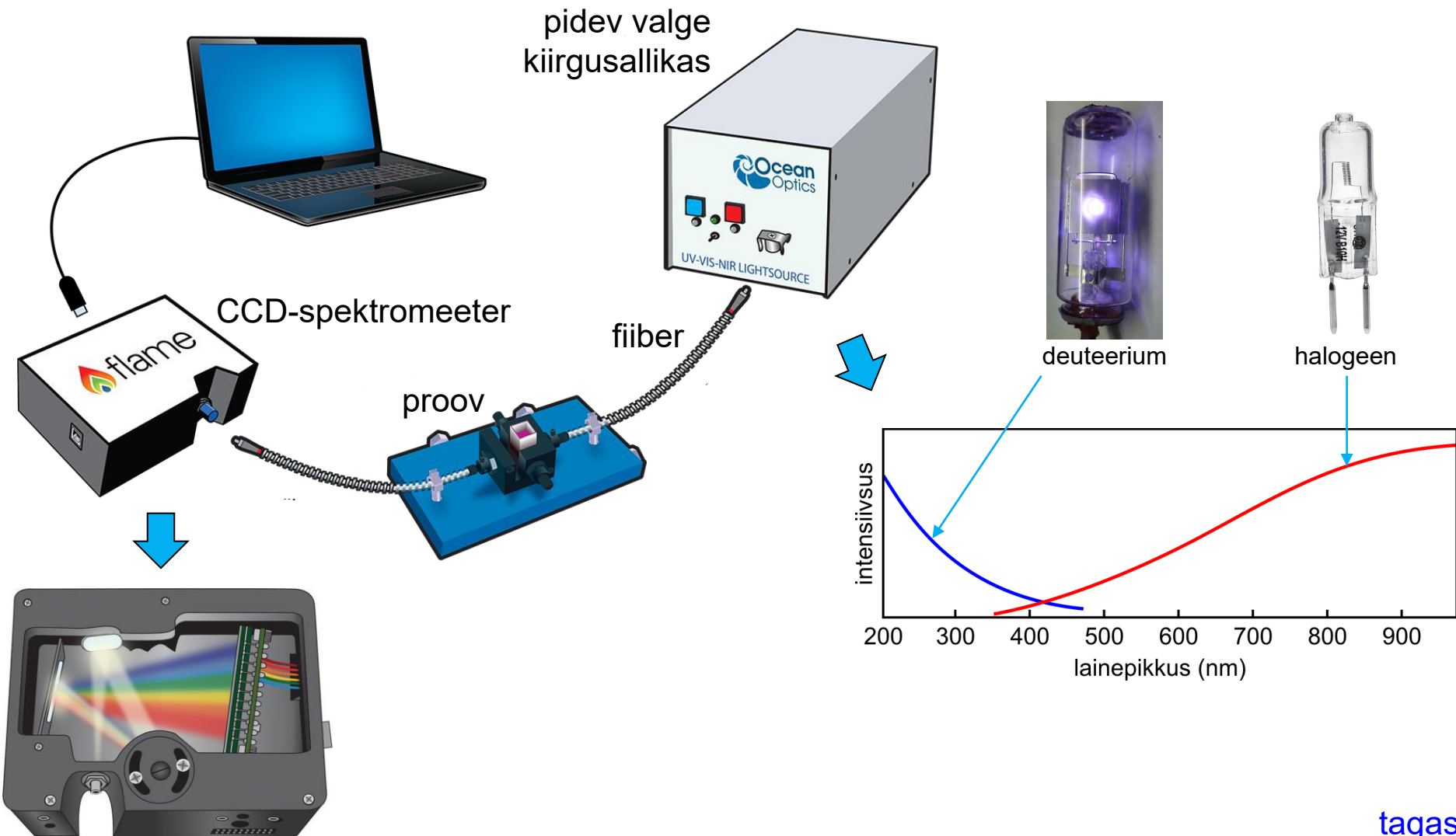

nööpnõelakaamera

Kui auk on hästi väike, saab enam-vähem terava kujutise ka ilma fokuseerivat läätsed kasutamata. Aga eksponeerida tuleb kaua, sest valgust on väga vähe.

ühekiireline, ravisensoriga spektrofotomeeter

üldotstarbeline modulaarne spektrofluorimeeter

Edinburgh Instruments FLP920

